

ЕУФРАСІНІЯ ПОЛАЦКАЯ

ЕЎФРАСІННЯ
ПОЛАЦКАЯ

НАШЫ
СЛАВУТЫЯ
ЗЕМЛЯКІ

ЕЎФРАСІННЯ ПОЛАЦКАЯ

Жыццяпіс і даследаванне
спадчыны Асветніцы

МІНСК
«ПОЛЫМЯ»
2000

УДК 947.6+929 Полацкая
ББК 63.3(4Бел)-8
Е 89

Аўтар-укладальнік *Уладзімір Арлоў*

Мастак *У. А. Фандулеў*

Еўфрасіння Полацкая / Аўт.-уклад.
Е 89 *У. А. Арлоў*; Маст. *У. А. Фандулеў*. — Мн.:
Польмя, 2000. — 272 с.

ISBN 985-07-0198-6.

Полацкая князеўна Прадслава, якая жыла ў XII стагоддзі, у юныя гады пастрыглася ў манахіні, стала выдатнаю асветніцай, была прылічаная да святых і прызнаная нябеснаю апякункаю беларускай зямлі.

Апрача папулярнага нарыса жыцця і духоўных подзвігаў святой, напісанага Уладзімірам Арловым, у кнігу ўключаны яе «Жыцце», а таксама паэтычныя і музычныя творы, прысвечаныя знакамітай палачанцы.

УДК 947.6+929 Полацкая
ББК 63.3 (4Бел)-8

ISBN 985-07-0198-6

© Арлоў У. А., аўтарскі
тэкст і ўкладанне, 2000
© Фандулеў У. А.,
афармленне, 2000

Уладзімір Арлоў

ЕЎФРАСІННЯ
ПОЛАЦКАЯ

«ЯКО ЛУЧА СОЛНЕЧНАЯ...»

Ўфрасіння Полацкая. Без гэтага імя немагчыма ўявіць не толькі панараму духоўнага жыцця на ўсходнеславянскіх землях у XII стагоддзі, але і ўсю шматвяковую гісторыю Беларусі. Князеўна, ігумення, выдатная асветніца, пра якую «Жыццё» кажа, што яна — «небопарный орел, попаривши от Запада и до Востока, яко луча солнечная, просветивши всю землю Полоцкую», святая Еўфрасіння пакінула па сабе вечную памяць у душы народа.

Паміж намі і часам, калі жыла знакамітая палачанка, ляжыць больш за восем стагоддзяў. Не дзіва, што гісторыя захавала пра яе не надта багатыя звесткі, але і яны дазваляюць убачыць агульнаеўрапейскую значнасць асобы гэтай жанчыны-падзвіжніцы. Ахвярная праца святой Еўфрасінні, як і яе слаўтых сучаснікаў Кірылы Тураўскага і Клімента Смаляціча, абумовіла высокі культурны ўздым на зямлі нашых продкаў.

Ужо ў юнацтве Еўфрасіння перапісвала і перакладала з іншых моў кнігі, сама пісала арыгінальныя творы. Заснаваўшы ў Полацку два ма-

настыры, яна надала пашырэнню пісьмовага слова вялікі размах. Гісторыкі звязваюць з яе імем полацкае летапісанне і збіранне бібліятэкі Сафійскага сабора. Князеўна-ігумення рупілася, каб вучні манастырскіх школ разам з граматаю навучаліся «чистоте душевней и бестрастию телесному».

Мудрасць Еўфрасінні выявілася і ў тым, што яна не стала на шлях барацьбы са старымі мясцовымі традыцыямі, а імкнулася асвятціць усё, што магло служыць хрысціянству.

Знаходзячыся ў цэнтры духоўнага жыцця Полацкага княства, яна нястомна збірала вакол сябе таленавітых людзей, стала нашай першаю мецэнаткай. На яе заказ дойдзі Іаан пабудаваў сусветна вядомую царкву Спаса, якую лічаць дасканалым узорам полацкай архітэктурнай школы. Майстар-ювелір Лазар Богша зрабіў для Еўфрасінні свой слынны крыж — нашу неацэнную духоўную рэліквію, сімвал святасці і старажытнай дзяржаўнасці Беларусі. Асветніца спрыяла стварэнню унікальных фрэскавых размалёвак Спасаўскага храма.

Вялікім быў уплыў ігуменні на палітыку Полацка. Падзвіжніца ўздымала голас супроць княжацкіх усобіц, папярэджвала, што братазбойчыя войны могуць прывесці Бацькаўшчыну да гібелі.

Багаты плён яе працы высока падымаў аўтарытэт Полацкага княства — першай дзяржавы нашых продкаў — у вачах Візантыі і іншых кра-

ін. Прыклад Еўфрасінні натхняў яе землякоў і наступнікаў: усходнеславянскага першадрукара і перакладчыка Бібліі на зразумелую народу мову Францішка Скарыну, перакладчыка і выдаўца беларускага Евангелля Васіля Цяпінскага, паэта і асветніка Сімяона Полацкага...

Пабожнае жыццё Еўфрасінні, яе бязмежнае самаадрачэнне прычыніліся да росквіту ў беларускім народзе хрысціянскіх цнотаў.

Чаму ж да самага нядаўняга часу мы не маглі сустрэць згадак пра падзвіжніцу ні ў музейных экспазіцыях, ні ў школьных падручніках гісторыі Беларусі? Чаму маўчыць пра яе пяцітомная акадэмічная «Гісторыя БССР»?

Еўфрасіння Полацкая стала адной з першых кананізаваных (прылічаных да святых) жанчын на ўсходнеславянскіх землях. Зразумела, што ў перыяд панавання ваяўнічага атэізму яе дзейнасць замоўчвалася або малявалася ў скажоным святле. Вядомы фальсіфікатар гісторыі Беларусі, аўтар падручніка для сярэдняй школы Л. Абэцэдарскі нават дазваляў сабе называць выдатную асветніцу цемрашалкай.

У апошнія два дзесяцігоддзі беларускія гісторыкі, пісьменнікі, мастакі, журналісты разам з царквою нямала зрабілі, каб сарваць з імя Еўфрасінні недарэчныя ды зняважлівыя ярлыкі і незаплямленым вярнуць яго нашай гістарычнай свядомасці. Наогул жа літаратура, дзе падаюцца звесткі пра жыццё і подзвігі святой, налічвае каля двухсот назваў на бела-

рускай, лацінскай, польскай, нямецкай, украінскай, англійскай, расійскай, царкоўнаславянскай і іншых мовах.

Асноўная крыніца біяграфічных сведчанняў пра асветніцу — яе «Жыццё», адзін з найкаштоўнейшых помнікаў старажытнабеларускай літаратуры, створаны ў канцы XII стагоддзя ў Полацку невядомым аўтарам. Ён мог быць малодшым сучаснікам Еўфрасінні, манаха або ігумена аднаго з полацкіх манастыроў.

«Жыццё Еўфрасінні Полацкай» дайшло да нас прынамсі ў шасці рэдакцыях, прадстаўленых болей чым сотняю спісаў, самы даўні з якіх належыць да XVI стагоддзя*.

Адсутнасць першапачатковага тэксту «Жыцця», як і ранніх яго спісаў, істотна ўскладняе даследаванне жыццявага шляху падзвіжніцы. Гісторыкі Рускай праваслаўнай царквы сцвярджаюць, што да мітрапаліта Макарыя жыццяпіс полацкай святой у Маскоўскай Русі не сустракаецца, бо для гэтых земляў Еўфрасіння была чужая. Макарыя, захоплены тэорыяй пра Маскву як трэці Рым, пачаў збіраць жыцці немаскоўскіх святых. Так «Жыццё» нашай суайчынніцы трапіла ў яго ўкладзеныя ў 1530—1540

* Пададзеныя ў гэтым тэксце вытрымкі з «Жыцця святой Еўфрасінні Полацкай» не заўсёды супадаюць са змешчанымі далей арыгіналам «Жыцця» і яго перакладам, паколькі У. Арлоў карыстаўся іншым спісам гэтага літаратурнага помніка. — Рэд.

гады «Чэці-Мінеі»*, потым у «Ступенную кнігу царскага радаслоўя» і ў «Кнігу жыццй святых» Дзмітрыя Растоўскага. Кожны раз тэкст рэдагаваўся ў залежнасці ад характару, ідэйнай і стылёвай накіраванасці гэтых зборнікаў. У XVII стагоддзі былі створаныя і дзве пралогавыя (скарочаныя) рэдакцыі твора.

Цяжка меркаваць, наколькі пашыраны быў жыццяпіс святой Еўфрасіні ў перыяд Уніі**, бо пасля далучэння Беларусі да Расійскай імперыі і асабліва пасля гвалтоўнага скасавання уніяцтва ў 1839 годзе былі спаленыя дзесяткі тысяч беларускіх рэлігійных кніг і рукапісаў. Ёсць звесткі, што ў сярэдзіне мінулага стагоддзя адзін са спісаў «Жыцця» XIV стагоддзя яшчэ захоўваўся ў пергаменным рукапісе ва уніяцкім базыльянскім кляштары ў Львове.

«Жыцце» напісана царкоўнаславянскай моваю старажытнарускай рэдакцыі. Яно пачына-

* «Чэці-Мінеі» — прызначаныя дзеля штодзённага чытання зборнікі павучальнага зместу, якія ўключалі жыцці, казанні, «словы» і іншыя творы, укладзеныя па месяцах у адпаведнасці з днямі ўшанавання царквою памяці кожнага святога.

** Царкоўная унія — аб'яднанне праваслаўнай і каталіцкай царкваў на ўмовах захавання праваслаўнай царквой сваіх абрадаў і набажэнства на роднай мове, але з прызнаннем вяршэнства папы рымскага. На беларускіх і ўкраінскіх землях Унія была ўведзеная пасля Берасцейскага сабора 1596 года.

еща рытарычным уступам, потым ідзе аповяд пра жыццёвы шлях святой, як пра духоўнае ўзыходжанне. Каштоўная асаблівасць твора — спроба аўтара паказаць характар падзвіжніцы. Аповяданне грунтуецца на сапраўдных гістарычных фактах, прычым падзеі падаюцца ў храналагічнай паслядоўнасці. Змешчаныя ў «Жыцці» маналогі і дыялогі дазваляюць раскрыць унутраны свет полацкай ігуменні. З гістарычна-мастацкай біяграфіяй спалучаюцца іншыя літаратурныя жанры: хаджэнне (апісанне падарожжа ў Святую Зямлю) і пахвала. Самая пашыраная рэдакцыя «Жыцця» — чацвёртая, дзе падаецца генеалогія роду Еўфрасінні.

Аўтар «Жыцця» ў адпаведнасці з канонамі жанру не меў мэты падрабязна і дакладна расказаць пра жыццё святой. Яго найбольш прываблівалі моманты, непасрэдна звязаныя з хрысціянскай мараллю і адпаведным тыпам паводзін. Таму больш поўна ўзнавіць асноўныя вехі зямнога шляху святой Еўфрасінні ды іх даты можна, толькі супастаўляючы яе жыцццяпіс з усходнеславянскімі летапісамі, візантыйскімі хронікамі, іншымі гістарычнымі крыніцамі. Цікавыя звесткі пра асветніцу і яе светапогляд ёсць у прысвечаным ёй спеўным цыкле XII стагоддзя.

ЯК ХРЫСЦІЛАСЯ ПОЛАЦКАЕ КНЯСТВА

аворачы пра нашу першую святую, мы ніяк не абмінем пытання, калі і як прынялі хрысціянства Полацк ды іншыя беларускія землі.

Афіцыйная гісторыя з яе міфамі, створанымі стагоддзі таму, абвяшчае Полацкае княства часткаю Кіеўскай Русі. Адсюль як бы само сабою зразумела, што хрышчэнне нашых зямель нічым не адрознівалася ад гэтай падзеі ў Кіеве ці ў Ноўгарадзе і адбылося дзякуючы князю Уладзіміру. Як вядома, кіянаў Уладзімір загадаў хрысціць у Дняпры, сказаўшы пры гэтым: «Хто не са мною, той супроць мяне». У Ноўгарадзе разыгралася крываваая драма: там кіеўскія ваяводы Дабрыня і Пуцята хрысцілі агнём і мячом.

Аднак на старонках усіх вядомых гісторыкам летапісаў няма ніякіх звестак пра тое, як прыняла хрост Полацкая зямля. Значыцца, гвалту тут не было, бо абмінуць такую падзею летапісцы не маглі. Праліваючы кроў паганцаў (язычнікаў) у Ноўгарадзе, кіеўскі князь замацоўваў правы на сваю вольналюбную вотчыну, падпарадкоўваючы яе яшчэ і духоўна. Такіх правоў на Полацк ён не меў, як не меў і дастатковай для барацьбы з палачанамі збройнай сілы.

У Полацку ў апошнія гады жыцця Уладзіміра валадарыў князь Брачыслаў. Ён веў незалеж-

ную палітыку і, мяркуючы па варажскіх сагах і ўсходнеславянскіх летапісах, падтрымліваў больш трывалыя сувязі не з Кіеўскай Руссю, а са скандынаўскім светам. Беларускі гісторык Сяргей Тарасаў зусім слушна лічыць, што полацкія князі не мелі патрэбы сцвярджаць сваю ўладу пераводам у хрысціянства адразу ўсіх жыхароў княства. Тым не менш яны, не хочучы бачыць сваю зямлю паганскім востравам сярод хрысціянскай Еўропы і добра разумеючы магчымасці, якія несла новая вера дзяржаве і народу, прынялі яе і спрыялі натуральнаму пашырэнню Хрыстовага вучэння на ўсім абшары княства. Прычым адбывалася гэта паступова, і доўгі час хрысціянства мірна суіснавала з паганскім светапоглядам.

Слова Божае ішло сюды і з поўдня, і з захаду, і з поўначы. Хрысціянамі, магчыма, былі ўжо першыя вядомыя з летапісаў полацкі Рагвалод (на думку некаторых вучоных, выхадзец з воласці Рогаланд на поўначы Нарвегіі) і яго дачка Рагнеда, сілаю ўзятая будучым Хрысціцелем, а тады яшчэ паганінам Уладзімірам за жонку. Летапісцы паведамаюць, што, пабраўшыся з дачкою візантыйскага імператара і стаўшы хрысціянінам, кіеўскі князь прапанаваў Рагнедзе выбраць сабе новага мужа з яго акружэння. Ганарлівая дачка Рагвалода адмовілася, абвясціўшы, што ў такім разе лепей зробіцца Хрыстоваю нявестаю. Прыняўшы пострыг пад імем Анастасіі, яна стала,

верагодна, першаю на ўсходнеславянскіх землях манашкаю.

Не выключана, што і першы ва ўсходніх славян манастыр узнік менавіта ў Полацкім княстве. Падставы для такога меркавання дае запісаная ў XIII стагоддзі «Сага пра хрышчэнне», якая апавядае пра падзеі канца X стагоддзя. Яе герой — прылічаны пасля смерці да святых Торвальд Вандроўнік — хрысціў Ісландыю, адкуль потым выправіўся ў Ерусалім. Заслужыўшы вялікую пашану ў канстанцінопальскага патрыярха, паломнік вяртаўся на радзіму праз усходнеславянскія землі. Паводле сагі, Торвальд сканаў, не дасягнуўшы Бацькаўшчыны, і быў пахаваны «ў высокай гары... каля царквы Іаана Хрысціцеля, непадалёк Полацка». Гэтая сага — першая па часе крыніца, дзе згадваюцца хрысціяне на полацкіх землях.

Узнікненне полацкага манастыра Іаана Хрысціцеля на Востраве, пра які ёсць шматлікія сведчанні, гісторыкі адносяць да XII стагоддзя. Але рэшткі самога манастыра дагэтуль не знойдзеныя, і казаць пра больш дакладны час яго заснавання можна будзе толькі пасля даследаванняў археолагаў. Пакуль што яны вызначылі адно месца пошукаў. Што да «высокай гары», дык яна існуе на беразе Дзвіны насупраць Сафійскага сабора і сёння.

«Аповесць мінулых гадоў», гаворачы пра падзеі ў Полацку, пад 1007 годам змяшчае паведамленне: «Перанесены святыя ў святую Бага-

родзіцу». Першыя кіеўскія (а потым агульна-рускія) святыя Барыс і Глеб кананізаваныя, як лічаць сучасныя вучоныя, пасля 1020 года, а перанесеныя ў царкву ў 1072 годзе, пра што ёсць запіс у «Аповесці мінулых гадоў». Іншых святых ні ў Кіеве, ні ў Ноўгарадзе тады не было і не магло быць, бо царква Кіеўскай Русі знаходзілася ў поўнай залежнасці ад Канстанцінопаля, дзе зацвярджалі любую кананізацыю. С. Тарасаў мяркуе, што гаворка ў летапісе ідзе пра першых полацкіх і беларускіх святых, якімі маглі быць манаха Рагнеда-Анастасія, пабожны князь Ізяслаў і княжыч Усяслаў Ізяславіч, які памёр у дзіцячыя гады. Магчыма, да іх быў далучаны і святы Торвальд. Канстанцінопальскі патрыярх мог дазволіць кананізацыю мясцовых святых праз сваю зацікаўленасць у хрысціянізацыі Полацкай зямлі паводле ўсходняга абраду. Княства ж, безумоўна, хацела мець сваіх святых дзеля ўмацавання незалежнасці.

Дарэчы, у Полацку ўжо мог існаваць і храм Найсвяцейшай Багародзіцы, бо, як мы пазней даведаемся, у часы Еўфрасінні цэркваў у гонар Божай Маці было ў горадзе дзве — старая і новая.

Першы вядомы нам полацкі епіскап Нікіфар быў грэкам. У 1092 годзе з дазволу канстанцінопальскага патрыярха ён стаў мітрапалітам кіеўскім. Значыцца, заняць епіскапскую катэдру ён мог таксама толькі з блаславення таго самага

царкоўнага іерарха. Іначай кажучы, Нікіфар прыехаў у Полацк проста з Візантыі.

Усё сказанае вышэй, як і трывалыя сувязі Полацкага княства з Канстанцінопалем, што выяўляліся і ў дынастычных шлюбах, і ў магутным уплыве візантыйскае культуры, пераконваюць: новая вера прыйшла сюды непасрэдна з Візантыі.

Беларускія землі прынялі хрысціянства яшчэ да яго афіцыйнага падзелу на заходнюю і ўсходнюю плыні, які адбыўся ў 1054 годзе. Хрысціўшыся паводле грэцкага абраду, нашы далёкія продкі не адчувалі варожасці да вернікаў-лацінцаў. У XII стагоддзі, калі жыла Еўфрасіння, на ўсходзе славянства працягвалі пашырацца жыцці рымскіх святых. Асабліваю папулярнасць меў жыцццяпіс Аляксея, чалавека Божага. «Родам рымлянін» быў святы Меркуры Смаленскі. У суседнім з Полацкам Ноўгарадзе прылічылі да святых Антонія Рымлянна. Тым самым часам наўгародзец Кірык паведамляў, што гараджанкі хрысцілі дзяцей і ў сваіх, і ў варажскіх святароў.

Між іншым, сваяк святой Еўфрасінні візантыйскі імператар Мануіл Комнін веў перамовы пра паяднанне цэркваў з рымскім папам.

Мы не ведаем на тагачасных беларускіх землях ніякай скіраванай супраць заходняга хрысціянства літаратуры. Няма слядоў такой непрыхільнасці і ў жыццях беларускіх святых, што яшчэ раз сведчаць пра ўласцівы продкам шляхетны дух талерантнасці.

КАЛЫСКА БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

адзіма Еўфрасінні — Полацкае княства, моцная раннефеадальная ўсходнеславянская дзяржава, якой два з паловаю стагоддзя кіравала самастойная дынастыя Рагвалодавічаў, або Ізяславічаў (калі лічыць ад князя Ізяслава — унука Рагвалода і сына Рагнеды).

У Падзвінні ў другой палове першага тысячагоддзя нашай эры адбывалася ўзаемадзеянне плямён крывічоў, дрыгавічоў і балтаў, што паклікала да жыцця новае этнічнае ўтварэнне — палачан. Праз княства, злучаючы Арабскі халіфат і Хазарыю з усходнімі славянамі і Скандынавіяй, прыходзілі старадаўнія гандлёвыя шляхі. Выгоднае геаграфічнае становішча разам з інтэнсіўнымі этнічнымі працэсамі ды актыўнай палітыкай тутэйшых князёў і былі галоўнымі чыннікамі хуткага ўзвышэння Полацкай зямлі. У XII стагоддзі яна сваёй тэрыторыяй была роўная такім буйным тагачасным заходнееўрапейскім дзяржавам, як герцагства Баварскае і каралеўства Партугальскае. Васаламі Полацка былі размешчаныя ў балцкіх землях гарады Герцыка (Герцыке) і Куканос (Кукенойс). Даніну плацілі яму плямёны ліваў і летаў, якія жылі ніжэй па Дзвіне. Полацкія свецкія і духоўныя валадары заўсёды праяўлялі да сваіх даннікаў-паганцаў верацярпімасць. Відаць, гэта бы-

ло вынікам моцных пазіцый дахрысціянскай ідэалогіі ў самім княстве.

Дзейнасць полацкіх князёў скіроўвалася на ўзмацненне дзяржавы і пашырэнне яе межаў. Красамоўна кажа аб палітычнай стабільнасці Полацкай зямлі тое, што цэлае стагоддзе ёю кіравалі толькі два князі: Брачыслаў Ізяславіч (1001—1044) і яго сын Усяслаў Чарадзеі (1044 — 1101). Пры Усяславе княства дасягнула свайго найвышэйшага ўздыму. Тады ж быў пабудаваны Сафійскі сабор, трэці такі храм на ўсходзе славянства, які сімвалізаваў роўнасць Полацка з Кіевам і з Ноўгарадам. Дзяржаўны розум і патрыятызм полацкага князя ўславіў геніяльны аўтар «Слова пра паход Ігаравы»: «Всеслав князь людем судяше, князем грады рядяше... великому Хрѣсови* вльком путь прерыскаше. Тому въ Полотске позвониша заутренюю рано у святыя Софеи въ колоколы, а он въ Кыеве звон слыша». Дарэчы, гэты князь стаў правобразам быліннага Волха Усяслававіча.

Пра міжнародны аўтарытэт Полацкай зямлі кажа сваяцтва Рагвалодавічаў з домам візантыйскіх імператараў Комнінаў. Дачка Усяслава Чарадзея, на думку некаторых гісторыкаў, была жонкаю кесара Аляксея.

Палітычным і эканамічным сэрцам княства,

* Хорс — у міфалогіі ўсходніх славян бог сонца, апякун земляробства.

што стала гістарычнай прарадзімаю беларусаў, быў Полацк — адзін з самых старажытных славянскіх гарадоў. Упершыню ён прыгадваецца ў «Аповесці мінулых гадоў» пад 862 годам, але дадзеныя археалогіі сведчаць, што горад мог узнікнуць, прынамсі, на стагоддзе раней.

У XI — XII стагоддзях тут квітнеюць гандаль і рамёствы. Уніз па Дзвіне, а затым па Варажскім моры полацкія купцы вязуць воск, мёд і футра. На мясцовым торжышчы можна сустрэць гасцей не толькі са славянскіх гарадоў, але і з Візантыі, Прыбалтыкі. Археологі налічваюць дзесяткі спецыяльнасцей полацкіх майстроў. Развітыя былі кавальскае і ліцейнае рамёствы, ганчарства, гарбарства і шавецтва. Сваімі вырабамі славіліся збройнікі і ювеліры, што валодалі шмат якімі прыёмамі апрацоўкі каляровых і высакародных металаў — каваннем, чаканкаю, цісненнем, філігранню, зерню.

Тагачасны Полацк з яго манастырамі і цэрквамі, з заснаванай у 992 годзе епіскапскай катэдрай — буйны асяродак кніжнай навукі. Ніканаўскі летапіс невыпадкова паведамляе пра полацкага князя Ізяслава (памёр у 1001 годзе), што ён «прилежаша прочитанию» кніг. Доўгі час — пакуль не быў знойдзены вядомы Гнёздаўскі надпіс — пячатку з імем гэтага князя-кніжніка лічылі самым даўнім узорам пісьменства ўсходніх славян.

Да нашых дзён дайшла і знойдзеная на Рурывавым гарадзішчы ў Ноўгарадзе пячатка самай Еўфрасінні, што захоўваецца цяпер у фондах

Наўгародскага гістарычна-археалагічнага запаведніка.

У Полацку вялі летапіс, урыўкі з яго захаваліся да XVIII стагоддзя і трапілі ў так званы Яропкінскі спіс, якім карыстаўся расійскі гісторык В. Тацішчаў. Пра высокі на той час узровень пісьменнасці кажуць таксама графіці* полацкіх храмаў, каштоўныя помнікі эпиграфікі «Барысавы камяні». Ужо ў наш час надпіс сярэдзіны XI стагоддзя выяўлены на вялікім камені з падмурка Сафійскага сабора. Магчыма, знойдзены «аўтограф» старажытных доўлідаў. У помніках пісьменства Полацкай зямлі часта сустракаецца дзесятковае «і» — палачане ведалі лацінскі алфавіт.

На працягу большай часткі сваёй гісторыі княства захоўвала незалежнасць ад Кіева. Вядома, гэта не азначала адарванасці Полацка ад суседніх зямель, з якімі ён заўсёды меў цесныя дзяржаўныя, гандлёвыя і культурныя сувязі. Разам з тым самастойнасць апрача палітычных і эканамічных выгод давала вялікую творчую свабоду мясцовым доўлідам, жывапісцам, іншым талентам, якім не трэба было абавязкова арыентавацца на кіеўскія ўзоры. Такія ўмовы спрыялі развіццю цэлага шэрагу культурных асаблівасцей, што дае падставы называць Полац-

* Графіці — старажытныя надпісы, зробленыя вострымі рэчамі на сценах будынкаў.

кую зямлю не толькі нашай першай дзяржавай, але і калыскаю беларускай культуры.

Тут, на берагах Дзвіны і Палаты, у Полацку або ў адной з блізкіх княжых вотчын і прыйшла на свет дзяўчынка, якой наканавана было далучыць да свайго імя назву роднага горада і назаўсёды застацца ў гісторыі і ў памяці беларускага народа.

УНУЧКА ЧАРАДЗЕЯ

удучая святая нарадзілася ў сям'і князя Святаслава-Георгія, малодшага сына Усяслава Чарадзея. Здарылася гэта праз колькі гадоў пасля смерці знакамітага полацкага валадара, найверагодней, каля 1104 года.

Дзяўчынку назвалі старажытным крывіцкім імем Прадслава. Паводле тагачаснага звычаю, атрыманае адразу па нараджэнні імя пасля хрышчэння магло змяніцца, але маленькая князёўна засталася Прадславаю.

З маленства яна чула ад бацькоў паданні пра славутых продкаў. У яе свядомасць рана ўвайшло імя непакорлівай Рагнеды, якую муж — Уладзімір Краснае Сонейка — мусіў адправіць з малым сынам Ізяславам назад на радзіму. Прадславу вабіла і легендарная асоба дзеда Усяслава. Яго бітва з войскам князёў Яраславічаў на Нямізе, падступнае паланенне і кіеўская вязніца,

паўстанне 1068 года, калі кіяне «пракрычалі» Усяслава вялікім князем, вяртанне ў Полацк і працяг барацьбы з Кіевам — згадкі пра гэтыя падзеі давалі князеўне яскравыя прыклады адданасці роднай зямлі.

Вучылася Прадслава або ў школе пры Сафійскім саборы, або дома, пры княжым двары (гэта больш верагодна). Настаўнікамі былі духоўныя асобы, найперш манахі, падручнікамі — Святое Пісанне, жыццёвая літаратура...

Ад настаўнікаў, з жыццяпісаў святых дзяўчынка атрымлівала і звесткі пра манастырскія статуты і звычаі. Кніжная навука давалася ёй значна лягчэй, чым аднагодкам. «Жыццё» адзначае яе любасць да вучэння і вялікія здольнасці.

Княжацкая дачка мела доступ да самых розных кніг. Ужо ў бацькоўскім доме апрача набажэнскай і іншай рэлігійнай літаратуры Прадслава магла чытаць «Ізборнікі» з афарызмамі і выслоўямі, перакладзены з грэцкай мовы раман аб подзвігах Аляксандра Македонскага — «Александрыю», вострасюжэтную «Аповесць пра Акіра Прамудрага»... Пазней іх замянілі творы з багаслоўскімі тлумачэннямі сутнасці прыроды, кнігі з антычнай гісторыі.

Дзяцінства князеўны праходзіла, вядома, не толькі ў бацькавым хораме. Яе прыцягвала шматгалосае і шматмоўнае торжышча, дзе можна было пачуць гусяра, пабачыць выступленні «вясёлых людзей» — скамарохаў. Прадслава

заходзіла да гандляроў і рамеснікаў, што жылі на пасадзе. Пасля цесных курных хацін простага люду асабліва ўражвалі дзяўчынку полацкія храмы і найперш велічны Сафійскі сабор з яго багатымі фрэскавымі размалёўкамі.

Ад карміліцы, нянек, ад маці — княгіні Сафії яна чула казкі, абрадавыя песні, замовы і заклёны. Своеасаблівае дваяверства існавала на Полаччыне нават у княжацка-дружынным асяроддзі, а значыць, Прадслава добра ведала паганскі пантэон*. У юныя гады яна была глядачкай, а магчыма, і ўдзельніцай гуканняў вясны, русалляў, купалляў, каляд і іншых дахрысціянскіх свят.

Слава аб прыгажосці і адукаванасці Прадславы разнеслася «по всем градам», і ў Полацк да князя Святаслава-Георгія зачасцілі сваты. «Жыцце» апавядае, што, калі князёўне споўнілася дванаццаць гадоў (з такога ўзросту дзяўчынку ў той час лічылі нявестаю), бацькі вырашылі аддаць яе замуж за сына нейкага слаўнага багаццем і княжаннем валадара. Наперадзе ў Прадславы быў звычайны для жанчын з яе кола лёс: нараджэнне і выхаванне дзяцей, хатнія клопаты, чаканне свайго гаспадара-князя з паходу або з ловаў...

І тут нечакана для блізкіх яна выбірае іншую пуцявіну.

* Пантэон — усе багі якога-небудзь культуры.

ХРЫСТОВА НЯВЕСТА

«Жыцці» гаворыцца: «Наполни- шись мыслі ея, і рече в себе: «Но што успеша при нас бывшій родове нашы? І женишася, і посягаша [выходзілі замуж], і княжиша, но не вечноваша. І житіе іх мімо тече. Слава іх погыбе, яко прах, і хужьшы паучіны... А другія паче железу выя [шыя] свая не прекло- ніша, но духоўным мечем отсекоша от себе плот- скіе сласты... то ты суть памятни на зямлі».

Прадслава прыходзіць у манастыр. Яе цётка, удава князя Рамана Усяславіча, якая была ігуменняй, «не хочаці оstriці ея... і воздохнувши, і прослезіўшыся, глагола кь ней: «Чадо мое! Како могу се сотворіці? Отец твой, уведав, со всяцем гневом возложіть вред на голову мою. А ещэ юна еси возрастом. Не мо- жеши понести тяготы мнішескаго житіа. І како можеши оставіці княжение і славу міра сего?».

Але Прадслава дабіваецца свайго і пад імем Еўфрасіні таемна ад бацькоў прымае пострыг, ахвяруючы сябе Хрысту. Беларускі даследчык «Жыцця» Аляксей Мельнікаў лічыць, што зда- рылася гэта найверагодней 25 верасня — у дзень святой Еўфрасіні Александрыйскай.

Даведаўшыся пра доччын учынак, князь Святаслаў-Георгій, як адпавядае «Жыцце», ад гора рваў на галаве валасы, а княгіня Сафія галасіла па Прадславе, як па нябожчыцы. Гэта

было першае і вельмі цяжкае выпрабаванне юнай Хрыстовай нявесты, але яна здолела пераканаць бацькоў у слушнасці свайго выбару, у тым, што яны мусяць не смуткаваць, а цешыцца: іх дачка аддала ўсю сябе Госпаду.

Прыход Прадславы ў манастыр і звязаныя з гэтым акалічнасці даюць магчымасць з большай ці меншай дакладнасцю ўстанавіць дату яе нараджэння. З «Жыцця» вынікае, што пострыг адбыўся, калі будучая падзвіжніца мела дванаццаць гадоў. Князь Раман Усяславіч, удава якога стаяла на чале манастыра, памёр каля 1116 года (па іншых звестках — у 1113). Толькі пасля гэтага цётка Прадславы магла зрабіцца ігуменняю. Такім чынам, святая Еўфрасіння нарадзілася не раней 1104 або 1101 года.

Што да пострыгу князёўны, то існуе цікавая версія, да якой схіляецца, напрыклад, гісторык Мікола Ермаловіч. Згодна яму, да гэтага кроку Прадславу маглі падштурхнуць і знешнія прычыны — суровая неабходнасць пазбегнуць высылкі на чужыну. У 1129 годзе за адмову ісці ў паход на полаўцаў кіеўскі князь Мсціслаў выслаў полацкіх князёў у Візантыю. Паміж выгнанцаў летапіс называе і бацьку Еўфрасінні, разам з якім пакінуць Радзіму мусілі таксама яе маці і малодшая сястра Гардзіслава. Як мы ведаем, дынастыя Рагвалодавічаў была ў сваяцтве з візантыйскімі імператарамі Комнінамі. Такім чынам, высылка мела ў значнай ступені ганаровы характар (полацкія князі атрымалі пасады ў ві-

зантыйскім войску і ўдзельнічалі ў войнах з арабамі), і ўсё ж гэта было выгнанне. Можна толькі здагадацца, ці дачакалася Еўфрасіння ўсіх сваіх родных назад: пэўнага адказу летапіс не дае.

ПОЛАЦКАЯ КНІЖНІЦА

фармаванні поглядаў Еўфрасінні Полацкай, якая стала адной з самых асвечаных жанчын сваёй эпохі, выключную ролю адыграла тагачасная літаратура.

Прыняцце хрысціянства вымагала перабудовы ранейшага, паганскага светапогляду: уяўленняў пра Сусвет, прыроду, пра гісторыю чалавечага роду... Сярод кніг, якія перакладалі і перапісвалі, прыехаўшы на ўсходнеславянскія землі, візантыйскія і балгарскія святары, а таксама іх мясцовыя паслядоўнікі, большасць складалі, вядома, набажэнскія тэксты і кнігі, дзе выкладаліся асновы хрысціянскіх поглядаў на свет і хрысціянскай маралі. Але ў манастыры і ў княжыя хорамы трапляла і нямала твораў іншых жанраў: хронік, гістарычных і гістарычна-побытавых аповесцей, прыродазнаўчых трактатаў. Наогул жа літаратура таго перыяду адлюстроўвала светапогляд, тыповы для шмат якіх хрысціянскіх краін ранняга сярэднявечча. «Старажытнарус-

кую літаратуру*, — лічыць акадэмік Д. Ліхачоў, — можна разглядаць як літаратуру адной тэмы і аднаго сюжэта. Гэты сюжэт — сусветная гісторыя, і гэтая тэма — сэнс чалавечага жыцця».

Апрача біблейскіх кніг Еўфрасіння яшчэ ў юнацтве не магла не чытаць твораў патрыстыкі — рымскіх і візантыйскіх багасловаў, што шануюцца як айцы царквы. Полацкія кнігазборы XII стагоддзя несумненна мелі творы выдатнага візантыйскага прапаведніка Іаана Залатавуснага (344—407), што навучаў вернікаў хрысціянскім цнотам, вобразна выкрываў чалавечыя заганы. Пашыраны ў княстве былі таксама творы Грыгорыя Назіянзіна, Васілія Кесарыйскага, Яфрэма Сірына, Іаана Сінайскага. Патрыстычная літаратура ўмацоўвала асновы хрысціянскай дагматыкі, мела вялікае значэнне ў стаўленні этычных ідэалаў. Тым самым мэтам служылі жыцці святых і патэрыкі — зборнікі кароткіх апавяданняў пра людзей, якія выславіліся сваёй пабожнасцю. Са старонак гэтых кніг паўставаў фантастычны, поўны дзівосаў свет, дзе за душу людзей зацята змагаліся сілы добра і зла. Хвалюючыя праблемы будучыні свету, чалавечага лёсу пасля смерці закраналіся

* Пад гэтым тэрмінам мы разумеем літаратуру, створаную на ўсім усходнеславянскім абшары.

ў апокрыфах*, напрыклад у такім папулярным, як «Блуканне Багародзіцы па пакутах».

У часы Еўфрасінні, а можа, і раней у Полацк маглі трапіць кнігі святых Кірылы і Мяфодзія, вядомыя з апісання бібліятэкі Сафійскага сабора, зробленага ў канцы XVI ст.

Кожны адукаваны чалавек павінен быў ведаць гісторыю свайго народа і суседзяў. Значыцца, полацкая ігумення вывучала Нестараву «Аповесць мінулых гадоў», якая ўводзіла ўсходняе славянства ў рэчышча сусветнай гісторыі. Цалкам верагодна, што разам з айчыннымі летапісамі асветніца чытала і папулярныя тады візантыйскія хронікі, што праз дынастычныя сувязі маглі трапляць у Полацк непасрэдна з Візантыі. Адна з такіх кніг, «Хроніка Георгія Амартола», пачыналася ад стварэння свету, затым падавала біблейскую гісторыю, гісторыю вавілонскіх і персідскіх цароў, апавядала пра рымскіх і канстанцінопальскіх імператараў. Гэты твор дапаўняла «Хроніка Іаана Малалы». Яе аўтар прызначаў сваю працу шырокім колам пісьменных людзей, а таму пісаў немудрагеліста і цікава. Чытаючы 18 кніг названай хронікі, можна было, у прыватнасці, пазнаёміцца з антычнымі міфамі і з падзеямі Траянскай вайны, з жыццяпісамі персідскіх цароў, Ромула і Рэма,

* Апокрыфы — апавяданні аб персанажах біблейскай гісторыі, якія сюжэтна адрозніваюцца ад тых, што змешчаны ў кананічных кнігах Бібліі.

першых рымскіх валадароў. Не пазней пачатку XII стагоддзя на землях усходніх славян з'явіўся пераклад «Гісторыі Іудзейскай вайны» Іосіфа Флавія, у цэнтры якой адна з адметных падзей сусветнай гісторыі — паўстанне насельніцтва Іудзеі супраць рымскага ўладарання, захоп і разбурэнне Ерусаліма. Гістарычныя хронікі мелі шматлікія мініяцюры, якія часта адлюстроўвалі рэальных асоб і рэальныя падзеі. У адным з перакладаў кнігі Георгія Амартола быў, напрыклад, малюнак «Вывяржэнне Везувія».

Гістарычныя веды, усведамленне ўлучанасці сваёй зямлі ў агульначалавечы гістарычны працэс умацоўвалі ў Еўфрасінні і ў яе сучасніках ідэі патрыятызму, служэння Бацькаўшчыне.

Уяўленне пра светабудову адукаваным людзям давалі творы візантыйскай навуковай думкі. Візантыйскія вучоныя лічылі свет наглядным сведчаннем мудрасці яго Творцы. Паводле іх, прыродныя з'явы, звычкі звяроў і птушак, нават адметнасці мінералаў — усё гэта ўвасобленыя ў жывых істотах і матэрыяльных вобразах нейкія вечныя ісціны або паняцці.

Еўфрасіння чытала так званыя «Шасцідзёны». Гэтыя кнігі дапаўнялі і тлумачылі біблейскі аповяд пра тое, як за шэсць дзён (адсюль і назва) Бог стварыў неба, зямлю, свяцілы, расліны, жывых істот і чалавека. «Шасцідзёны» — зводы ўсіх вядомых на той час візантыйскай навуцы звестак пра жывую і нежывую прыроду. Найбольш пашыраны быў «Шасцідзён»

балгарскага экзарха (намесніка канстанцінопальскага патрыярха) Іаана. У ім гучала натуральнае захапленне ўсемагутнасцю Бога, які стварыў такі шматстайны, цудоўны і разумна ўладкаваны свет.

Прыродазнаўчы характар меў і такі помнік эпохі Еўфрасінні, як «Фізіялог». У адрозненне ад «Шасцідзёнаў», што апавядалі аб прыродзе ў цэлым, тут гаворка ішла пераважна пра жывыя стварэнні, у ліку якіх побач з рэальнымі сустракаліся міфічныя: кентаўры, сірэны, неўміручая птушка Фенікс. «Фізіялог» паведамляў пра ўласцівасці нейкай істоты і даваў іх сімвалічнае тлумачэнне, што павінна было знайсці аналогію паміж гэтымі ўласцівасцямі і адным з багаслоўскіх паняццяў. Як прыклад можна прывесці апоўяд пра льва. Калі верыць «Фізіялогу», ільвіца нараджае нежывое дзіцянё, а потым, праз тры дні, леў-бацька, дыхнуўшы на льяня, ажыўляе яго — пэўная аналогія з увасабленнем, смерцю і ўваскрэсеннем Хрыста.

З разважаньнямі пра будову Сусвету можна было пазнаёміцца, чытаючы «Хрысціянскую тапаграфію» Касмы Індыкаплова, купца, які каля 530 года зрабіў падарожжа па краінах Блізкага Усходу і Паўночнай Афрыкі. Індыкаплоў сцвярджае, што Зямля — плоская; яе і неба ён параўноўвае з залаю, якая мае скляпеністую столь. Неба, што бачаць людзі, складаецца з вады, але над ім ёсць яшчэ адно — невідочнае.

Атмасфернымі з'явамі і рухам свяцілаў кіруюць адмысловыя анёлы.

«Жыццё» і іншыя нешматлікія крыніцы не даюць нам дастатковых звестак, каб з усёй пэўнасцю ахарактарызаваць погляды святой Еўфрасінні на ўзаемадачынненні чалавека і навакольнага свету, але адну выснову мы можам зрабіць. Грунтуючыся на біблейскім вучэнні, патрыстычная літаратура называла чалавека «мікракосмам» (малым сусветам), а прыроду — «макракосмам». Гэтым падкрэслівалася арганічнае адзінства, у якім павінны існаваць названыя сусветы. Ужо ў раннім сярэднявеччы на ўсходнеславянскіх землях была выказана думка, што прырода — храм, дзе чалавек здзяйсняе сваё творчае служэнне. Так, відавочна, лічыла і Еўфрасіння Полацкая.

Да рук асветніцы, відаць, траплялі і творы, што ўступалі ў пэўную супярэчнасць з тагачаснымі багаслоўскімі поглядамі на чалавека і прыроду. Візантыйскі філосаф, пісьменнік і дзяржаўны дзеяч Міхаіл Псел (1018—1090 гады XI стагоддзя) у сваіх трактатах, напрыклад, высмейваў веру ў цуды, даводзіў, што кожная з'ява прыроды мае натуральную прычыну. Прырода ў Псела — гэта рассяяны паўсюль, нябачны, але спасцігальны розумам пачатак. Этычныя погляды вучонага вылучаліся памяркоўнасцю і былі накіраваны супраць празмернага манаскага аскетызму. Сучаснікі абвінавачвалі Псела ў прыхільнасці да паганскае філасофіі, асабліва да Платона.

Вучэнне Міхаіла Псела развіваў яго паслядоўнік Іаан Італ. Ён лічыў матэрыю вечнай, адмаўляў пасмяротнае існаванне душы і схіляўся да таго, каб прызнаць або магчымасць яе перасялення, або поўнае знікненне пасля смерці. Італ дайшоў да адкрытага канфлікту з хрысціянствам. Па загаду імператара Аляксея I Комніна (магчыма, жанатага з цёткаю Еўфрасінні) вучэнне філосафа разгледзеў і аддаў анафеме царкоўны сабор 1082 года.

Ці чытала святая Еўфрасіння працы Арыстоцеля, Платона і іншых антычных аўтараў? Пытанне застаецца адкрытым, але на яго можна даць і станоўчы адказ, бо сучаснік асветніцы Клімент Смаляціч у сваім «Пасланні Фаме прэсвітэру» зарэкамендаваў сябе знаўцам антычных філосафаў.

Гаворачы пра грамадскія погляды полацкай ігуменні, спашлемся на пецярбургскага вучонага Наталлю Сярогіну. Тэкст спеўнага цыкла XII стагоддзя пра Еўфрасінню прывёў яго даследчыцу да думкі: там сцвярджаюцца тыя самыя ідэі, што і ў «Слове пра паход Ігаравы», — палымяны пратэст супраць братазабойчых усобіц, неабходнасць яднання ўсходнеславянскіх княстваў перад знешняю пагрозай. У прысвечаным Еўфрасінні Полацкай каноне* гаворыцца: «Князем сродніком друг на друга дерзающе подъяти

* Канон — царкоўны спеў у гонар святога або свята.

мечь возбранила еси, яко оружие обоюдоостро словесем божим устрашающем». Н. Сярогіна мяркуе, што невядомы аўтар «Слова» і знакамітая палачанка — людзі аднаго кола, якія мелі блізкія перакананні і светапогляд, а магчыма, і былі знаёмымі. Гэтая выснова добра стасуецца з версіяй, паводле якой аўтар «Слова пра паход Ігаравы» быў урадженцам або жыхаром беларускіх зямель.

Мы не маем непасрэдных звестак, як ігумення Еўфрасіння ставілася да сялян і іншага залежнага люду, але, думаецца, яна не магла не падзяляць поглядаў Кірылы Тураўскага, які ў адным са сваіх «Словаў» абураўся тым, што валадары «неміласэрныя да рабоў і да рабынь, не даюць ім досыць ежы і адзення, і работаю надсіляюць і іншымі злыбедамі, і б'юць ні за што». На Еўфрасінню мог уплываць і згаданы вышэй Міхаіл Псел, што ў сваёй «Хранаграфіі» асуджаў паўстанні народных нізоў, але выступаў супраць дэспатызму імператара і вялікіх выдаткаў двара.

Як ставілася асветніца да паганства? Ужо адзначалася, што яго пазіцыі ў Полацкім княстве і пасля прыняцця хрысціянства заставаліся даволі моцнымі не толькі сярод простага народу. Паганскія вешчуны («волхвы») мелі доступ да княжага двара. Гэта пацвярджаецца летапісным паведамленнем, што князь Усяслаў Брачыславіч Чарадзеі нарадзіўся ад «волхвовання». Думаецца, невыпадкова гістарычныя крыніцы не па-

даюць звестак пра якія-небудзь жорсткія ганенні на паганцаў і іх ідэолагаў-вешчуноў у Полацкай зямлі. Святая Еўфрасіння, вядомая як міратворыца, наўрад ці магла быць прыхільніцай бязлітаснага пераследу суайчыннікаў-іншаверцаў.

Аднак вернемся да юнай Хрыстовай нявесты і паспрабуем прайсці побач з ёю па прыступках яе духоўнага ўзыходжання.

СХІЛІЎШЫСЯ НАД ПЕРГАМЕНАМ

ражыўшы нейкі час у поспе і малітвах за манастырскімі сценамі ці ў манастырскай слабодцы пры адным з полацкіх храмаў, Еўфрасіння вырашыла, што яна ўжо падрыхтавалася да самастойнага падзвіжніцтва. Князеўна-чарніца звярнулася да полацкага епіскапа Іллі з просьбаю пасяліцца ў Сафійскім саборы. Магчыма, яна наслідавала сваёй нябеснай апякунцы Еўфрасінні Александрыйскай або самой Багародзіцы, якая некалі жыла пры храме ў Ерусаліме. Але найпершаю прычынаю звароту да ўладыкі ўяўляецца імкненне быць бліжэй да кніг, да саборнай бібліятэкі, пра якую асветніца потым усё жыццё клапацілася.

Атрымаўшы ад Іллі дазвол, Еўфрасіння памяняла сваё ранейшае жылло на келлю-галубніцу ў Сафіі і «нача кнігі пісати сваімі рукамі».

Працэс пісьма ў тых часы быў вельмі складаны і марудны. Кнігі пісалі на пергамене ўставам — буйным і прамым, без нахілу, почыркам, у якім кожная літара аддзялялася ад суседняй і, можна лічыць, не пісалася, а малявалася (злітнае пісьмо з'явілася толькі ў XV стагоддзі). Каб тэкст хутчэй высыхаў, яго прысыпалі пяском. Атрамант рабілі з адмысловых арэхаў, з адвару дубовай ці альховай кары, з жалезнай іржы, вішнёвага клею. Перапісчыку мала добра ведаць граматы — неабходна мець і мастацкія здольнасці, бо пачатковыя літары і загаловкі раздзелаў трэба аздабляць жывёльным ці раслінным арнаентам.

Апрача ўсяго іншага перапісванне кніг было нялёгкаю фізічнаю працай. Тагачасны перапісчык часта пісаў не на стале, а на далоні левай рукі, якую падпіраў локцем аб калена. Гэтай працаю займаліся амаль выключна мужчыны. Ужо адно тое, што за такую цяжкую справу ўзялася маладая жанчына, было подзвігам.

Частка перапісаных Еўфрасінняю кніг ішла на продаж, а атрыманыя грошы па яе просьбе раздавалі бедным.

Якія ж кнігі доўгімі гадзінамі дзень пры дні перапісвала князеўна ў сафійскай галубніцы? «Жыццё» не дае адказу, але можна з упэўненасцю сцвярджаць, што гэта было Святое Пісанне і творы айцоў царквы, патэрыкі і жыцці. Апрача іх пяро асветніцы магло выводзіць радкі візантыйскіх гістарычных хронік і Полацкага летапісу,

папулярных тады зборнікаў афарызмаў. Яна пісала і ўласныя творы — малітвы, казанні, а таксама перакладала з грэцкай і з лацінскай моў. Такім чынам, некаторыя кнігі візантыйскіх аўтараў маглі пашырацца на ўсходнеславянскіх землях у перакладах палачанкі.

З «Жыцця» вядома, што асветніца мела перапіску з Візантыяй. Не будзе прэрэчыць гістарычнай верагоднасці думка, што Еўфрасіння ліставалася з суайчыннікамі і братамі па духу Кірылам Тураўскім, Кліментам Смаляцічам, а магчыма, і з аўтарам «Слова пра паход Ігаравы».

Вядома, пры ўсёй ахвярнасці маладой манашкі плён яе самотніцкай працы ў келлі быў адносна невялікі. Еўфрасіння марыла пра тое, каб перапісаннем кніг у Полацку займаўся не адзінкі, а дзесяткі пісьменных людзей.

«ТУТ НАЛЕЖЫЦЬ БЫЦЬ ТАБЕ!»

Калі падзвіжнікі дасягаюць маральнай дасканаласці, Гасподзь заклікае іх да стварэння сваіх духоўных цвярдзін. Так было наканавана і Еўфрасінні.

«Жыццё» апавядае, што аднойчы ў сне анёл узяў яе за руку і адвёў за дзве вярсты ад Полацка ў Сяльцо, дзе была драўляная царква Спаса і мураваны храм-пахавальня полацкіх епіскапаў.

На гэтым месцы анёл прамовіў да манашкі: «Тут належыць быць табе!».

Сон паўтарыўся тройчы.

У тую самую ноч падобны сон бачыў і полацкі епіскап. Нябесны пасланец загадаў яму ўвесці рабу Божую Еўфрасінню ў Спасаўскую цэркаўку, што ў Сяльцы на беразе Палаты. Епіскап пачуў таксама прароцтва пра богаабранасць князеўны, якую чакала святое жыццё і царства нябеснае.

Запрасіўшы дзядзьку Еўфрасінні полацкага князя Барыса, яе бацьку Святаслава-Георгія і знаных палачан, уладыка абвясціў князеўне-чарніцы, што аддае ёй Сяльцо. Атрымаўшы блаславенне, Еўфрасіння памалілася ў Сафійскім саборы і, узяўшы з сабою адну манашку, выправілася на паказанае анёлам месца.

Увайшоўшы ў царкву Спаса, падзвіжніца звярнулася да Усявышняга з такімі словамі: «Ты, Госпадзе, даючы святым сваім апосталам завет, наказаў не насіць з сабою нічога, акрамя посаха. Я ж, слухаючыся слова Твайго, прыйшла на гэтае месца, нічога не ўзяўшы з сабою, маючы ў сабе толькі слова Тваё: Госпадзе, памілуй! А з маёмасці ўсяе ёсць у мяне адно гэтыя кнігі, з якіх мае ўцеху душа і весяліцца сэрца...»

Так паблізу Полацка Еўфрасіння заснавала жаночы манастыр. Здарылася тое яшчэ пры жыцці Барыса Усяславіча, значыцца, не пазней 1128 года, калі князь памёр. Праз нейкі час пры царкве Багародзіцы (новай) падзвіжніца стварае

яшчэ адзін манастыр — мужчынскі. Гэта таксама быў подзвіг: тады, на пачатку XII стагоддзя, манастыроў у Полацкім княстве і ўвогуле на ўсходнеславянскіх землях існавала няшмат. (Ад мужчынскага манастыра Найсвяцейшай Багародзіцы да нашых дзён не захавалася ніякіх слядоў. Месца, дзе ён стаяў, дакладна невядома, але ў часы Еўфрасінні была завядзёнка будаваць гарадныя жаночыя і мужчынскія манастыры ў блізкім суседстве, каб у выпадку небяспекі манахі баранілі ад ворагаў і сваіх сяцёр у Хрысце. Гісторык Аляксей Сапуноў выказваў здагадку, што царква Багародзіцы і створаны пры ёй манастыр знаходзіліся на тым месцы, дзе пазней з'явіўся касцёл св. Ксавэрыя, пра які цяпер нагадвае толькі назва гарадскіх могілак — Ксавэрыя, і гэта найбольш верагодна.)

У полацкіх манастырах, статуты якіх напісала сама Еўфрасіння, пад яе кіраўніцтвам дзейнічалі майстэрні па перапісванні кніг — скрыпторыі. Тут існавала спецыялізацыя: адзін майстар рабіў каляровыя ініцыялы, другі — мініяцюры, трэці — пераплёты. Калі была патрэба перапісаць кнігу хутчэй, яе дзялілі на некалькі частак. Падзел працы значна павялічваў не толькі колькасць кніг, але і іх мастацкі ўзровень. Са скрыпторыяў кнігі разыходзіліся па ўсёй Полацкай зямлі і за яе межы. Іх чыталі вучоныя манахі і іншыя пісьменныя людзі, па іх вучыліся грамаце дзеці.

Пры адным з манастыроў, каб аздобіць по-

лацкія храмы абразамі, падзвіжніца адчыніла таксама і кананічную майстэрню.

Створанья найпадобнейшаю Еўфрасінняй цвярдныя слова Божага былі асяродкамі добрачыннасці. Там знаходзілі заступніцтва, суцяшэнне і дапамогу ўдовы і сіроты, нямоглыя і пакрыўджаныя.

АЗ, БУКІ, ВЕДЗІ...

олацкае княства мела вялікую патрэбу ў адукаваных людзях. Школы існавалі тут і да Еўфрасінні, але заснаванне асветніцаю манастыроў, яе чынная педагагічная дзейнасць далі школьнай справе новы магутны штуршок.

Дзеці ў тагачасных школах вучыліся чытанню, пісьму, «цыфіры» і царкоўным спевам. У літаратурных помніках той эпохі часта можна сустрэць пахвалу кніжнаму вучэнню. Яны прыпадабняюць людзей без навукі да бяскрылых птушак: як такая птушка не можа падняцца ў неба, так і чалавек не дасягне без кніг «совершена разума».

Грамаце вучылі па царкоўных кнігах — Псалтыру, Часаслову, Апосталу. Авалоданне чытаннем ускладнялася тым, што рукапісныя кнігі не мелі знакаў прыпынку, словы і сказы часта зліваліся. Спачатку трэба было завучыць на памяць азбуку з цяжкімі назвамі літар —

«аз», «букі», «ведзі»... Адначасова дзеці вучыліся выводзіць літары пісалам на бяросце або на дошчачках-васкоўках. Потым вучылі склады: «ведзі»-«аз» — «ва», «букі»-«он» — «бо»... Пасля вучань мусіў засвойваць цітлы — надрадкавыя знакі ў выглядзе ламанай рыскі, якія ставіліся над скарочанымі словамі або над літарамі, што мелі лічбавае значэнне. Справіўшыся з гэтай прамудрасцю і навучыўшыся чытаць паасобныя фразы і малітвы, а таксама пісаць, дзеці заканчвалі першы цыкл сваёй навукі. На гэта ішло два-тры гады.

Прыкладна так пачынала спасцігаць граматы дзятва і ў школах, адчыненых рупнасцю Еўфрасінні. Аднак высокаадукаваная ігумення імкнулася пашырыць межы звычайнай навучальнай праграмы. Апрача царкоўнаславянскай юныя палачане вучылі грэцкую і лацінскую мовы, атрымлівалі звесткі па прыродазнаўстве, рыторыцы, медыцыне. Вялікая ўвага надавалася гісторыі. Вучні павінны былі добра ведаць радавод дынастыі Рагвалодавічаў, важныя падзеі з мінуўшчыны Полацкай зямлі і ўсяго ўсходняга славянства. Напэўна, школа давала веды і з сусветнай гісторыі.

У сваёй педагагічнай дзейнасці Еўфрасіння абапіралася на мудрасць народнай дыдактыкі: «На всяк же день учаще сестры своа: старыя же учаще трпению и воздржанию, юныя же учаще чистоте душевной и бестрастию телесному, говению образному, ступанию кротку, гласу

смирену, слову благочестну, ядению и питию безмолвну, при старейших молчати, мудрейших послушати, к старейшим покорением, к точным [роўным] и меншим любовь без лицемерия, мало вешати, а много разумети».

Аўтар «Жыцця» быў малодшым сучаснікам асветніцы, магчыма, нават яе вучнем. Пададзеныя ім фрагменты павучальных «слоў» Еўфрасінні, мяркуючы па ўсім, маюць рэальную аснову. Вучні і насельнікі манастыроў атрымлівалі ад ігуменні выдатныя ўрокі красамоўства. «Се собрах вы, яко кокошь [квактуха] птенца, под крыле свои и в паствину свою, яко овца, — прамаўляе яна да сяцёр. — Да пасецесе в заповедех божиих! Да и аз [я] веселым сердцем подвизаюся учить вас, видящи плоды ваша трудныя и толико дождь проливаю к вам, а нивы ваша в едину меру стоят нерастуще, ни поступающе горе. А год приспеваает свершению, и лопата на гумне лежит. Но боюся, егда будет плен [пустазелле] в вас. Подщитесь, чада моя, убежати того всего! Но сотворите ся пшеница и осмелитесь в жерновах смирением...» Уражваюць багатая вобразнасць гэтага ўрыўка і яе празрыстасць, цесная сувязь метафар і параўнанняў з жыццём простага чалавека. Тут, як і ў іншых фрагментах «Жыцця», відаць несумненныя прамоўніцкія здольнасці асветніцы.

Кніжніца Еўфрасінні не магла не звярнуць увагі на змешчаны ў «Ізборніку» Святаслава 1073 года трактат пра паэтыку «Об образех»,

дзе на прыкладах (у тым ліку з «Іліяды» і «Адысеі») тлумачылася значэнне розных тропаў — алегорый, гіпербал, метафар. З вучнямі полацкіх школ, прынамсі, з найбольш здатнымі праводзіліся заняткі і па паэтыцы.

Школы Еўфрасінні Полацкай былі перадавымі для свайго часу і праграмаю навучання, і складам вучняў, значная частка якіх набіралася з дзяцей простых гараджан.

СЁСТРЫ-МАНАШКІ

амочніцамі і апірышчам Еўфрасінні ў шматлікіх клопатах і пачынаннях сталі яе сёстры: родная Гардзіслава (у манастве Еўдакія) і стрыечная Звеніслава (Еўпраксія). Але трапілі яны ў манастырскія сцены па-рознаму.

Заснаваўшы Спасаўскі манастыр, маладая ігумення папрасіла бацьку прыслаць да яе сястру ў навучанне грамаце. Еўфрасіння «с прылежаннем учаше о спасении души, а она [Гардзіслава] с прилежанием учашесь и принимаше, яко нива плодовита, умякчивши сердце свое». Затым «Жыцце» паведамляе, што ігумення таемна паstryгла сястру ў манашкі, выклікаўшы гэтым у бацькі вялікі гнеў. «И узьярився на преподобную Ефросинию, сердцем горя. И приеха к монастырю, глаголя: «Чадо мое милое, что се сотворила еси? Приложи сетование к сетованию

души моей, и печаль к печали». Знайшоўшы шлях да сэрца сястры, асветніца здолела сущыць Божым словам і бацькоў.

Са Звеніславаю было іначай. Яна прыйшла да сястры сама і «принесе всю свою утварь златую и порты [уборы] многоценныя» — відаць, ахвяравала храму Спаса свой пасаг. Адносіны паміж Еўфрасінняй і Еўпраксіяй былі вельмі блізкія — «яко едина душа в двою телесу».

Сёстры заставаліся разам усё далейшае жыццё. Звеніславу-Еўпраксію полацкая ігумення абрала спадарожніцай, выпраўляючыся ў канцы зямнога шляху ў Ерусалім. Роднай сястры Еўдакіі, пакідаючы Полацк, яна загадала «дръжати и урядити... оба монастыря».

Пасля смерці Еўфрасінні Еўдакія, мабыць, сама заняла месца ігуменні Спасаўскага манастыра і працягвала асветніцкую дзейнасць старэйшай сястры. Вярнуўшыся з паломніцтва ў Святыя Мясціны, Еўпраксія была побач з ёю.

Апавядаючы пра ад'езд найпадобнейшай у апошняе падарожжа, «Жыціе» падае таксама звесткі аб пастрыжэнні Еўфрасінняй ў манастыр яе пляменніц Вольгі і Кірыяны. Як і ў выпадку з Гардзіславай, гэта адбылося супроць волі бацькоў. Даведаўшыся пра намер ігуменні, бацька дзяўчат, яе ўлюбёны брат Вячаслаў спрабаваў заклікаць да міласэрнасці: «Госпожа моя! Что ми хочеши сотворити? Два плача прилагаеши души моей: плача ся отхода твоего и сетуя чадуделя своею», але яго просьбы былі марнымі.

Іншых звестак пра пляменніц асветніцы не захавалася, аднак яны, як прадстаўніцы княжацкай дынастыі Рагвалодавічаў, павінны былі іграць у манастырскім жыцці не апошнюю ролю.

Не трэба бачыць, як гэта робяць некаторыя, у апісаных вышэй паводзінах ігуменні жорсткасці. Такія (можа, і сапраўды не надта гуманныя з сучаснага пункту погляду) учынкi дыктаваў Еўфрасінні клопат пра душы блізкіх, пра будучыню сваёй справы.

Аўтар «Жыцця» сцвярджае, што святая мела такі дар ад Бога: зірнуўшы на кагосьці, адразу магла ўбачыць, ці ёсць у ім дабрадзеіны дух і ці можа гэты чалавек быць абраннікам Гасподнім.

АД ЗАНЯПАДУ ДА АДРАДЖЭННЯ

аснаваны найпадобнейшаю Еўфрасінняю Спасаўскі манастыр цягам стагоддзяў перажыў і часы ўзвышэння, і гады поўнага заняпаду. Трэба скептычна ставіцца да слоў асобных расійскіх аўтараў пра тое, што чарніцы пакінулі свой прыстанак у часе нашэсця Батыя. Дымна-крывавы след татарскіх ордаў застаўся ў XIII стагоддзі толькі на самым поўдні беларускіх зямель. Наогул жа Беларусь у адрозненне ад сваіх усходніх суседзяў татара-мангольскага прыгнёту не зведала. Больш верагод-

на, што ў час нашэсця ў полацкіх манастырах ратаваліся ўцекачы з іншых усходнеславянскіх княстваў.

Цяжкія выпрабаванні надышлі для Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра, калі Масковія распачала настойлівыя спробы захапіць беларускія землі, што на пачатку XIV стагоддзя канчаткова ўвайшлі ў склад Вялікага княства Літоўскага. Гэта была магутная феадальная дзяржава, ядром якой з'яўлялася Беларусь, а пануючай культурай — беларуская, прычым беларуская мова без малога чатыры стагоддзі выконвала тут ролю дзяржаўнай.

Калі ў 1563 годзе войска Івана Грознага ішло на Полацк, начутыя аб звярынай жорсткасці маскоўскага цара чарніцы з плачам развіталіся са Спасаўскім манастыром. Яны ўжо не вярнуліся туды ні ў гады маскоўскай акупацыі, ні пасля ўзяцця Полацка ў 1579 годзе вялікім князем літоўскім Стэфанам Баторыем, якога беларусы называлі Сцяпанам Батурам.

Амаль усе полацкія манастыры, у тым ліку і Спасаўскі, з іх землямі і іншай маёмасцю Баторы перадаў ордэну езуітаў.

У 1654 годзе Полацк зноў занялі расійскія войскі. Праз два гады туды прыехаў цар Аляксей Міхайлавіч, які «ходил... в Спасской монастырь, что бывал девичий монастырь благоверной великой княжны Евфросинии Полоцкой... Того ж месяца июля в 9 день ... было священство церкви Преображение Спасово».

Паводле Андрусаўскага міру 1667 года, горад быў вернуты Рэчы Паспалітай. Вярнуліся ў манастыр і езуіты, якія заставаліся тут гаспадарамі і пасля далучэння Беларусі да Расіі ў канцы XVIII стагоддзя, да самага іх выгнання з Расійскай імперыі ў 1820 годзе.

За іх часам на месцы даўнейшага манастырскага будынка быў змураваны двухпавярховы дом — летняя рэзідэнцыя езуіцкіх генералаў. Да 1832 года манастыр належаў каталіцкаму ордэну піяраў, потым спачатку манастырскі сабор, а ўслед за ім і іншыя збудаванні царская ўлада перадала праваслаўным.

Спаса-Еўфрасінеўскі манастыр у 1840 годзе быў адноўлены і з прычыны сваёй старажытнасці і значнасці прылічаны да першакласных расійскіх манастыроў. Пры ім пачало дзейнічаць жаночае вучылішча, многія выпускніцы якога сталі народнымі настаўніцамі.

Зачынены бязбожнаю ўладаю ў 1928 годзе Спаса-Еўфрасінеўскі манастыр (тады ў ім жыло каля 250 манахак), аднавіў сваё жыццё падчас нямецкай акупацыі.

У пасляваенны час размешчаная паблізу вайсковая частка пачала браць з насельніц манастыра ... кватэрную плату.

Неўзабаве яго зноў зачынілі, і манахкі (у 1953 годзе іх было 54) мусілі выехаць у Жыровічы, што пад Слонімам.

Сёння старажытная цвярдыня слова Божага перажывае сваё новае адраджэнне, якое пача-

лося ў 1989 годзе. Манастыр зноў зрабіўся месцам паломніцтва вернікаў з усёй Беларусі і яе блізкага і далёкага замежжа. Наведаць заснаваны Еўфрасінняю агмень хрысціянскай духоўнасці лічаць сваім абавязкам, бываючы на радзіме, і нашы суайчыннікі з іншых краін свету.

УЗЛЁТ ПОЛАЦКАГА ДОЙЛІДСТВА

алітычная незалежнасць Полацкай дзяржавы спрыяла ўзнікненню ў ёй адметнай школы дойлідства. Яна фармавалася на аснове візантыйскай архітэктурнай традыцыі, у адпаведнасці з якой быў узведзены Сафійскі сабор. Аднак тут эстэтычныя ідэалы візантыйцаў атрымалі своеасаблівае разуменне і развіццё, зазнаўшы заходнееўрапейскія ўплывы.

У Полацкім княстве пачынаюцца пошукі новых архітэктурных форм, сведчаннем чаго было будаўніцтва ў Віцебску царквы Звеставання, у якой ідэі візантыйскага крыжова-купальнага храма спалучаюцца з некаторымі рысамі архітэктурны Заходняй Еўропы. Адыходам ад ранейшых канонаў вылучаліся царква-пахавальня полацкіх епіскапаў, храмы Бельчыцкага (Барысаглебаўскага) манастыра, заснаванага ў Полацку на мяжы XI—XII стагоддзяў.

У сярэдзіне XII стагоддзя канчаткова скла-лася полацкая школа дойдства. Для яе харак-тэрная муроўка з плінфы (тонкай, добра абпа-ленай цэгла) з так званым «схаваным радам», калі адны рады плінфы выступалі, другія былі як бы прыхаваныя ўглыб, а прамежак паміж імі запаўняўся цамянкай — вапнавай рошчынай, у якую дабаўлялі тоўчаную цэглу. Знадворку будынкі не атынкоўвалі, і такая тэхніка муроўкі ўтварала двухколёрную «паласатую» гаму сцен. Полацкія майстры адыходзяць ад візантыйскіх крыжова-купальных храмаў з некалькімі апсіда-мі* і набліжаюцца да стварэння прынцыпова но-вых форм.

Найвышэйшы ўзлёт полацкай архітэктурнай школы, звязаны з творчасцю дойдзіда Іаана, пры-падае на гады асветніцкай дзейнасці Еўфрасінні, што, вядома, зусім невыпадкова.

Іаан быў манахам аднаго з мясцовых мана-стыроў. Гэты надзелены самабытным талентам майстар пакінуў у Полацку не меней трох храмаў. Князеўна-ігумення ўважліва сачыла за яго твор-часцю. Тым часам Спасаўскі манастыр папаў-няўся манашкамі. Чарніцы прыносілі дарункі, свецкія асобы таксама рабілі ахвяраванні. Цес-ная драўляная царква ўжо з цяжкасцю змяшчала ўсіх, хто прыходзіў на малітву. Задумаўшы бу-

* Апсида — паўкруглая або шматвугольная частка храма, якая выступае за яго агульныя контуры і ў якой месціцца алтар.

даваць для свайго манастыра сабор, Еўфрасіння, натуральна, звярнулася да Іаана, які да таго часу ўжо стварыў такія адметныя храмы, як цэрквы Параскевы-Пятніцы ды Барыса і Глеба ў Бельчыцах.

«Бе муж Иоан, приставник над делатели церковными (кіраўнік арцелі майстроў-муляраў.— У. А.),— апавядае «Жыццё»».— К не-му же многажды прихожаше, глаголила: «Иоане, востани поиди на дело вседръжителю Спасу!» И в един от дний востав, Иоан прииде к блаженной Ефросинии и рече: «Ты ли, госпоже, присылаеши и поножаеши мя на дело?» Она же рече: «Ни». И паки размысливши премудрая жена и рече ему: «Аще не аз тя возбуждаю, а кто тя взывает на таково дело, того послуша, и прилежно с тщанием».

«И потом блаженная Ефросиния заложи церковь камену святого Спаса. От начатка и устроена за 30 недель».

У канцы працы ў муляраў, паводле «Жыцця», скончылася цэгла і не было чым «верха скончати», але назаўтра пасля малітваў ігуменні майстры знайшлі «плиты в пещи».

Вядомы рускі гісторык Леанід Аляксееў называе будаўніцтва Спасаўскага сабора «найбуйнейшаю падзеяй у полацкай і ва ўсёй старажытнарускай архітэктуры». Еўфрасіння была не толькі фундатаркаю храма, але і дарадчыцай, натхняльніцай Іаана на творчы подзвіг.

Змураваная за адзін будаўнічы сезон Спа-

саўская, або Спаса-Праабражэнская (цяпер яе часта і не зусім правільна называюць Спаса-Еўфрасінеўскай), царква — вяршыня архітэктурнай думкі Полацка. Гэта трохнефавы шасцістаўповы крыжова-купальны храм манастырскога тыпу памерам 8×12 метраў. Цэнтральны шырокі неф* з усходу завяршае масіўная паўкруглая апсіда, а бакавыя нефы — схаваныя ў тоўшчы сцяны паўкруглыя нішы. Паўднёвы і паўночны фасады падзяляюцца пілястрамі з паўкалонамі. Яны рытмічна дзеляць паверхню на два вузкія і два шырокія прасценкі з паўцыркульнымі вокнамі (ніжнія ў 1,5 раза большыя за верхнія).

Храм меў пазакамарнае** пакрыццё асноўнага аб'ёму і больш нізкага бабінца. Цяпер старажытным закамарам адпавядаюць толькі тры ўсходнія паўкруглыя паўночнай і паўднёвай сцен. Барабан купала ўзвышаўся над скляпеннямі і абапіраўся на кубічны пастамент. Важнаю рысаю Спасаўскага сабора было тое, што тут упершыню на тэрыторыі Беларусі з'явіліся какошнікі (несапраўдныя закамары, што маюць дэкаратыўнае значэнне). Закамары і какошнікі былі кілепадобныя, што яшчэ больш падкрэслівала строй-

* Неф — падоўжаная частка храма, абмежаваная з абодвух ці з аднаго боку шэрагам калон або слупоў.

** Закамара — паўкруглае ці кілепадобнае завяршэнне часткі сцяны будынка, якое адпавядае форме ўнутранага скляпення.

насць храма. Царкву завяршаў барабан з выцягнутымі вокнамі і шаломападобным купалам. У сярэдзіне храма асаблівасці кампазіцыі нараджалі ілюзію яго велізарнай вышыні. У заходняй сцяне, што ў два разы таўсцейшая за паўночную і паўднёвую, ідзе ход на хоры, паабал якіх — келлі Еўфрасіні (з паўднёвага боку) і Еўдакіі (з паўночнага). Тут прайшла значная частка жыцця асветніцы і яе сястры.

Іаан паставіў перад сабой задачу стварыць кампазіцыю, якая імкнецца ў неба, і бліскуча справіўся з ёю. Размешчаная на беразе Палаты і цудоўна ўштукаваная ў ландшафт, Спа-саўская царква і цяпер, пасля праведзенай у XIX стагоддзі частковай перабудовы, пакідае надзвычай моцнае ўражанне завершанасці і суладнасці.

Для Еўфрасіні і яе сучаснікаў кожны храм быў вобразам і мадэллю Сусвету. У храмах ува-сабляліся ідэалы прыгажосці і гармоніі. Думаецца, што пачуцці асветніцы, калі яна ўпершыню ўбачыла новы сабор без рыштаванняў, былі сугучныя пачуццям Міхаіла Псела, які ў сваёй «Хранаграфіі» пісаў пра храмы: «Вока нельга адвесці не толькі ад невыказнай прыгажосці цэлага, з цудоўных частак сплеченага, але і ад кожнай часткі паасобку, і хоць ад іх можна атрымаваць асалоду бясконца, ніводнаю не ўдаецца налюбавацца дасчочу, бо позірк да сябе прыцягвае кожная...»

Беларускі гісторык Георгі Штыхаў і шэраг

іншых даследчыкаў лічаць, што Спасаўскі сабор збудаваны паміж 1152 і 1159 гадамі.

Заканчэнне будаўніцтва і асвячэнне храма полацкім епіскапам колькі дзён святкаваў увесь горад. Аўтар «Жыцця» паведамляе: «Преподобная же Еуфросиния, видевши церковь совершенную, возрадовалася душою. И бысть священие и велиа радость всем крестьяном. И собращась князи и силнии мужи, черноризици и черноризици, и простие людие. И бысть радость велиа. И праздноваша дни мнози».

Падтрыманья асветніцай наватарскія ідэі Іаана пачалі хутка пашырацца не толькі на радзіме, але і ў суседніх княствах. Гэтаму спрыяла праца полацкіх майстроў у іншых усходнеславянскіх землях. У канцы 80-х — пачатку 90-х гадоў XII стагоддзя хтосьці з полацкіх дойлідаў узвёў у Смаленску княжацкі палацавы сабор архангела Міхаіла і гэтым заклаў асновы смаленскай архітэктурнай школы. Прыкладна ў той самы час палачане пабудавалі на Сінічай гары ў Ноўгарадзе царкву Пятра і Паўла. У Навагрудку полацкія дойліды ў другой палове XII стагоддзя збудавалі з плінфы галерэю трохапсіднага храма, які знаходзіўся на месцы сучаснай Барысаглебаўскай царквы.

Спасаўскі сабор захаваўся да нашых дзён, але яму быў наканаваны нялёгкі лёс. З 1581 года (з невялікім перапынкам у 1654—1667 гадах, калі горад быў захоплены расійскім войскам) храм належаў ордэну езуітаў, якія ператварылі

яго ў касцёл. Пасля выгнання езуітаў з Полацка царква разам з манастыром, як ужо адзначалася, перайшла да ордэна піяраў, а ў 1832 годзе яе перадалі праваслаўным. Са жніўня наступнага года там аднавілася набажэнства. У часе пачатага тады рамонту царкву часткова перабудавалі (архітэктар А. Порта). У выніку геніяльны твор дойліда Іаана істотна змяніў сваё аблічча: на месцы пазакамарнага пакрыцця з'явіўся трохсхільны дах, шаломападобны купал ператварыўся ў «цыбуліну»... Цяпер спецыялісты «Белрэстаўрацыі» распрацавалі праект аднаўлення першапачатковага выгляду храма.

СТАРАЖЫТНЫЯ ВОБРАЗЫ

фондах Рускага музея ў Пецярбургу захоўваецца старажытны абраз Божае Маці, вядомы пад назваю Адзігітрыя Полацкая. Гэты жывапісны твор XII стагоддзя мае вельмі цікавую гісторыю. Яна пачынаецца з намеру Еўфрасінні аздобіць сабор, пабудаваны для заснаванага ёю Багародзіцкага мужчынскага манастыра. З «Жыцця» мы даведваемся, што знакамітая палачанка паслала слугу Міхаіла ў Царгород (Канстанцінопаль) да візантыйскага імператара Мануіла Комніна і патрыярха Лукі Хрысаверга. Пасланец вёз багатыя дарункі і просьбу Еўфрасінні прыслаць ёй абраз Багародзіцы

Эфескай, адзін з трох, што, паводле візантыйскай традыцыі, яшчэ пры жыцці Дзевы Марыі намаляваў з яе першы іканапісец апостал Лука, які з гэтай прычыны ў сярэднявеччы лічыўся апекуном мастакоў.

Імператар паставіўся да просьбы полацкай сваячкі з разуменнем. Адпраўленыя ім у Эфес сто воінаў прынеслі абраз у Канстанцінопаль, адкуль пасля блаславення патрыярхам у храме святой Сафіі рэліквію паслалі Еўфрасінні. «Она же, — чытаем у «Жыцці» — внесше в церковь святей Богородици и постави ю [яе] ... и украси ю златом и камением многоценным».

Трэба сказаць, што нямала даследчыкаў, у тым ліку і царкоўныя гісторыкі, выказваюць слушныя сумненні, што ў Полацк трапіў арыгінал старажытнага твора. Сапраўды, навошта было патрыярху бласлаўляць абраз, намаляваны апосталам і ўслаўлены шматлікімі дзівосамі? Калі ж гэта была копія, патрыярхавы дзеянні выглядаюць цалкам лагічна. Прычым гаворку больш слушна будзе весці пра копію не з Эфескага, а з Царгародскага абраза Адзігітрыі.

Адны рэдакцыі «Жыцця» паведамляюць, што прысланая Еўфрасінні рэліквія захоўвалася ў храме Спаса, іншыя — што ў царкве Багародзіцы. Такая разбежнасць звестак, напэўна, тлумачыцца тагачасным звычаем насіць Адзігітрыю (у перакладзе з грэцкай — Пуцяводную) па ўсіх полацкіх бажніцах. Пры гэтым найдаўжэй яна магла заставацца якраз у ма-

настырскіх саборах. Выносілі абраз па аўторках — як і Адзігітрыю Царгародскую ў Канстанцінопалі.

Ёсць сведчанні, што ў 1239 годзе абраз перанеслі з Полацка ў горад Тарапец і перадалі ў тамтэйшую Уваскрасенскую царкву. Прычынаю такога шчодрага ахвяравання было вячанне ў гэтым храме дачкі полацкага князя Брачыслава князеўны Параскевы з роду Рагвалодавічаў і князя Аляксандра Яраславіча, пазней названага Неўскім. Паводле іншай версіі, Полацкая Адзігітрыя трапіла ў Тарапец падчас Лівонскай вайны ў XVI стагоддзі разам з чарніцамі Спаса-Еўфрасінеўскага манастыра, што ратаваліся ад «праваславнейшага» манарха Івана Грознага. У нашым стагоддзі рэліквія «пераехала» ў пецябургскі музей.

Зрэшты, гэтыя версіі адказваюць не на ўсе пытанні.

У 1663 годзе ў час цяжкай вайны Рэчы Паспалітай з Маскоўскай дзяржавай яшчэ адзін выдатны палачанін — пісьменнік, педагог, царкоўны дзеяч Сімяон Полацкі піша верш «Апріль 27. Взенто абраз насвентшэй Богородзіцы з Полацка до Москвы». Ён звяртаецца да святой Еўфрасіні з малітваю аб вяртанні ў Полацк забранага расійцамі цудатворнага абраза Багародзіцы:

Ты еси мати, о Еуфросиние,
Жытелям града всим удобрение.

Яже потщася икону святую
Внести здалеча в страну Полоцкую.
От Цариграда або из Иефесе
Цар благоверны всечестна прынесе,
Твоего ради зельна прошения,
Россыйских дело стран украшения.
Прыподи к ногам небесного цара,
Да не миныт нас толикаго дара.
Потшыся паки возвращеней быти,
Иконе святей Полоцк украсити.
Отчынный град твой, в нем же бы трудися,
Христу жениху си уневестися.
Ибо толико град нам украшает
Девья образ ы всюду вславляет.
Якое ест слонцем небо украшенно,
Светлыми звезды дивно упестренно.
Полотски граду бе утвержение,
Столп, стена, помощч ы огражение.
Нине без него како нам пребыти? —
Аки без слонца не удобно жыти.
Убо, о Мати, прыпади за нами
Господу Богу твоими рабами,
Да возвратил бы нам икону святую
Просветил землю Белоросыйскую.

Пра які ж абраз кажа паэт?

Пра той, што трапіў у Полацк з Візантыі ў XII стагоддзі? (Звернем увагу на радок: «От Цариграда або из Иефесе», які можа быць ус-косным сведчаннем, што візантыйскія майстры знялі копію з намаляванага апосталам Лукой Царгародскага абраза. Прынамсі, С. Полацкі

дакладна не ведае, адкуль трапіла святыня ў яго родны горад.)

Пра копію, зробленую полацкімі мастакамі перад тым, як абраз Адзігітрыі, якому малілася калісьці найпадобнейшая Еўфрасіння, быў адпраўлены ў Тарапец?

Адзігітрыя Полацкая — самы ранні ўзор гэтага іканаграфічнага тыпу на ўсходнеславянскіх землях. Такія помнікі маюць надзвычай вялікае значэнне, бо з іх пачынаецца мастацкая традыцыя. Мабыць, невыпадкова выявы Адзігітрыі — адзін з самых улюбёных сюжэтаў беларускіх іканапісцаў.

Абраз уражвае прамой, ганарыстай паставай, бездакорнымі прапорцыямі. На плечы Багародзіцы ўрачыста падае мафорый (жаночы галаўны ўбор) з па-майстэрску намаляванымі складкамі.

Сапраўдная Полацкая Адзігітрыя сёння схаваная пад больш познімі фарбамі, аднак уяўленне пра першапачатковую выяву дае фотаздымак, зроблены электронна-аптычнымі прыборамі ў інфрачырвоным спектры. Даследчык старажытнага твора Віктар Шматаў піша пра яго чыстыя і звонкія фарбы, спакойнае высакародства і чысціню вобраза святой, пра спагадлівы, ветлы выраз крыху наіўнага прыгожага твару, пра пяшчоту ў шырока расплюшчаных вачах.

Вучоны дапускае, што абраз з фондаў Рус-

кага музея мог быць створаны не ў Візантыі, а ў самім Полацку паводле прысланага імператара Мануілам грэцкага ўзору, які да нашых дзён не захаваўся. Пэўныя падставы для гэтай гіпотэзы дае стылёвае падабенства Полацкай Маці Божай з манументальным жывапісам Спасаўскай царквы.

Як вядома, заказчыцай фрэсак у пабудаваным Іаанам храме была Еўфрасіння. Тут яна зноў выступае як збіральніца і апякунка талентаў.

Спасаўская царква — адзіны на Беларусі храм, дзе фрэскавыя размалёўкі XII стагоддзя захаваліся амаль цалкам. Размешчаныя ярусамі фрэскі ўпрыгожвалі сцены, слупы і купал. Шматфігурныя кампазіцыі чаргаваліся з аднафігурнымі. Старажытныя выявы і цяпер хвалююць сваёй адухоўленасцю, стрыманай, але багатаю гамай, у якой спалучаюцца карычневыя, чырвоныя, жоўтыя, сінія, смарагдава-зялёныя колеры і адценні.

Першыя спробы расчысціць схаваныя пад алейнымі фарбамі XIX стагоддзя полацкія фрэскі былі зробленыя ў 1929 годзе экспедыцыяй Цэнтральнай дзяржаўнай рэстаўрацыйнай майстэрні (Масква), у склад якой уваходзіў вядомы жывапісец і мастацтвазнаўца І. Грабар. У 80-я гады фрэскі вывучала экспедыцыя сектара старажытнабеларускай культуры Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР. Грунтоўны іх аналіз зроблены

В. Церашчатавай у яе кнізе «Старажытнабеларускі манументальны жывапіс XI—XVIII стагоддзяў», а таксама А. Сяліцкім у манаграфіі «Живопись Полоцкой земли XI—XIII веков». Дадамо, што ўжо некалькі гадоў у царкве працуюць мастакі-рэстаўратары, і гэта дае надзею ўбачыць унікальныя размалёўкі ў іх спрадвечным харакце.

Ці не самым цікавым адкрыццём апошняга часу сталі фрагменты размалёвак у келлі самой Еўфрасінні. Прастору сцен яе малельні займалі кампазіцыі сяміфігурнага «Дзісуса», «Звеставання», «Укрыжавання», «Грамніц» і іншыя. Адметныя рысы гэтых фрэсак — іх камернасць і маляўнічасць. Тут захавалася выява Дзевы Марыі, тонкія дасканалыя лініі твару якой нагадваюць найлепшыя грэцкія ўзоры.

Фрэскі Спасаўскай царквы ўраджаюць псіхалагічнай глыбінёю, эмацыянальнасцю, духоўнай актыўнасцю вобразаў. Полацкія майстры былі добра знаёмы з класічнай візантыйскаю манерай жывапісу той эпохі, а таксама з прыёмам і раманскага мастацтва. Некалькі манер малявання (абліччы з буйнымі рысамі, суровым змрочным поглядам, з павялічанымі вачыма на адных фрэсках і амаль партрэтныя выявы на другіх) наводзяць на думку, што тут працавалі некалькі жывапісцаў.

Найбольш індывідуалізаваныя ў храме Спаса жаночыя вобразы. На такія жыццёва верагодныя паказ не адважваліся ні кіеўскія, ні наўгародскія

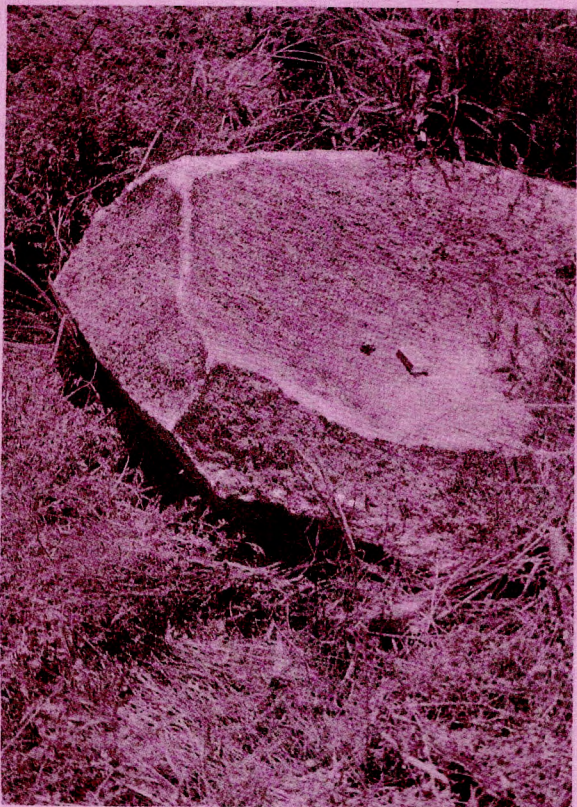
мастакі. Самае моцнае ўражанне пакідае святая на паўночна-заходнім гранёным слупе, які падтрымлівае хоры. Твар з дугападобнымі бровамі і асабліва вочы намаляваныя настолькі пранікнёна, з такой жыццёвай пераканаўчасцю, што міжволі ўзнікае думка: перад намі не святая, а рэальная зямная жанчына. Дאпытлівы і цвёрды позірк яе глыбокіх вачэй кажа пра багатае і напружанае духоўнае жыццё, выклікае на роздум аб годнасці чалавека, сэнсе яго існавання. Няма нічога дзіўнага ў тым, што некаторыя даследчыкі ўжо даўно называюць гэты фрагмент партрэтам самой Еўфрасінні Полацкай. Ва ўсякім разе, на мастака не магла не ўплываць цялесная і духоўная прыгажосць асветніцы і яе сяцёр.

Найпадобнейшая Еўфрасі́ннѣ, ігуменнѣя Полацкаѣ.
Гравюра XIX ст. паводле старажытнага вобраза

ελαθε, κρηστον τικενηε (σδαμαχα ρα ετιν ταιητ)
 ιχβ ταιητ αισηα παλασ στει κηνητ αιητ αιη
 αιη αιη αιη αιη αιη αιη αιη αιη
 ца найя ка ай е иподий з ѿбны и паровни
 я еуфросиний тжмений вбодѣхитця (на
 ипртня е. ипире е есть вполостива зга зго
 словийзе. **Б**юс тѣ зтѣ илов зтѣ авра айозѣ
 иа айозѣ зтѣ ипозѣ нвстѣ зтѣ мртѣви но фивой
 прани по иртин айвѣ згдѣ зго (омо вприга
 те проницы воеин айвѣ иш тѣ а да и и
 строенне и швоиня (ето ра при иѣ вчкѣ и
 роки тѣ ино зѣтѣ е напрепойдѣще в (на аѣ
 ио и аѣ (лице на аѣ (индѣтѣ (зщѣ влѣтѣ
 ил и зора ай е зтѣ (но е и мѣща (тарийнѣ мѣщѣ
 и ло ше а бий ипо зѣни (на зѣще д (инитѣ и
 хощ зовы прѣста ви трапѣ и зраши (и да
 ише во ае (литѣ ел дшамн лшмн (езо есть
 трапѣ за не лѣбщѣ вращѣ и зот лѣбщѣ е

Старонка «Жыція» Еуфрасініні Полацкай
па спісе XVII ст.

Ахвярны камень з паганскага капішча
на Павульскім возеры каля Полацка

Р љѣ ѣ ѣ ѣ Принеоша стѣлѣ стрѣло терпца. борнѣи глѣ

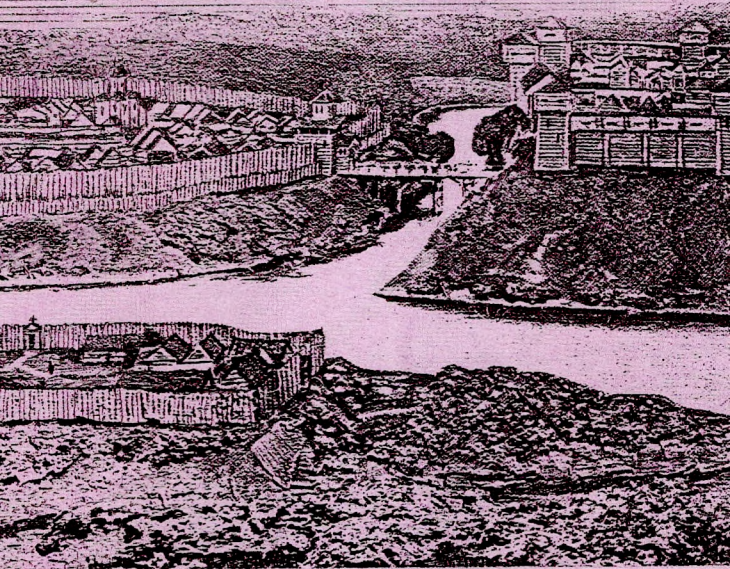
Паганскі вяшчун.
Мініяцюра Радзівілаўскага летапісу

Асвятчэнне Сафійскага сабора.
Мініяцюра Радзівілаўскага летапісу

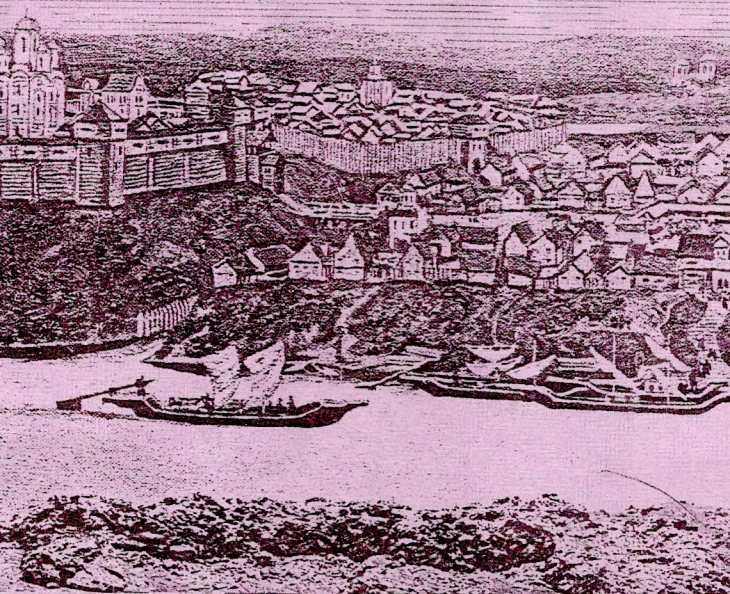
прело жнша мѣво вѣуюцѣ рѣкѣ юнѣсѣ блѣнѣ гла бѣ

оуѣмши прѣвоѣ борнѣ. бѣд рѣвѣнѣ рѣце. нѣ рѣ гла стѣ гла.

Полацк часоў Усяслава Чарадзея. *Рэканструкцыя*

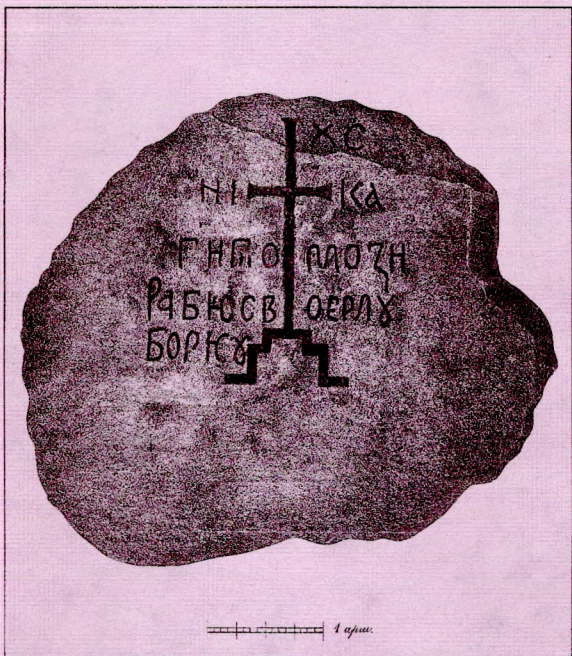

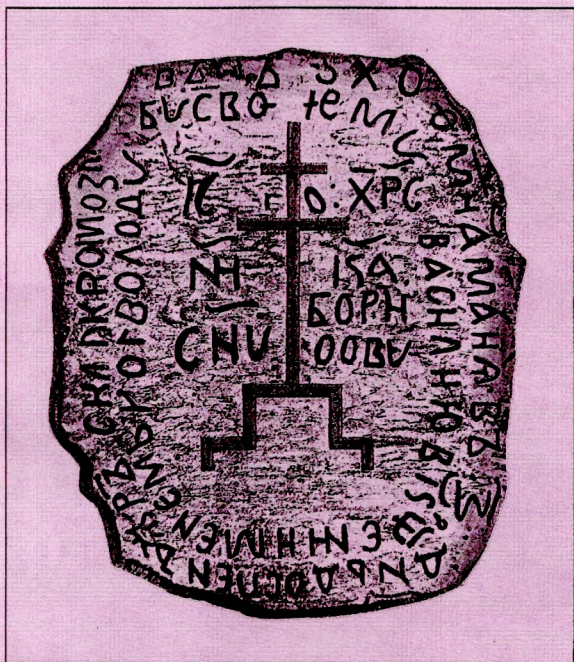
Палачанін XII ст.
Рэканструкцыя паводле архэалагічных знаходак

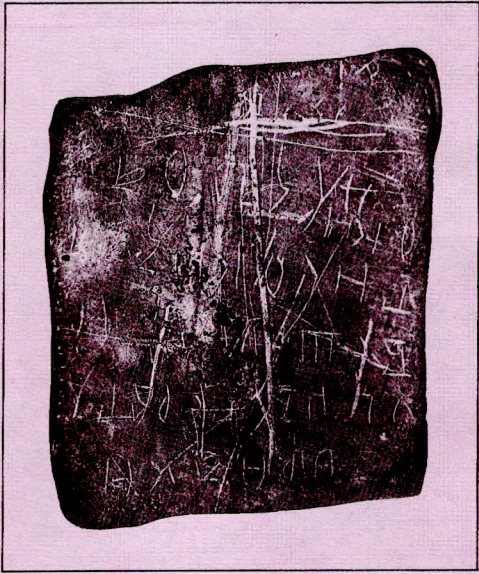
Крывічанка.
Рэканструкцыя паводле архэалагічных знаходак

«Барысаў камень». Помнік эпіграфікі XII ст.

«Рагвалодаў камень» з-пад Оршы.
Гравюра XIX ст.

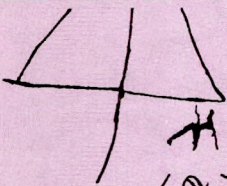

Плінфа з надпісамі XI ст. з полацкага
Сафійскага сабора

Спасаўская царква ў Полацку. *Рэканструкцыя*

ВѢ СѢ ПРАСТАВНСА СЦНО ИИРСѢ
 АРХИМА НУНТѢ ДИШСІИ ППЦПР
 ДНЬ ВТНЦ АТА СЛАВНА ДАДА СѢСЕТ
 ДНЬ

 В А З Р У 155
 1832
 МЧА АУГУСТА У К Г НА
 ПАМАШНА КАЛЕНКА
 ПРЕСТАВНСА РАБА БО
 ЖНА СОЛОМОНДА

Графіці на сценах полацкага храма Спаса

СВЪТО ПОПАТИГО

СВѢА. ѠЛАТФЪА. . .

ДѢМО ПРОХОЖА
ШЕ СЪ ВСЮГА
ЛНА БЮ. ОКУА
НА СБОРНЦИ
ХЪНХЪ. И ПРОПОВѢ.
ДА ГЕ ВЪНГЛІИ ЦРЬ
СТВА. И ЦѢЛІА ВЪСЬ
НЕДОКУТЪ. И ВЪ КІР
ІАУЮ ВЪЛЮДХЪ.
И НУНДЕ СЛОУХЪ Е
ГО ПОВСЕ НЕ ОІРНИ.
И ПРИВЕДОША КІОІР
ВЪ БОЛЪЦІА ГА. РА
ЗАНУТЪ ИЛИ НЕ
ДОІРГЫ. НЕ ТРИМО
ДЪРЖІО ІОН. НЕ БЪСЬ
НЪІА И РА СЛАБЕНЫ

И НОБ ПІШІРАЮЩА
ІА ВЪ ВРѢЛЕНА КОІР
НЪІА И НО СЛАБЕНЫ
ІА. И НЕ ЦѢЛІА. И ВЪ
СЛѢДЪ И ГОНДОША
НАРОД И МОУН. ѠГА
ЛНА БІА И ДЕСКАНО
ЛНА. И ѠБЕРА ІІА И Ю
ДКА СЪ ОМОГО ПОЛОУ
И ИРДАНА. И ОІРЗРѢ
ВЪ ЖЕ НАРОДЪ ВЪЗІИ
ДЕ НА ГОРОУ. И ІАГО СЪ.
ДЕ ПРІЕТОУ ІІИША
И НЕ МОІРОУ Е И ЦИ
ЕГО. И ѠВЪРЪЗЪ ОІСТА
СВОІА ОІУА ШЕ ІА ГЛА. . .
БЛАЖІИ И ЦИ И ДХІІВЬ
ІАГОУ ФХЪ КЕ ТЪ ЦРЬ
СТВО И БЪСЬНОЕ. . .
БЛАЖІИ ПЛАУЮЩІИ СЕ
ІАГОУ И ОІР ТЪШАТЪ. . .
БЛАЖІИ ГРОТЦІИ ІА

Фрагмент фрэскавай размалёўкі XII ст.
у Спасаўскай царкве

Фрагмент фрэскавай размалёўкі XII ст.
у Спасаўскай царкве

КРЫЖ ЛАЗАРА БОГШЫ

і́мем найпадобнейшай Еўфрасінні звязана і стварэнне полацкім майстрам Лазарам Богшам славутага крыжа — шэдэўра ювелірнага мастацтва, старажытнага сімвала нашай духоўнасці і дзяржаўнасці Беларусі. Богша зрабіў яго на заказ князеўны-ігуменні ў 1161 годзе. Крыж выконваў ролю каўчэга для захавання атрыманых з Канстанцінопаля і Ерусаліма (магчыма, адначасова з абразом Багародзіцы) хрысціянскіх святынь. Аснова шасціканцовага крыжа драўляная. У часы Еўфрасінні асабліва важныя культавыя рэчы вырабляліся з кіпарысавага дрэва. Найверагодней, што яго скарыстаў і полацкі майстар. Прынамсі, вопісы рэліквіі, зробленыя ў XIX стагоддзі, яе дрэва нязменна называюць кіпарысавым, а не дубовым, як у больш позніх дакументах.

Шасціканцовая форма крыжа сімвалізавала створаны Богам за шэсць дзён свет.

Крыж меў вышыню каля 52 сантыметраў, даўжыню верхняе папярэчкі — 14, ніжняе — 21, таўшчыню — 2,5. Зверху і знізу дрэва закрывалі 22 залатыя пласткі, аздобленыя каштоўнымі камянямі, арнаментальнымі кампазіцыямі і дваццаццю эмалевымі абразкамі з выявамі святых.

Богша быў не проста выдатна знаёмы з тэх-

нікай перагародкавай эмалі: яго абразкі не са-
ступаюць найлепшым узорам візантыйскага
ўжыткавага мастацтва, якія мелі сусветную
славу.

На верхніх канцах крыжа майстар размясціў
паясныя выявы Хрыста, Багародзіцы і Іаана Па-
пярэдняка. У цэнтры ніжняга перакрыжаван-
ня — чацвёрэ евангелістаў, на канцах — архан-
гелы Гаўрыіл і Міхаіл. Унізе — патроны (апе-
куны) заказчыцы і яе бацькоў: святая Еўфра-
сіння Александрыйская, святых пакутнікі Геор-
гій і Сафія. На адваротнай паверхні — выявы
айцоў царквы Іаана Залатавуснага, Васіля Вя-
лікага, Грыгорыя Багаслова, апосталаў Пятра і
Паўла, а таксама святых Стэфана, Дзімітрыя і
Панцялеймана. Над кожным абразком часткова
грэцкімі, часткова славянскімі літарамі зроблены
надпісы.

У сярэдзіне крыжа ў пяці квадратных пад-
пісаных гнёздах знаходзіліся рэліквіі: кроплі
крыві Ісуса Хрыста, кавалачак крыжа Гаспод-
няга, драбок каменя ад дамавіны Багародзіцы,
часткі мошчаў святых Стэфана і Панцялеймана
ды кроў святога Дзімітрыя. Бакі святыні былі
абкладзеныя дваццаццю срэбнымі з пазалотаю
пласткамі, а брыжы пярэдняга боку абведзеныя
шнурком перлаў.

Паводле задумы полацкай князёўны-ігуменні
святыня павінна была вечна «жыватвараць» ду-
шы палачан і ўсіх жыхароў Бацькаўшчыны.

Крыж увасабляў перамогу над злом, сімвалізаваў адзінства сіл добра. Рэліквія спалучала хрысціянскія каштоўнасці з патрыятычнымі ідэаламі. Яна была закліканая служыць яднанню зямель нашых продкаў вакол іх найстаражытнейшай сталіцы — Полацка.

Крыж Еўфрасінні Полацкай — адначасова і каштоўны помнік старажытнабеларускага пісьменства. Кароткі дробны надпіс на адваротным баку, каля мошчаў святога Панцялеймана, паведамляе нам імя аўтара гэтага мастацкага шэдэўра і тое, што ён створаны дзеля храма святога Спаса: «Господи, помози рабоу своему Лазорю, нареченому Богъши, съделавъшему крестъ сии цркви святога Спаса и Офросиньи». Пачатак надпісу супадае з тым, што быў высечаны на Барысавых камянях.

На пазалочаных пластках выбіты вялікі тэкст з цікавымі гістарычнымі звесткамі: «Въ лето 6669 покладаетъ Офросинья чьстьный крестъ въ манастири своемъ въ цркви святого Спаса. Чьстьное древо бесценно есть, акованье его злото и серебро и камень и жьнчюгъ въ 100 гривнъ а да... (пропуск. — У. А.) 40 гривнъ. Да не изнесеться из манастиря никогда же, яко ни продати ни отдати. Аще се кто преслоушаетъ изнесеть и от манастиря, да не боуди емоу помощникъ чьстьный крестъ ни въ се(й) векъ ни въ боудоущий и да боудеть проклять святою животворящею троицею и святыми отци 300 и

50 (?) семию съборъ святыхъ отецъ, и боуди емоу часть съ Июдою, иже преда Христа. Кто же дръзнетъ сътворити се ... властелинъ или князь или пискоупъ или игоуменья или инъ который любо человекъ а боуди емоу клятва си. Офросинья же, раба Христова, сътяжавъши крестъ сий, приметъ вечную жизнь съ всеми святыми...»

Перакладзем гэты тэкст на беларускую мову: «У лета 6669 (паводле сучаснага летазлічэння, 1161. — У. А.) кладзе Еўфрасіння святы крыж у сваім манастыры, у царкве святога Спаса. Дрэва святое бясцэннае, акова ж яго золата і срэбра, і камяні, і перлы на 100 грыўняў, а да... (пропуск. — У. А.) 40 грыўняў. І хай не выносяць яго з манастыра ніколі, і не прадаюць, не аддаюць. Калі ж не паслухаецца хто і вынесе з манастыра, хай не дапаможа яму святы крыж ні ў жыцці гэтым, ні ў будучым, хай пракляты будзе ён святой жыватворнаю Тройцаю ды святымі айцамі 300 і 50 (?) сямі сабораў святых айцоў і хай напаткае яго доля Іуды, які прадаў Христа. Хто ж асмеліцца ўчыніць такое... валадар або князь, або епіскап ці ігумення, або іншы які чалавек, хай будзе на ім гэты праклён. Еўфрасіння ж, раба Христова, што справіла гэты крыж, здабудзе вечнае жыццё з усімі святымі...»

У першай частцы тэксту паведамляецца кошт золата і срэбра, а таксама камянёў, што пайшлі на аздабленне крыжа. 40 грыўняў — мабыць,

плата, якую атрымаў сам Богша. Гэта былі вялікія на той час грошы: прыкладна столькі плацілі за машчэнне 8000 локцяў (4000 метраў) драўлянай мастоўкі або за 160 лісіных шкур. Адсюль можна зрабіць выснову, што Лазар Богша — заможны рамеснік-ювелір, асабіста свабодны чалавек. Богша — яго свецкае, дадзенае пры нараджэнні, імя, магчыма, скарочаная форма ад Багуслаў. Мы памятаем, што наяўнасць двух імёнаў была тады традыцыяй: бацька заказчыцы крыжа князь Георгій меў, напрыклад, яшчэ адно імя — Святаслаў.

Другая палова вялікага надпісу — тыповы заклён той эпохі, калі рабункі цэркваў былі нярэдкаю з'яваю нават у мірны час. Здараліся і выпадкі, калі каштоўныя рэчы, ад'язджаючы, забіралі з сабою з храмаў архірэі.

Першая, дзелавая частка захаванага на крыжы тэксту напісана на так званай старажытнаруускай мове, а ў другой аўтар (верагодна, сама Еўфрасіння) звяртаецца да царкоўнаславянскай і выкарыстоўвае ўласцівыя рэлігійнай літаратуры вобразы. Надпіс мае ўплыў жывой беларускай мовы з яе аканнем — «манастыр», «акованье»; гэтае ўздзеянне адчуваецца і ў лексіцы — «пискоупъ» (епіскап), «древно», «злато». Сустрэкаецца ў тэксце таксама дзесятковае «і».

Змешчаны на крыжы заклён, што абяцаў страшную кару таму, хто ўкрадзе або аддасць ці прадасць святыню, безумоўна, дзейнічаў на

сучаснікаў Еўфрасінні і на іх нашчадкаў. І ўсё ж страх перад праклёнам не быў неадольным. Пасля смерці асветніцы крыж Лазара Богшы заставаўся ў Спасаўскім манастыры нядоўга. Відаць, ужо на мяжы XII—XIII стагоддзяў яго вывезлі з Полацка смаленскія князі. Крыж захоўваўся ў іх, пакуль вялікі князь Васіль III, захапіўшы ў 1514 годзе Смаленск, не забраў рэліквію ў Маскву.

Пад 1563 годам Ніканаўскі летапіс паведамляе: «Когда же боголюбезный царь и великий князь (Иван Грозны.— У. А.) мысля итти на отступников крестьянския веры на безбожную Литву, бе же тогда в его царской казне крест Полоцкий украшен златом и каменiem другим, написано же на кресте: «Зделан сий крест в Полотцку повелением княжны Ефросинии и поставлен во церкви всемилостиваго Спаса, да не изнесит его ис тое церкви никтоже; егда же кто его из церкви изнесет, да приимет с тем суд в день судный». Нацыи же поведают: в прежнии некогда Смолняне и Полочане держаше у себя государей князей по своим волям и межь себя смолняне съ полочаны воевахуться и тот крест честный Смолняне въ Полотцку взяша в войне и привезоша въ Смоленск, егда же благочестивый государь князь великий Василей Ивановичь всеа Русии вочтину свою Смоленск взял, тогда же и тот честный крест во царствующий град Москву привезен. Царь же и великий князь

тот крест обновити велел и украсити. И тот крест взя с собою и имея надежду на милосердаго Бога и на крестную силу победити врага своя, еже и бысть».

Падчас аблогі Полацка зімою 1563 года Іван Грозны спыняўся паблізу Спаса-Еўфрасінеўскага манастыра. Магчыма, тады, просячы ў неба перамогі, цар і загадаў вярнуць полацкую святыню на яе ранейшае месца. Мог ён зрабіць гэта і крыху пазней — калі замольваў грахі пасля ўчыненых на яго загад у Полацку крывавых злачынстваў. Як сведчаць гістарычныя крыніцы, пасля захопу Полацка маскоўскім войскам там было знішчанае ўсё іншавернае насельніцтва. 11 060 сялян, якія схаваліся ў Ніжнім замку, цар раздаў падначаленым, 50 000 мяшчан і шляхты таксама былі ўзятыя ў палон. Тысячы галодных, абы-як апранутых людзей пагналі па зімовых дарогах на ўсход, у Масковію. Тыя, хто адмовіўся ад царскай службы, разам з жонкамі і дзецьмі доўга сядзелі па турмах у кайданах, а 665 палонных па загаду Івана Грознага былі забітыя.

У 1579 годзе горад узялі войскі вялікага князя літоўскага Стэфана Баторыя. Неўзабаве царква Спаса, дзе знаходзіўся крыж Еўфрасіні, перайшла да езуітаў. З гэтага часу палачане захоўвалі рэліквію ў Сафійскім саборы, які з канца XVI стагоддзя да 1839 года быў уніяцкім храмам. Згодна падлікаў беларускага гісторыка Анатоля

Грыцкевіча, у канцы XVIII стагоддзя уніяты, або грэка-католікі, складалі на беларускіх землях не меней трох чвэртак насельніцтва. Уніяцтва зрабілася, па сутнасці, нацыянальнай рэлігіяй.

Добра разумеючы ўплыў рэліквіі на вернікаў-беларусаў, езуіты распачалі судовы працэс, каб вярнуць крыж у Спасаўскую царкву. Галоўным іх аргументам быў старажытны надпіс. Прайграўшы суд, новыя гаспадары Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра паспрабавалі атрымаць святыню хітрасцю. Адноўчы, калі на свята Узвіжання рэліквію вынеслі на сярэдзіну храма, пасланец езуітаў падмяніў яе, паклаўшы на аналой падрыхтаваную загадзя падробку. Але вернікі-уніяты хутка заўважылі падмену і здагналі выкрадальніка на вуліцы, вярнуўшы святыню на ранейшае месца.

Калі ў 1812 годзе Полацк на колькі месяцаў трапіў у рукі французаў, крыж захоўваўся ў сцяне Сафійскага сабора ў замураванай нішы.

Пасля гвалтоўнага скасавання царскімі ўладамі Уніі і аднаўлення праваслаўнага Спасаўскага сабора з'явіліся ўмовы для вяртання рэліквіі на яе першапачатковае месца. Былы уніяцкі архіепіскап Васіль Лужынскі, які перайшоў у праваслаўе, зрабіў з крыжам святой Еўфрасінні падарожжа ў Маскву і ў Пецярбург. У паўночнай сталіцы крыж прывезлі ў саборную царкву Зімовага палаца, дзе рэліквію агледзеў імператар Мікалай I. Існавала небяспека, што святыня

мога назаўсёды застацца ў Пецярбургу, але на цара і прыдворных, відаць, паўплываў старажытны надпіс на крыжы.

23 траўня (ст. стылю) 1841 года хросны ход урачыста перанёс рэліквію з Сафійскага сабора ў храм Спаса. Крыж паклалі ў келлі, дзе найпадобнейшая Еўфрасіння пражыла свае апошнія гады.

Дадамо, што ў адным з беларускіх летапісаў — «Хроніцы Быхаўца» — ёсць згадка пра дачку полацкага князя Васіля Параскеву, што была абвешчаная ў Рыме святою пад імем Праксэды. Гэтая князеўна пастрыглася ў манастыр Спаса над Палатой, дзе сем гадоў перапісвала кнігі. Потым яна прыехала ў Рым і жыла, аддана служачы Богу. Там памерла і была пахаваная, прычым у яе гонар пабудавалі бажніцу. Некаторыя аўтары лічаць гэтае летапіснае апавяданне каталіцкай рэдакцыяй жыццяпісу Еўфрасінні. Захаваліся звесткі пра крыж з надпісам, што ў ім ёсць частка святога дрэва, падараванага Праксэдзе рымскім папам Аляксандрам IV. Гэты крыж быў копіяй крыжа Еўфрасінні. Цяпер ён знаходзіцца ў Яраслаўска-Растоўскім музеі-запаведніку.

ХТО ВЫКРАЎ РЭЛКВІЮ?

ёс крыжа Еўфрасінні Полацкай у савецкі час варты асобнага нарыса, які будзе вельмі нагадваць дэтэктыву.

У 1921 годзе крыж рэквізавалі бальшавікі. Так з-пад апекі духавенства ён сярод іншых царкоўных каштоўнасцей трапіў пад чорнае крыло АДПУ, установы, што займалася ў краіне ўсім, у тым ліку і нацыянальнымі святынямі.

З канца дваццатых гадоў палітыка адраджэння нацыянальнай культуры, вядомая пад назваю «беларусізацыя», пачала па камандзе з Масквы хутка згортвацца. Пасля публікацыі ў 1928 годзе пагромнага артыкула сакратара ЦК КП(б) Беларусі Вільгельма Кнорына «Аб рашаючых «дробязях» у вялікім пытанні» распачынаецца падрыхтоўка да расправы з нацыянальнай інтэлігенцыяй. Наперадзе незлічоныя арышты, этапы, лагеры і расстрэлы...

У той трывожны час былы прэм'ер БНР*, дырэктар Беларускага дзяржаўнага музея Вацлаў Ластоўскі выязджае з адмысловаю экспедыцыяй у Полацк. Мэта — пошукі неацэннага твора Лазара Богшы.

* Беларуская Народная Рэспубліка, абвешчаная 25 сакавіка 1918 года.

Крыж Еўфрасінні «знайшоўся» ў мясцовым фінадзеле і быў перавезены ў Менск*. Але над рэліквіяй ужо навісла пагроза. Наступ на беларускую культуру працягваўся. «Чыстка» ішла не толькі сярод людзей, але і паміж музейных экспанатаў. Грунтоўна ператрасалі фонды і найперш, вядома, у музеі, на чале якога стаяў такі нядобрадзейны чалавек, як Ластоўскі. Частку экспанатаў па загаду пільных апекуноў нацыянальнай культуры вывозілі за межы Беларусі або проста знішчалі. Найбольш дарагія рэчы забіралі ў сталіцу сталінскай імперыі. Паводле звестак беларускага даследчыка з ЗША Вітаўта Тумаша, зроблены ў час другой сусветнай вайны перагляд інвентарных кніг паказаў, што ў 20—30-х гадах з Беларускага дзяржаўнага музея ў Маскву вывезлі ўсе самыя каштоўныя абразы, увесь залаты і срэбны посуд, збор слуцкіх паясоў і народных строяў, калекцыю старажытных манет з беларускіх скарбаў, унікальныя архіўныя матэрыялы. Пад кіраўніцтвам АДПУ адбываўся рабунак культурнай спадчыны народа з мэтай разбурэння яго нацыянальнай свядомасці.

Гэтае злачынства напачатку праходзіла пад выглядам эвакуацыі каштоўнасцей далей

* Так сталіца Беларусі афіцыйна называлася да 1939 года.

ад дзяржаўнай мяжы. Страх перад «інтэрвенцыйнай міжнароднай буржуазіяй» разам з іншымі прычынамі нарадзіў ідэю перанесці сталіцу БССР у Магілёў. Горад рыхтаваўся да новай ролі. Ішло метадычнае знішчэнне храмаў, у адначас у Магілёў пераводзіліся рэспубліканскія ўстановы, будаваўся Дом урада. У 1929 годзе ў Магілёў трапіў і крыж Еўфрасіні Полацкай.

Апублікаваныя доктарам Тумашам у «Запісах» Беларускага інстытута навукі і мастацтва ў Нью-Йорку дакументы дазваляюць прасачыць ход падзей.

21 лістапада супрацоўнік аддзела фельд'егерскай сувязі Паўнамоцнага прадстаўніцтва АДПУ па Беларускай вайскавай акрузе тав. Лугаўцоў атрымаў ад начальства даверанасць «на право получения ценностей из Государственного Музея для отправки таковых в гор. Могилев». Даверанасць падпісалі начальнік фельдаддзела А. Іваноў і інструктар А. Пішчык.

Тым самым днём датаваны і акт аб перадачы крыжа Еўфрасіні ў рукі Лугаўцова. У гэты час В. Ластоўскі ўжо не працаваў дырэктарам, аднак нацыянальную рэліквію ён перадаваў «чэкісту» яшчэ за сваім подпісам, бо, відаць, быў за яе асабіста адказны.

Зрэшты, дамо слова самому дакументу, захаваўшы яго арфаграфію і пунктуацыю.

АКТ

1929 г. 21-га лістапада складзены гэты акт аб перадачы Беларускім Дзяржаўным Музэям у Менску Беларускаму Музэю ў Магілеве крыжа Эфросініі Полацкай

1) Футляр медны пасярэбраны, пазалочаны з пабітым шклом, у сярэдзіне крыжу футляр падобны.

б) на футляры ёсьць славянскія надпісы.

2) Крыж зроблены з дубовага* дрэва і абложаны золатам і славянскімі буквамі.

3) Пад верхняй папярэчкай крыжа не дастае 2-х кавалкаў золата і дрэва.

4) На верхняй папярэчцы крыж, які быў вылажаны каменямі, каменяняў няма.

5) Унізе крыжа зроблена надстаўка.

6) На верхнім канцы крыжа ёсьць уноў-даробленае выябражэньне багародзіцы (жоўтага мэталю).

7) Правае крыло верхняга боку крыжа заложана такой самай устаўкай новага мэталю.

8) З ліцавага боку крыж кругом абведзены шнурком на нітцы жэмчуга.

9) З ліцавага боку выламана тры з эмалі прэабражэньня сьвятых.

10) 10-ць выябражэньняў сьвятых папсаваны.

11) У верхняй папярэчцы ў пазах 4-хкантовага крыжу 4 гнязды, у якіх няма каменяняў.

* Насамрэч, як ужо згадвалася, — з кіпарысавага.

12) У ніжняй папярэчцы ў пазах 4-хкантовага крыжу 4 гнязды, у якіх няма каменяў.

13) З ліцеваго боку 8 гнёзд, запоўненых каменямі, з якіх 3 на дзержаньні авальнай формы, 2 сініх і 1 цёмна-чырвон.

14) На правым баку ніжняй папярэчцы круглы амэціст прыбіты 2-мя цьвікамі і на левым баку ніжняй папярэчцы белы камень.

15) Паміж верхняй і ніжняй папярэчкай белы камень авальнай формы.

16) На верхняй папярэчцы 2 камені белага шкла.

17) На адвароце крыж гладкі, пакрыты эмалью з выябражэньнем 3-х сьвятых папсаван. З трох гнёзд рэліквіі адно пустое.

18) З верхняга боку крыжа паложана рубчатая акоўка, у якой трымаецца жамчуг, часьці яе з правага боку пад палукруглым пазухам абломана. (Апісаньне зроблена паводле акту, складзенаму у Полацку пры перадачы крыжа Ластоўскаму, і акту прыёмнаму, складзенаму ў Менску.)

Далей падаецца апісаньне паводле акту камісіі з удзелам ювэліра-экспэрта:

1. На рукаятцы 1 ніжні блакітны авальны камень — ёсьць афарбаванае шкло.

2. Другі знізу на рукаятцы цёмна-чырвонага колеру, авальны камень — ёсьць гранат, каштоўнасьць якога прыблізна 3—5 рублёў.

3. Трэці на рукаятцы авальны блакітны камень — ёсьць афарбаванае шкло.

II. На ніжняй папярэчцы злева авальны белы камень сэрдалікавага пераліву — ёсьць афарбаванае

шкло; з правага боку гэтай папярэчцы гранёны круглы камень — ёсьць амэтыст, пастаўлены значна пазьней, каштоўнасьць яго каля 1-го рубля.

III. Паміж ніжняй і верхняй папярэчкай авальна-гладкі камень сэрдалікавага пераліву — ёсьць афарбаванае шкло.

IV. На верхняй папярэчцы 2 круглыя, плоскія, гладкія камяні луннага колеру — шкло.

Усяго на крыжу 8 каменяў, з якіх 6 — шкло, 1 амэтыст і 1 гранат.

V. Шнурок жэмчугу, якім абведзены весь крыж, важыць 32 і 5 грама разам з ніткай. Жэмчуг увесь праўдзівы, родадзкі (? — У. А.), перамяшаны з так званым яўрэйскім, прыблізная каштоўнасьць іх усіх — каля 200 рубл.

(Далейшы тэкст акту дапісаны чарнілам, рукою Вацлава Ластоўскага):

Крыж гэты запісаны ў кнігу экспанатаў Беларускага Дзяржаўнага Музею ў Менску пад № 7591.

Крыж здадзены, згодна распараджэньню Наркомасьветы, былым дырэктарам БДМ тав. Ластоўскім В. Ю. прадстаўніку Фэльдаддзела ПП ОГПУ по БВО тав. Лугаўцову, згодна даверанасьці Фэльдаддзела ПП ад 21/ХІ. 29 г. за № 68813 для дастаўкі ў Магілёўскі Дзяржаўны Музей і перадачы яго асабіста дырэктару Музею тав. Вінікаву У. Л.

Перадача адбылася ў прысутнасьці: дырэктара БДМ у Менску тав. М. І. Шапавалава, дырэктара БДМ у Магілеве тав. У. Л. Вінікава, нам. дыр. БДМ у Менску тав. А. В. Бурдзейкі.

Здаў В. Ластоўскі (подпіс).

Для перадачы дырэктару Магілёўскага Музею т. Вінікаву прыняў Лугаўцоў (подпіс).

Прысутнічалі: М. Шапавалаў (подпіс).

В. Веников (подпіс).

А. Бурдзейка (подпіс).

(Далейшая дапіска зроблена 22 лістапада 1929 г. ужо ў Магілёве.) Вызначаны ў гэтым акце крыж у стане згодна акту 1929 году, лістапада 22 дня а дзевятай гадзіне ў вечары на месцы атрымаў ад т. Лугаўцова, прыставіўшага гэты крыж па даручэньню БДМ у Магілёўскі Дзярж. Музей.

Дырэктар Магілёўскага Дзярж. Музею — В. Веников (подпіс).

Крыж здаў Лугаўцоў (подпіс).

Прысутнічалі:

Навуковы супрац. Магілёўскага Дзярж. Музею (подпіс нечытэльны)

(другі подпіс нечытэльны)

Круглая пячатка з надпісам усярэдзіне: Археографический Научный Музей.

Надпіс навокала:

Пролетарии всех стран соединяйтесь!

Дакументы сведчаць, што ў той самы дзень В. Ластоўскі здаў Лугаўцову за сваім подпісам і перапісанае ў 1582 годзе слуцкім князем Юрыем Алелькавічам Евангелле, якое паходзіла з бібліятэкі Свята-Траецкага манастыра ў Слуцку. Дзе гэтая унікальная кніга сёння — таксама вялікая загадка.

Але наша гаворка — пра таямніцу крыжа Еўфрасінні Полацкай.

Напрыканцы XIX стагоддзя сябра рады Полацкага царкоўнага брацтва святар М. Дуброўскі зрабіў вопіс рэліквіі, які цікава параўнаць са звесткамі пададзенага вышэй акта.

Паводле першага вопісу, з 20 эмалевых абразкоў на крыжы няма аднаго, а пяць іншых — пашкодзаныя. У 1929 годзе тры выявы святых ужо выламаныя, а 13 — папсаваныя. З усіх каштоўных камянёў ацалелі два — аметыст і гранат. На месцы астатніх засталіся пустыя гнёзды або з'явіліся кавалачкі рознакаляровага шкла. На верхняй папярэчыне не хапала двух кавалкаў золата і дрэва. Як бачым, «ваяўнічыя атэісты», а дакладней — варвары-бязбожнікі, за лічаныя гады ўчынілі святыні шкоду шматкроць большую за ўсе страты папярэдніх сямі з паловаю стагоддзяў.

Па ўспамінах магілёўскага краязнаўца і былога супрацоўніка Магілёўскага дзяржаўнага музея Ераніма Філіповіча, на новым месцы крыж Еўфрасінні змясцілі ў музейную экспазіцыю, але шмат хто з наведвальнікаў, асабліва жанчыны, пачалі перад святыняю маліцца і адбіваць ёй паклоны. Напэўна, гэта таксама адыграла ролю ў перавозе крыжа з музея ў будынак былога зямельнага банка, дзе ў 30-я гады мясціліся абкам і гаркам партыі. Будынак меў адмысловы пакой з масіўнымі кратамі на вокнах і браніраванымі дзвярыма таўшчынёю 15 сантыметраў, за якімі былі яшчэ адны — кратаваныя. Менавіта ў гэтым пакоі-сейфе колішняга банка на пачатку

вайны разам з іншымі найкаштоўнейшымі музейнымі экспанатамі ляжаў крыж Еўфрасінні Полацкай. Згодна афіцыйнай версіі, адтуль у 1941 годзе яго выкралі фашысцкія захопнікі.

Але ці так было ў сапраўднасці? Магілёў жа знаходзіўся за паўтысячы кіламетраў ад дзяржаўнай мяжы, і час дазваляў правесці эвакуацыю скарбаў. Гэта і нарадзіла чуткі, што рэліквія паехала ў гады ваеннага ліхалецця на ўсход.

Такім размовам спрыяла і тое, што і афіцыйныя ўлады, і гэтак званыя кампетэнтныя органы чамусьці пазбягалі расследавання або праводзілі яго таёмна, не паведамляючы вынікаў.

У 60-я гады Магілёўскі абласны музей звярнуўся з запытам наконт лёсу крыжа ў Эрмітаж. Адтуль прыйшоў не падмацаваны ніякімі дакументамі адказ, што крыж Еўфрасінні Полацкай трапіў у зборы мільянераў Морганаў і знаходзіцца ў Нью-Йорку.

Праз нейкі час гэтая заблытаная гісторыя прыцягнула ўвагу вядомых вучоных, супрацоўнікаў Акадэміі навук БССР літаратуразнаўца Адама Мальдзіса і археолага Георгія Штыхава. Вынікам іх паездкі ў Магілёў стаў зварот да найвышэйшых рэспубліканскіх інстанцый, пасля чаго названых вучоных, а таксама дырэктара абласнога музея І. Скварцова і былога дырэктара І. Мігуліна выклікаў да сябе тагачасны намеснік старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета Беларусі І. Клімаў, які

ўзначальваў Рэспубліканскае таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры.

Як прыгадвае Скварцоў, размова адбывалася прыкладна ў такім тоне:

«Клімаў: Что вам нужно?»

Скварцоў: Мне лично ничего не нужно. Пропали ценнейшие белорусские реликвии, но ими никто не интересуется.

Клімаў: Какие у вас есть документы?»

Дырэктар музея працягнуў чыноўніку адказ з Эрмітажа пра знаходжанне крыжа ў калекцыі Морганаў. Прачытаўшы паперыну, Клімаў павярнуўся да І. Мігуліна, які быў дырэктарам Магілёўскага музея напярэдадні вайны: «Ну, расскажи, старик...»

І той падзяліўся ўспамінамі, як у першыя дні вайны яго ўзялі ў апалчэнне, а 29 чэрвеня 1941 года ён з двума такімі самымі апалчэнцамі апынуўся каля горада Бялынічы, дзе яны рэвізавалі коней і вярнуліся ў Магілёў. Там ён прыйшоў у абласны ваенкамат і запатрабаваў транспарт для эвакуацыі свайго музея, але нічога не дасягнуў і заняўся эвакуацыяй жонкі і дзяцей. На станцыях з вагонаў нікога не выпускалі, і пра ўзяцце Магілёва немцамі Мігулін даведаўся толькі на пятнаццатыя суткі.

Клімаў паспачуваў, зазначыўшы, што і сам ведае, як цяжка было праводзіць эвакуацыю. Гутарка скончылася перадачаю яму копіі акта аб стратах абласнога музея ў выніку нямецкай акупацыі.

Пра гэта ў артыкуле «Таямніца крыжа» ў 1990 годзе расказаў на старонках газеты «Советская Белоруссия» супрацоўнік Магілёўскага абласнога аддзялення Беларускага фонду культуры В. Юшкевіч. Ён падае і вышэйназваны акт, які з прычыны яго важнасці для пошукаў страчаных нацыянальных каштоўнасцей прыводзім цалкам.

АКТ

22.XII.1944 года

гор. Могилев

Мы, ніжеподпісавшыяся, камісія в составе 3-х человек: директора музея тов. Мигулина Ивана Сергеевича, учителя Мог. педучилища тов. Авсеенкова Вячеслава Дмитриевича и инженера Мог. обл. к-ры промбанка тов. Кроера Сергея Митрофановича с участием эксперта-свидетеля художника г. Могилева тов. Пономарева Владимира Александровича составили настоящий акт об ущербе, причиненном немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками Могилевскому областному государственному историческому музею, находящемуся в г. Могилеве по ул. Ленинской.

Сожжено и разграблено немецкими оккупантами в 1941 году. Перечень отдельных видов разрушенного, уничтоженного, расхищенного и поврежденного имущества:

№ пп	Виды имущества (по номенклатуре)	Единица измерения	К-во полностью разрушен- ного, уничто- женного, расхищен- ного	Стоимость причинен- ного ущерба (в руб.)
1.	Археологическая коллекция каменных орудий и предметов материальной культуры	Предм.	500	2.000.000
2.	Собрание белорусских рукописных и старопечатных книг и грамот	Экз.	175	3.000.000
3.	Нумизматическая коллекция	Монет	18 000	1.500.000
4.	Коллекция холодного и огнестрельного оружия X—XIV вв. и др. доспехов и вооружения	Предм.	280	1.000.000

№ пп	Виды имущества (по номенклатуре)	Единица измерения	К-во полностью разрушен- ного, уничто- женного, расхищен- ного	Стоимость причинен- ного ущерба (в руб.)
5.	Коллекция образцов художественной работы по дереву белорусских мастеров XVI—XVIII вв.	Предм.	120	3.000.000
6.	Коллекция художеств. фарфоровых изделий XVIII — XIX вв.		170	500.000
7.	Историческая библиотека	Томов	1200	500.000
8.	Ризы, оклады и др. церковная и бытовая утварь XIV—XVIII вв. Художеств. работы местных мастеров	Предм.	1900	10.000.000

№ пп	Виды имущества (по номенклатуре)	Единица измерения	К-во полностью разрушен- ного, уничто- женного, расхищен- ного	Стоимость причинен- ного ущерба (в руб.)
9.	Коллекция икон письма XIII— XVIII вв. Работы бе- лорусских мастеров	Экз.	150	5.000.000
10.	Крест Еф- росиньи По- лоцкой рабо- ты византий- ских мастеров	Шт.	1	6.000.000
11.	Золотой, се- ребряный ключ гор. Могилева ювелирной работы XVIII века	Шт.	1	1.000.000
12.	«Екатерина Святая» рабо- ты Борови- ковского	Масло	1	5.000.000
13.	«Иосиф Об- ручник» работы его же	«	1	4.000.000

№ пп	Виды имущества (по номенклатуре)	Единица измерения	К-во полностью разрушен- ного, уничто- женного, расхищен- ного	Стоимость причинен- ного ущерба (в руб.)
14.	«Мария» работы его же	Масло	1	2.000.000
15.	«Христос» работы его же	«	1	2.000.000
16.	«Портрет не- известной да- мы»	«	1	1.000.000
17.	«Портрет Зу- бова» работы Левицкого	«	1	2.000.000
18.	Этнографичес- кая кол- лекция белорусской одежды XVII — XIX вв.			1.500.000
Всего по настоящему акту:				60.256.876

Паколькі спіс 1944 года быў няпоўны, разам з копіяй акта І. Клімаву ўручылі таксама запіску з пералікам іншых украдзеных з музея рэчаў, сярод якіх былі: срэбная булава караля Польшчы і вялікага князя Літоўскага Жыгімонта Вазы;

дзве срэбныя пячаткі, атрыманыя Магілёвам разам з магдэбургскім правам; срэбная мітра магілёўскага праваслаўнага архіепіскапа Георгія Каніскага; вялікі кантовы срэбны спод з ціснёнымі выявамі сімвалічных сцэн, прысвечаных расійскаму цару Аляксею Міхайлавічу; вялікі срэбны кубак з партрэтам Пятра I; ужо згаданае раней слуцкае Евангелле 1582 года; колькі антычных залатых рэчаў (кара́лі, пярсцёнкі з каштоўнымі камянямі) з раскопкаў Пампеі ды іншыя унікальныя каштоўнасці. У гады вайны з музея зніклі таксама славутыя магілёўскі брацкі абраз з надзвычай багатым акладам і бялыніцкі абраз Божай Маці. Пра гэтыя святыні ўжо не адно дзесяцігоддзе ходзяць упартыя чуткі, што яны закапаныя дзесьці ў Магілёве.

Пасля сустрэчы з І. Клімавым рэспубліканскія ўлады на ўсе запыты вучоных адказвалі маўчаннем. Лёс нацыянальных скарбаў іх не цікавіў. Тады дырэктар музея І. Скварцоў запісаўся на прыём да начальніка абласнога ўпраўлення КДБ Дзямідава. Той зацікавіўся і паабяцаў заняцца справаю пры ўмове, што атрымае каманду з абкама. Але хто і якую каманду даў Дзямідаву, засталася загадкаю, бо яго ў хуткім часе перавялі ў іншы горад.

Цяпер вернемся да падзей пачатку вайны. Усе, хто гаварыў з былым дырэктарам І. Мігуліным, звяртаюць увагу на блытаніну ў яго словах. Часам ён сцвярджае наогул, далікатна кажучы, малаверагодныя рэчы. Як мы ўжо ведаем,

у першыя дні вайны Мігуліна ўзялі ў апалчэнне. Але ж ён быў інвалід — меў толькі адну руку, прычым левую.

Калі верыць аднарукаму апалчэнцу, у будынку абкама ў гады акупацыі стаяла вайсковая частка. Доўгі час на пакой-сейф за браніраванымі дзвярыма ніхто не звяртаў увагі, але аднаго разу цікаўны жаўнер знадворку дабраўся па драбінах да закратаванага акна і ўбачыў, што за ім нешта блішчыць. Пасля гэтага немцы нібыта зрэзалі цяжкія дзверы аўтагенам, ашалелі ад зьянення золата, срэбра і каштоўных камянёў і вывезлі ўсё немаведама куды. Такую гісторыю малюе Мігулін са слоў нейкіх магілёўцаў, што перажылі акупацыю.

Але ж сотні людзей могуць засведчыць, што старыя браніраваныя дзверы (да таго ж абсалютна цэлыя) у былым будынку зямельнага банка па вуліцы Міронава, 33 знялі толькі гадоў пяць-шэсць таму, а другія, кратаваныя, паранейшаму на месцы. Значыцца, версія з акупантамі, узброенымі аўтагенам, здымаецца.

На нашу думку, бліжэйшымі да праўды выглядаюць паведамленні старых магілёўскіх месцічаў, што ў чэрвені 1941 года ў будынак банка зайшла група людзей у форме НКУС, якія адчынілі пакой-сейф ключом, склалі каштоўнасці ў падрыхтаваныя загадзя мяхі і ад'ехалі ў невядомым кірунку.

Калі ўсё здарылася менавіта так, тыя энкэвэдэшнікі былі б яўна задаволеныя, прачытаўшы

ў 1981 годзе ў газеце «Голас Радзімы» (якая, заўважым, выдаецца для замежных беларусаў) навелу Г. Ланеўскага «Украдзены крыж». Дзеянне ў гэтым творы адбываецца ў чэрвені 41-га. Крыж, вядома, крадуць акупанты, прычым не з асабняка, у якім некалі мясціўся зямельны банк, а з музея, дзе рэліквіі, як даказваюць факты, ужо даўно не было.

Дваццаць пяць гадоў таму Адам Мальдзіс надрукаваў у штотыднёвіку «Літаратура і мастацтва» артыкул «Сляды продкаў», выклаўшы там некаторыя з пададзеных раней звестак. Ішла гаворка і пра тое, што след рэліквіі можа знайсціся за акіянам. Пасля гэтага двое вядомых беларусаў-эмігрантаў Вітаўт Тумаш і Вітаўт Кіпель ад імя Беларускага інстытута навукі і мастацтва ў ЗША звярнуліся да супрацоўнікаў размешчаных у Нью-Йорку Морганаўскіх бібліятэкі і калекцыі твораў мастацтва.

Спраба даведацца пра лёс крыжа нешта новае не дала ніякіх вынікаў. Паведамляючы пра гэта ў друку, доктар Тумаш вельмі слушна зазначыў: дапамагчы ў пошуку магло б абнародаванне назваў устаноў і імён асоб, на адказнасці якіх крыж быў напярэдадні вайны. Канчаткова не абвяргаючы і версію захопу рэліквіі немцамі, замежны навуковец лічыць, што ў тых умовах крыж маглі лёгка прыбраць да рук «давераныя» асобы партыі і НКУС. У такім разе ён сапраўды паехаў з Магілёва не на захад, а на ўсход. Аднак жа і такі шлях не выключае магчымасці продажу

нашай святыні на аўкцыёне (або таемна) за мяжу. Пагатоў аўтар выдадзенай у 1949 годзе ў Парыжы кнігі «Сьв. Еўфрасіня-Прадслава» Леў Гарошка пісаў: «Каля 1930 г. былі паявіліся весткі ў газэтах, што большавікі мелі яго (крыж.— У. А.) прадаць у Швэцыю».

Магілёвец Е. Філіповіч прапанаваў А. Мальдзісу яшчэ адну нітачку пошукаў, пра якую вучоны расказаў у сваёй кнізе «Таямніцы старажытных сховішчаў»: «Настаяцель царквы ў імя Еўфрасіні ў Полацку Міхал Кузьменка называў прозвішча другога мільянера — Ракфелера. Нібыта ў архіве Ракфелера працаваў у 1962 годзе прафесар-гісторык з эмігрантаў Уладзімір Скаралеці, які і бачыў там крыж».

Амаль на чвэрць стагоддзя росшукі прыпыніліся. Іх працягнуў у 1990 годзе, апынуўшыся ў ЗША, вядомы беларускі журналіст Алесь Лукашук.

Варта зазначыць, што перад ад'ездам за акіян адзін дасведчаны ў такіх праблемах чалавек параіў яму ніякімі росшукамі не займацца, бо гэта можа кепска скончыцца. Тым не менш Алесь выявіў зайздросную энергію.

Яму ўдалося пагутарыць з мастацкім экспертам Ракфелераўскага цэнтра ў Нью-Йорку Оліў Брагозі. Выслухаўшы апісанне нашай нацыянальнай рэліквіі, пані Брагозі запэўніла, што падобнага крыжа ў мастацкай калекцыі Ракфелераў няма і ніколі не было.

З яе рэкамендацыі А. Лукашук звярнуўся ў

прыватнае нью-йоркскае агенцтва, якое выдае сусветны каталог украдзеных твораў мастацтва. Аднак, як высветлілася, гэты каталог фіксуе толькі рэчы, што знаходзяцца ў вышуку пасля 1945 года, і не ўлічвае твораў, якія зніклі ў гады другой сусветнай вайны. Не абнадзеіла і тэлефонная размова з загадчыкам агенцтва. Той лічыць, што, калі крыж у Злучаных Штатах у прыватным зборы, знайсці яго практычна немагчыма. Такая інфармацыя можа выплысці на свет толькі выпадкова (напрыклад, калі пасля смерці калекцыянера будуць шукаць спадкаемцаў), ды і гэта вельмі малаверагодна. Тое самае меркаванне выказаў А. Лукашуку і адзін з нашых суайчыннікаў-эмігрантаў, які шмат гадоў сочыць за каталогамі найбуйнейшых у свеце аўкцыёнаў па продажы мастацкіх твораў — «Сотбі» і «Крысці».

Наведаў беларускі журналіст і фундацыю Моргана. (Так называецца калекцыя, збіраць якую пачаў у другой палове XIX стагоддзя Перпонт Морган і якая цяпер з прычыны вялікай культурнай значнасці набыла грамадскі статус.) Супрацоўнікі фундацыі і бібліятэкі Перпонта Моргана на ўсе распыты ветліва адказвалі, што нічога не ведаюць і не могуць даць ніякай інфармацыі. Вядома, наіўна было б адразу бачыць у гэтым нейкую змову. Прыкладна такія адказы, пэўна ж, чуе большасць наведвальнікаў, што можна растлумачыць прафесійнай асцярожнасцю. Узгадаем, колькі сусветна вядомых твораў

мастацтва было ўкрадзена за апошнія гады ў розных краінах.

Трапіўшы на экскурсію ў ФБР, Алесь Лукашук выкарыстаў і гэтую магчымасць. Супрацоўніца аддзела экспертызы ласкава згадзілася пашукаць якія-небудзь звесткі пра рэліквію ў электроннай памяці сваіх камп'ютэраў. Адказ зноў быў несудзіцальны: камп'ютары пра крыж Еўфрасінні нічога не ведалі.

Загадка крыжа не давала спакою і Адаму Мальдзісу. У час урачыстасцей, прысвечаных 500-годдзю ўсходнеславянскага першадрукара Францішка Скарыны, выпадак звёў беларускага вучонага з супрацоўнікам Эрмітажа доктарам гістарычных навук Барысам Сапуновым. Пасля літургіі ў Спаса-Еўфрасіннеўскім манастыры з размовы нечакана высветлілася, што пецярбургскі госць якраз і пісаў некалі адказ у краязнаўчы музей Магілёва. Ён пацвердзіў: крыж Еўфрасінні закуплены ў калекцыю Морганаў на аўкцыёне ў Заходняй Еўропе адразу па вайне, з чаго вынікае, што юрыдычных правоў на рэліквію ў нас, беларусаў, нібыта і няма, адно маральна-этычныя.

Апрача таго, А. Мальдзісу ўдалося даведацца, што пошукамі крыжа ў 60-я гады займаўся супрацоўнік Эрмітажа Бебут Шаўкоўнікаў. Гэты, відаць, прадпрымальны чалавек прыватна ездзіў у ЗША, імкнуўся пранікнуць у зборы Морганаў, але выявіў празмерны імпэт і атрымаў ад нейкіх хлопцаў атлетычнага

выгляду ветлівую прапанову ўгаманіцца. У адваротным выпадку яны не гарантавалі госцю з СССР вяртання дадому. У 1966 годзе Шаўкоўнікаў апублікаваў артыкул пра крыж Еўфрасінні ў амерыканскім мастацкім часопісе «Journal of glass studies», аднак абзац са згадкаю пра тое, дзе знаходзіцца рэліквія цяпер, у рэдакцыі выкраслілі без згоды аўтара. На жаль, новая нітачка расследавання нічога не дасць, таму што Б. Шаўкоўнікаў ужо пакінуў гэты свет.

Праз колькі тыдняў пасля размовы ў Полацку А. Мальдзіс у складзе афіцыйнай беларускай дэлегацыі прыехаў у Нью-Йорк на чарговую сесію ААН. Абавязак вучонага і грамадзяніна Беларусі, натуральна, прывёў яго ў фундацыю Моргана, дзе адбылася сустрэча з пані Яўгеніяй Зазоўскай, рускай па паходжанню, якая займаецца ў бібліятэцы Перпонта Моргана славянскімі рукапісамі і рэдкімі выданнямі.

«На маё пытанне, ці можна набыць або паглядзець каталог музейных фондаў, доктар Зазоўская адказала, што пра яго існаванне ёй невядома. Што знаходзіцца ў сутарэннях будынка — а там асноўнае багацце — цалкам, бадай, невядома нікому», — піша А. Мальдзіс у сваім «Нью-йорксім дзённіку» ў 1990 годзе.

Зазначым адну дзіўную супярэчнасць. У 1974 годзе доктар В. Тумаш паведамляў у «Запісах» Беларускага інстытута навукі і мастацтва аб сваёй спробе высветліць месца знаходжання

крыжа «і па каталогу калекцыі, і беспасярэднімі роспытамі». Атрымліваецца, што гэты каталог быў, як кажуць, у наяўнасці.

Доктару Зазоўскай пра яго існаванне ўжо невядома.

Яшчэ адна таямніца?

Тамсама, у Нью-Йорку, А. Мальдзіс сустраўся са спадаром Антонам Шукялайцем, які ў гады нямецкай акупацыі ўзначальваў Менскі гістарычна-мастацкі музей, што ў 1941-м не паспелі эвакуіраваць. Ці не апынуўся крыж, як ходзяць чуткі, у Аўстраліі? Ці не разабралі яго, каб паасобку прадаць золата, срэбра і каштоўныя камяні з эмалямі? Спадар Шукялаец мяркуе, што шэдэўр полацкага ювеліра Лазара Богшы, найверагодней, вывезлі ўсё ж на ўсход. Ён абвяргае і версію пра разбор рэліквіі на часткі, і з ім цяжка не пагадзіцца, бо кошт золата і камянёў на крыжы параўнаўча невялікі; галоўная яго вартасць для верагоднага замежнага гаспадара ў тым, што гэта — высокамастацкі твор.

Нью-йоркскія пошукі завяршыліся ў кастрычніку 1990 года візітам у Морганаўскую фундацыю міністра замежных спраў БССР П. Краўчанкі, якога суправаджалі А. Мальдзіс і супрацоўнік беларускага прадстаўніцтва пры ААН У. Шчасны. Дырэктару фундацыі быў перададзены афіцыйны зварот наконт крыжа Еўфрасіні Полацкай. Міністр растлумачыў, што гаворка ідзе пра нацыянальную святыню.

«Калі б яе ўдалося вярнуць на Радзіму, — сказаў пры гэтым П. Краўчанка, — няхай за выкуп, у аэрапорце рэліквію сустракалі б дзесяткі тысяч людзей».

Калі прыйдзе дзень такой сустрэчы і ці прыйдзе ён наогул?

На запыт свайго тагачаснага кіраўніка Міністэрства замежных спраў Беларусі атрымала афіцыйны адказ, што ў самой фундацыі Моргана крыжа няма. Але ж у сям'і Морганаў ёсць і прыватныя зборы, а за іх, як вынікае з прысланага дакумента, адміністрацыя не адказвае...

У расследаванні загадкавай гісторыі крыжа Еўфрасінні няма зрабіў апошнім часам супрацоўнік упраўлення Камітэта дзяржаўнай бяспекі па Магілёўскай вобласці Сяргей Багдановіч. У 1997 годзе газета «Рэспубліка» (13—14 траўня) змясціла яго артыкул пад красамоўнаю назвай «І ўсё ж след вядзе на ўсход». Там выкладзена найбольш верагодная, на думку С. Багдановіча, версія, якая ўзнікла пасля атрымання ім надзвычай цікавага водгуку на адну з уласных публікацый. Яго аўтар, жыхар Магілёва Пётр Паддубскі, упэўнены, што менавіта ён на пачатку вайны вывозіў на сваёй машыне музейныя каштоўнасці разам з крыжам святой Еўфрасінні на ўсход.

У разгар баёў за Магілёў вайскаваму шафёру Паддубскаму загадалі забраць з абкама партыі важны груз. Раніцою 13 ліпеня 1941 года Пётр пад'ехаў да патрэбнага будын-

ка, і некалькі людзей у цывільным узяліся грузіць мяшкі і пакункі. Найдаражэйшыя рэчы запакоўвалі ў акую жалезам скрынку. Паддубскі памятае, як хтосьці з «грузчыкаў» усклікнуў: «Які крыж прыгожы!». Потым шасцёра супрацоўнікаў НКУС на чале з маёрам узялі машыну пад ахову і загадалі ехаць у бок банка, дзе загрузаліся мяхамі з грашыма яшчэ два аўтамабілі.

Наступнай раніцай невялікая аўтакалона спынілася на магілёўскай ускраіне, дзе ў кабінку да Паддубскага сеў першы сакратар ЦК КПБ П. Панамарэнка. Далей машыны рухаліся маршрутам Магілёў—Горкі—Смаленск—Мажайск—Масква. Нямецкія самалёты не раз бамбілі іх, але катастрофы ўдалося пазбегнуць. Па словах Паддубскага, у дарозе Панамарэнка часта паўтараў: «Каштоўнасці трэба давезці, што б ні здарылася». Праз два дні і дзве ночы машыны спыніліся на Ленінскіх гарах у Маскве каля ўпраўлення кадраў Чырвонай Арміі...

Аповяд былога вайсковага шафёра ўскосна пацвярджаецца апублікаванымі ўспамінамі як самога П. Панамарэнкі, так і тагачаснага каменданта Магілёва І. Ваяводзіна.

Аднак дагэтуль ніводная з магілёўскіх рэліквій не знойдзена. «Нельга выключыць, — піша С. Багдановіч, — што іх лёс можа быць звязаны з Эрмітажам альбо музейнымі сховішчамі Уфы і Самары, дзе знайшлі ў час вайны прытулак вывезеныя архівы абкама партыі. Словам, не-

абходнасць пошуку каштоўнасцей з магілёўскага збору на тэрыторыі Расіі відавочная».

Даючы інтэрв'ю газеце «Звязда» (19 чэрвеня 1997 г.), з думкаю магілёўскага калегі збольшага пагадзіўся і кіраўнік цэнтра інфармацыі і грамадскіх сувязей КДБ Беларусі Генадзь Сенюкоў: «...можна меркаваць, што ўсе рэчы аселі дзе-небудзь у правінцыйным расійскім музеі ці архіве».

Аўтар спадзяецца, што чытачы дапамогуць у далейшых пошуках. Вядомыя вам факты просьба паведаміць у камісію па вяртанні нацыянальных каштоўнасцей, што створана пры Беларускам фондзе культуры, альбо ў Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына». Можна звяртацца і непасрэдна ў Інтэрпол, што нядаўна таксама заняўся пошукам нашай святыні, зарэгістраваўшы яе пад нумарам 34—1130.

АДРАДЖЭННЕ ВОБРАЗА СВЯТЫНІ

а пачатку 90-х гадоў ХХ стагоддзя, калі Беларусь стала на шлях пабудовы незалежнай дзяржавы, узнікла ідэя адраджэння вобраза крыжа святой Еўфрасінні. Прапанову аб сімвалічным вяртанні святыні падтрымаў у снежні 1992 года Першы сход беларусаў блізкага замежжа. Арганізатарам сходу было

Згуртаванне беларусаў свету (ЗБС) «Бацькаўшчына» — грамадская арганізацыя, адным з галоўных накірункаў дзейнасці якой з'яўляецца вяртанне Беларусі яе нацыянальных скарбаў.

Менавіта «Бацькаўшчына» і ўзяла на сябе высакародны і няпросты абавязак выканаць волю беларускай грамады і стварыць крыж па вобразу і падабенству страчанай святыні найпадобнейшай Еўфрасінні. Гэты адказны і складаны заказ Згуртаванне даручыла вядомаму беларускаму мастаку-ювеліру Міколу Кузьмічу. Распачатая праца была падтрыманая дзяржавай і атрымала блаславенне мітрапаліта Мінскага і Слуцкага, патрыяршага экзарха ўсяе Беларусі Філарэта. Для дапамогі мастаку ЗБС стварыла навукова-грамадскую раду, зацвердзіўшы навуковым кіраўніком праекта доктара гістарычных навук, прызнанага спецыяліста ў гісторыі Полацкага княства Георгія Штыхава. Каштоўныя кансультацыі сучасны пераемнік майстра Богшы атрымліваў ад вядомых маскоўскіх спецыялістаў дактароў гістарычных навук Таццяны Макаравай і Леаніда Аляксеева.

«Бацькаўшчына» звярнулася да прадпрымальнікаў і грамадскасці з заклікам далучыцца да адраджэння вобраза Жыватворнага крыжа полацкай князёўны-ігуменні і Спаса-Еўфрасінеўскага манастыра, дзе захоўвалася святыня. Увасабленню ідэі спрыялі беларусы з іншых краін. Сярод тых, хто зрабіў значны ўклад, — нашы суайчыннікі Анатоль Лук'янчык з ЗША

і Мікола Сулкоўскі з Расіі. Найбольш сродкаў выдаткаваў на праект прадпрымальнік беларускага паходжання з сібірскага горада Сургута Анатоль Сілівончык. Шмат сіл і энергіі ўклалі ў адраджэнне вобраза Крыжа старшыня праўлення сумеснага прадпрыемства «Міжнародны цэнтр прадпрымальнікаў беларускай дыяспары» Барыс Стук, першы старшыня рады Эгуртавання беларусаў свету Яўген Лецка і яго пераемніца на гэтай пасадзе Ганна Сурмач. Свой уклад унесла і дзяржава. Яна выдзеліла частку каштоўных металаў і самацветы на аздабленне Крыжа. Была арганізаваная ахова мастака і майстэрні.

Пяць гадоў доўжылася ахвярная праца. Майстар Мікола Кузьміч здзейсніў сапраўдныя навуковыя і творчыя подзвігі, здолеўшы адрадзіць страчаную восем стагоддзяў таму тэхніку перагародкавай эмалі. У выніку намаганняў Беларускага экзархата Крыж, створаны на ўзор і падабенства ўзвіжальнага крыжа святой Еўфрасінні, мае ўсе тыя хрысціянскія рэліквіі, якія знаходзіліся ў яго старажытным правобразе. Таму можна сцвярджаць, што Беларусь атрымала не проста выдатны твор мастацтва, але і неацэнную сакральную каштоўнасць.

27 верасня 1997 года на свята Узвіжання вобраз узвіжальнага Крыжа святой Еўфрасінні быў урачыста вернуты ў Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр, а 6 снежня хросны ход перанёс яго на спрадвечнае месца старажытнай святыні — у збудаваны на заказ полацкай асветніцы Спа-

саўскі храм. Ва ўрачыстасцях з гэтай нагоды разам з палачанамі ўдзельнічала група паломнікаў са Згуртавання беларусаў свету і Міжнароднага дабрачыннага фонду Жыватворнага Крыжа святой Еўфрасінні Полацкай, галоўная мэта якога — спрыянне адраджэнню духоўнасці і нацыянальнай культуры як падмурка сучаснай беларускай дзяржаўнасці.

Напярэдадні вяртання вобраза святыні ў старажытную царкву Спаса Рада «Бацькаўшчыны» прыняла заяву, дзе гаварылася: «Верым, што адроджаны Крыж будзе ўмацоўваць нашу веру, уваскрашаць памяць, яднаць беларусаў незалежна ад іх канфесіі і палітычных поглядаў і дапаможа нам пабудаваць свабодны і заможны Беларускі Дом».

ПРА ШТО МАЎЧЫЦЬ «ЖЫЦІЕ»

ўфрасіння, як і іншыя ўсходнеславянскія падзвіжнікі, ніколі не губляла сувязей з народамі, была яму настаўніцай і суддзёй.

Створанае паводле канонаў свайго жанру «Жыццё» маўчыць пра драматычныя падзеі, якія ў той час адбываліся на зямлі нашых продкаў. Але асветніца, несумненна, была іх чыннай удзельніцаю і амаль паўстагоддзя істотна ўплывала на палітыку Полацка.

Незалежнае Полацкае княства ў XII стагод-

дзі ўступіла ў заканамерны працэс феадальнага драблення на паасобныя ўдзелы: Менскі, Друцкі, Ізяслаўскі, Віцебскі, Лагойскі... У іх валадарылі сыны Усяслава і іх нашчадкі, якія вялі між сабою зацятую барацьбу за полацкі пасады. Сярод іх вылучаўся менскі князь Глеб Усяславіч, што працяглы час даволі паспяхова ваяваў з Уладзімірам Манамахам, але ўсё ж быў пераможаны і ў 1119 годзе памёр (відаць, не сваёй смерцю) у Кіеве.

У юнацтве Еўфрасіння была сведкаю паходу на Полацкую зямлю, арганізаванага наступнікам Манамаха, вялікім кіеўскім князем Мсціславам. Тады, у 1127 годзе, аб'яднаныя сілы васьмі князёў да Полацка не дайшлі, але палачане вымушаны былі прагнаць свайго князя Давыда з сынамі і прыняць, напэўна, больш дагоднага Кіеву Барыса Усяславіча. Праз два гады пасля гэтага Рагвалодавічы адмаўляюцца ісці на полаўцаў, і Мсціслаў высылае непакорных князёў у Візантыю.

Падчас высылкі Рагвалодавічаў ігумення Еўфрасіння заставалася, магчыма, адзінаю прадстаўніцаю полацкай дынастыі на радзіме. Кіеўскія стаўленікі рабавалі краіну, падрываючы эканамічную базу Полацкай зямлі, хадзілі паходамі на яе даннікаў, распраўляліся з прыхільнікамі адпраўленых у Візантыю князёў. Укрыўшыся за манастырскімі сценамі, асветніца была своеасаблівым сцягам змагання палачан за незалежнасць.

Цяжка меркаваць, ці брала Еўфрасіння непасрэдны ўдзел у вечавых сходах, але яе ўздзеянне на веча было вельмі значным. Праз яго ігумення ўплывала не толькі на запрашэнне ў Полацк князеў, але і на прызначэнне епіскапаў, бо веча павінна было ўхваліць прапанаваную кіеўскім мітрапалітам кандыдатуру.

Думаецца, менавіта са згоды Еўфрасінні, а можа, і за яе наказам у 1132 годзе жыхары Полацка выгналі прысланага з Кіева Святаполка Мсціславіча і абвясцілі сваім князем Васільку Святаславіча з дынастыі Рагвалодавічаў, які таемна вярнуўся з Візантыі або нейкім чынам здолеў пазбегнуць высылкі. «Полочане же рекше: «лишается нас» и выгнаша Святополка, а Василка посадиша Святославича», — паведамляе пра гэтыя падзеі летапіс.

У якасці міратворыцы магла выступіць князеўна-ігумення і ў 1137 годзе, калі паўз Полацк праходзіў з дружынаю на Пскоў асуджаны наўгародцамі на выгнанне князь Усевалад Мсціславіч, сын таго самага Мсціслава, што высылаў Рагвалодавічаў у Візантыю. Полацкі валадар Васілька меў дастаткова сіл, каб паквітацца з сынам за жорсткасць бацькі, але замест гэтага зычліва правёў Усевалада праз свае воласці і прысягнуў забыцца на даўнюю варажнечу. Наўрад ці без удзелу Еўфрасінні, якая імкнулася спыніць спадчынную варажасць Рагвалодавічаў і нашчадкаў Яраслава Мудрага, абышоўся і шлюб дачкі полацкага

князя Васількі з сынам прыязна прынятага ім Усевалада.

Надзеленая не толькі ясным розумам, але і моцнай воляй і рашучасцю, Еўфрасіння мела вялікую вагу ў вырашэнні палітычных пытанняў і надалей. Яна не магла стаяць убаку ад падзей 1151 года, калі полацкае веча адмовіла ў даверы князю Рагвалоду-Васілю і запрасіла з Менска Расціслава Глебавіча. Праз восем гадоў палачане зноў прынялі да сябе Рагвалода, што пачаў барацьбу з менскімі Глебавічамі. Пра гэта падрабязна апавядае Кіеўскі летапіс. Мы даведваемся, што ў Полацку «бысть мятеж велик ... мнози бо хотяху Роговолода». У горадзе ўзнікла змова супраць Расціслава. «Князе нашъ, — пісалі палачане да Рагвалода, — согрешили есмь к Богу и к тебе, оже вестяхом на тя без вины и жизнь твою всю разграбихом и твоея дружины, а самого емше выдахом тя Глебовичем на великую муку. Да еще ныне помянеши всего того, иже створихом своим безумием, и хрест к нам целуеши, то мы людие твое, а ты еси нашъ князь, а Ростислава ти емши вдамы в руче [захапіўшы, аддамо табе ў рукі], а еже хоцещи, то створиши ему...»

Замах на Расціслава прызначылі на дзень святога Пятра, калі князя можна было выклікаць на братчыну ля царквы (старой) Багародзіцы. Аднак папярэджаны некім князь прыехаў, апрунуўшы пад святочнае адзенне кальчугу і

ўзяўшы з сабой вялікую ахову. На наступны дзень яго прыхільнікаў пазбавілі на вечы, а сам Расціслаў з дружнаю ўцёк і «многа зла створи волости Полотської, воюя и скоты и челядь».

Аўтарытэт, што мела тады князеўна-ігумення, дазваляе прылічыць яе да магчымых аўтараў ліста князю Рагвалоду-Васілю.

У тагачаснай складанай палітычнай сітуацыі Полацк спачатку ўваходзіць у саюз са Смаленскам, потым змагаецца супроць нядаўніх хаўруснікаў з дапамогаю дружын чарнігаўскіх князеў. Усобицы працягваюцца з пераменным поспехам. Вялікіх ахвяр каштавала ў 1162 годзе бітва Рагвалода з Валадаром. Пад 1167 годам летапіс паведамляе, што менскаму князю Валадару ўдалося ненадоўга захапіць Полацк.

Патрыётка сваёй зямлі, Еўфрасіння не магла не прымаць усіх яе нягод блізка да сэрца. «Жыццё» кажа, што яна «ни хотяше видети никого же которающася [у стане варожасці]: ні князя со князем, ни бояри с боярином, ни служанина со служанином — но всех хотяше имети, яко едину душу».

У апошнія гады жыцця асветніцы ў Полацку княжыў Усяслаў Васількавіч. Еўфрасіння параўноўвала гэтага князя са сваім славым дзедам, яго аднайменнікам. Лёгка здагадацца, што параўнанне было не на карысць Усяслава II. І ўсё ж яму, пэўна, не без дапамогі князеўны-ігуменні, удаецца прыцішыць міжусобныя спрэчкі Рагвалодавічаў (у канцы княжання Усяслава

Васількавіча шэсць полацкіх князеў бралі ўдзел у паходзе на Друцк, дзе сядзеў смаленскі стаўленік).

Магчыма, адносна спакой у Полацкай зямлі таксама паўплываў на рашэнне Еўфрасінні зрабіць падарожжа ў Ерусалім.

Асветніца добра разумела, што замірэннае гэтае часовае і на змену яму прыйдуць новыя бра-тазабойчыя войны, вынікі якіх могуць быць катастрафічнымі. Мы ўжо адзначалі тоеснасць ідэй знакамітай палачанкі і аўтара «Слова пра паход Ігаравы».

Князевы міжусобіцы — згуба
 для нас ад паганых. Казаць стаў
 брат брату: гэта маё і тое ж маё!
 Яраслаўле і ўсе ўнукі Усяслаў-
 левы! Апусціце ўжо сцягі свае!
 Пахавайце мячы свае пашчарбаныя!
 Вы бо сваімі нязгодамі пачалі на-
 водзіць паганых на Рускую зямлю,
 на надзел Усяслава, ад чаго і
 насілле пайшло ад зямлі
 Палавецкай*.

Паміж смерцю асветніцы і нараджэннем выдатнага твора нашай старажытнай літаратуры мінула каля дваццаці гадоў, але мы маем поўнае права сцвярджаць, то такія думкі маглі належаць і Еўфрасінні.

* Пераклад пераклад Янкі Купалы.

АПОШНЯЯ ДАРОГА

а схіле жыцця Еўфрасіння вырашыла здзейсніць духоўны подзвіг паломніцтва ў Святую Зямлю. Брат Вячаслаў з іншымі сваякамі і ўсе жыхары Полацка, сабраўшыся ў Спасаўскім манастыры, прасілі ігуменню не пакідаць іх. Найпадобнейшая сцешыла землякоў, што паедзе маліцца за іх і за родную зямлю. Як мы ўжо ведаем, у тыя дні Еўфрасіння зрабіла Хрыстовымі нявестамі дзвюх сваіх пляменніц — Вольгу і Кірыану.

Перадаўшы ігуменства малодшай сястры Еўдакіі, сама Еўфрасіння пачала рыхтавацца да ад'езду. У той час у далёкія вандраванні выпраўляліся зазвычай — каб пазбегчы бездарожжа — на пачатку зімы або раннім летам. Выехаўшы з Полацка неўзабаве па Калядах, увесну можна было дасягнуць межаў Візантыі. Відаць, адсвяткаваўшы Нараджэнне Хрыстова, рушылі ў дарогу і полацкія паломнікі.

Еўфрасінню суправаджалі стрыечная сястра Еўпраксія і брат Давыд. Спачатку падарожнікі, напэўна, ехалі па рэках на санях, а потым часткова сухазем'ем, часткова вадою, пераадольваючы за дзень 30—40 вёрстаў. Паўсюль ва ўсходнеславянскіх княствах славугую палачанку чакаў гасцінны прыём. На сваім шляху яна мела сустрэчу з візантыйскім імператарам Мануілам Комнінам, які ішоў вайною на уграў. Кесар пры-

няў сваячку вельмі прыязна і «с великою чэсцю посла ю [яе] в Царьград». Там паломнікі наведалі сабор святой Сафіі, набылі залатое кадзіла, дарагія фіміямы, іншыя неабходныя ў Святых Мясцінах рэчы і, атрымаўшы ад патрыярха блаславенне, паехалі далей.

Між іншым, сустрэча Еўфрасінні з імператарам Мануілам дае важкія падставы паставіць пад сумненне прынятыя згодна «Жыццю» даты паломніцтва і смерці святой (1173). Гэты візантыйскі кесар апошні раз ваяваў з уграмі ў 1167 годзе, прычым выйшаў у паход на Вялікдзень, 8 красавіка. Прыкладна ў той самы час абшараў яго дзяржавы павінны былі дасягнуць і полацкія паломнікі.

Звернем увагу яшчэ і на тое, што Еўфрасінніных пляменніц пастрыгаў у манастыр епіскап Дыянісій, які заняў полацкую катэдру пасля 1166 года. На аснове гэтых фактаў царкоўны гісторык Леў Гарошка і іншыя даследчыкі прапануюць адмовіцца ад агульнапрынятай даты і лічыць годам смерці святой Еўфрасінні 1167-ы*.

У канцы красавіка ігумення і яе спадарожнікі прыйшлі да старажытных ерусалімскіх муроў. Паводле «Жыцця», Еўфрасіння паслала свайго слугу Міхаіла да патрыярха прасіць, каб ёй ад-

* Гэтую дату завяршэння зямнога шляху Еўфрасінні Полацкай падае і Энцыклапедыя гісторыі Беларусі.

чынілі Хрыстовую браму. Пэўна, маецца на ўвазе Залатая брама, праз якую з боку Элеонскай гары Хрыстос увайшоў у горад у Вербную нядзелю.

Падчас паломніцтва найпадобнейшай князёўны-ігуменні Ерусалім належаў крыжакам, а валадарыў у ім кароль Амальрых I. Цікава, што гэты манарх, на думку некаторых гісторыкаў, таксама быў у сваяцтве з Еўфрасінняю (праўда, ужо ў вельмі далёкім) — праз жонку французскага караля Генрыха I Ганну, якая была дачкою Яраслава Мудрага, сына княгіні Рагнеды Рагвалодаўны. Апрача таго, Амальрых быў жанаты з пляменніцаю імператара Мануіла Комніна.

Усё гэта, відаць, спрыяла атрыманню дазволу. Еўфрасіння ўвайшла ў горад праз Хрыстовую браму і пайшла да труны Гасподняй, дзе шчыра малілася і кадзіла з залатою кадзільніцы дарагімі фіміямамі. Пасяліўшыся ў манастыры святой Багародзіцы, полацкая паломніца прыходзіла да труны Божай тры дні запар. На трэці дзень яна пакінула там набытую ў Царгорадзе кадзільніцу і іншыя залатыя дарункі, а таксама шматлікія фіміямы і звярнулася да Госпада з малітваю, у якой прасіла, каб дазволіў ёй памерці ў святым горадзе, дзе адбылося збаўленне роду чалавечага.

У хуткім часе найпадобнейшая Еўфрасіння захварэла. Гэта не дазволіла ёй самой схадзіць на раку Іардан, і яна выправіла туды брата з сястрою і слуг. Тыя прынеслі гаспадыні іардан-

скае вады, і паломніца, падняўшыся з ложка, напілася і акрапіла сябе ёю, а потым зноў легла, просячы Госпада хутчэй узяць яе душу.

«Жыцце» апавядае, што Усявышні паслаў да Еўфрасінні анёла, які паведаміў, што яе малітвы пачутыя і на небе ўжо чакаюць сустрэчы з ёю. Відаць, наследуючы Еўфрасінні Александрыйскай, якая пад выглядам мужчыны жыла і была пахаваная ў мужчынскім манастыры, полацкая ігумення выправіла слугу прасіць месца на пахаванне да архімандрыта ерусалімскага манастыра святога Савы. Адказ быў ветлівы, але адмоўны: статут манастыра, згодна волі свайго святога, забараняў хаваць жанчын. Архімандрывт параіў звярнуцца ў Феадосіеў манастыр св. Багародзіцы, дзе спачывалі астанкі мацярок святых Савы і Феадосія ды святых бяссрэбнікаў Казьмы і Даміяна. Еўфрасіння прыняла парадку і купіла сабе там месца і дамавіну.

На дваццаць чацвёрты дзень хваробы яна адчула хуткі скон, паклікала святара і, паспавядаўшыся і прыняўшы прычасце, аддала сваю душу Усявышняму. «Давыд же и Евпраксия и с прочими спряташа тело ея честно».

У сціхірах* у гонар Еўфрасінні (па спісе канца XVI стагоддзя) п'яцца:

* Сціхіра — царкоўны спеў у гонар свята або святога.

Яко виноградо Руской земли Полтеску граду,
насадив Бога преже тебе,
ныне же принесе и преложи в землю обетованную,
преподобная Ефросиние, мнихомо удобрение.

Умертвивоши тело и душу оживила еси,
из земли отеческыя Полотскаго града,
воздвигоши во Сионе преиде
и всего своего богатства раздала еси,
и тамо приемоши небесеная.

ВЯРТАННЕ Ў ПОЛАЦК

еўзабаве пасля смерці знакамітай
полацкай паломніцы Святой Зямлі
пачалі пагражаць магаметане. У
1187 годзе, рыхтуючыся да прысту-
пу Ерусаліма, султан Саладзін за
выкуп дазволіў хрысціянам пакінуць горад разам
са сваімі рэліквіямі. Як велізарны скарб усходне-
славянскія манахі везлі з сабою раку* з ня-
тленнымі мошчамі Еўфрасіні.

Калі верыць паданню, чарняцы збіраліся пе-
ранесці святыню адразу ў Полацк, але гэтаму
перашкодзіла адвечная варажнеча кіеўскіх і по-
лацкіх князёў. Мошчы паклалі ў дальніх пячорах
Кіеўскага Пячорскага манастыра ў падземным
храме Звеставання Найсвяцейшай Багародзіцы,

* Рака — своеасаблівы куфар, дзе захоўваюцца свя-
тыя мошчы.

дзе рэліквіі давялося спачываць болей за сем стагоддзяў. На радзіме гримелі войны, занепадаў і зноў адраджаўся Спасаўскі манастыр, а тут панаваў вечны спакой. Вечка срэбнай ракі было адчыненае і прымацаванае да сцяны, у галавах вісеў абраз святой і гарэла непагасная лампадка.

Першыя вядомыя нам спробы перанесці мошчы заступніцы Беларусі ў яе родны горад адбыліся ў цараванне імператара Аляксандра II. Пра гэта спачатку хадайнічалі жыхары Полацка, потым, у 1864 годзе, ад імя насельніцтва трынаццаці воласцей Полацкага павета і, ведама ж, са сваімі мэтамі — кат беларускага народа, душыцель нацыянальна-вызваленчага паўстання Кастуся Каліноўскага граф М. Мураўёў-Вешальнік. Пасля трэцяга хадайніцтва полацкага епіскапа Савы ў 1871 годзе з дазволу Свяцейшага Сінода вярнулася і 23 траўня ст. стылю, на дзень памяці святой, была ўрачыста перанесеная ў Спасаўскі манастыр невялікая частка мошчаў — сярэдні палец правай рукі.

Наступныя просьбы Пецябург нязменна адхіляў, а за Аляксандрам III палачанам наогул забаранілі звяртацца з гэтай нагоды ў вышэйшыя інстанцыі з хадайніцтвамі. Духоўная і свецкая ўлады ведалі, што паводле векавой традыцыі Еўфрасінню Полацкую шанавалі як сваю святую і прыхільнікі гвалтоўна скасаванай царызмам Уніі, і баяліся вяртаннем рэліквіі выклікаць рост «сепаратызму».

Тым не менш просьбы аб пераносе мошчаў найпадобнейшай Еўфрасінні працягвалі ісці як з Полацка, так і з іншых гарадоў беларускіх губерняў. Два даклады на гэтую тэму былі прачытаныя ў 1908 годзе на Усерасійскім місіянерскім з'ездзе ў Кіеве. З'езд, удзельнікамі якога былі 30 праваслаўных іерархаў і 300 святароў, прыняў рэзалюцыю аб неабходнасці вяртання святыні ў Полацк. Аналагічныя пастановы пачалі прымацца на з'ездах вернікаў і духавенства па ўсёй Беларусі. Свяцейшы Сінод стварыў адмысловую камісію, якая нарэшце прыняла станоўчае рашэнне. Відаць, гэтаму ў нейкай меры паспрыяў і тагачасны дырэктар канцылярыі обер-пракурора Сінода ўраджэнец Полацкай епархіі В. Яцкевіч, які вывучаў жыццё і духоўныя подзвігі Еўфрасінні і выступіў з дакладам на сінодавым пасяджэнні.

Мікалай II згадзіўся даць аўгустейшы дазвол, але, відавочна, не без асцярогі. І цар, і Сінод цудоўна разумелі, што маюць справу з «нябеснаю апякункаю Беларусі». Так Еўфрасінню часамі называла расійская прэса, хоць сама назва «Беларусь» у афіцыйных дакументах паводле царскага ўказа была яшчэ ў 1840-м (праз год пасля знішчэння уніі) забароненая і замененая на «Северо-Западный край». У друку чуліся галасы пратэсту праваслаўных рускіх патрыётаў. «Труды Киевской Духовной Академии», у прыватнасці, пісалі: «Католікі, як вядома з гісторыі,

схільныя прызнаць найпадобную Еўфрасінню святою сваёй царквы. Таму можна нават баяцца, каб праз планавы перанос мошчаў... з Кіева ў Полацк не прычыніліся вялікія непрыемнасці і шкоды праваслаўю».

Адразу пасля дазволу вярнуць нятленныя мошчы пачалася прапагандысцкая кампанія, скіраваная на тое, каб будучая ўрачыстасць паслужыла «ўмацаванню праваслаўя ў Полацкім краі і барацьбе з каталіцызмам».

19 красавіка 1910 года, на другі дзень Вялікадня, у пячорным храме Звеставання, дзе спачывалі мошчы святой, адбылося ўсяночнае набажэнства. Назаўтра ў новай кіпарысавай рацы святыню вынеслі з пячоры да багамольцаў, якіх у Лаўры сабралася болей за 20 тысяч. 22 красавіка Кіеў развітваўся з полацкай князеўнаю. Газеты паведамлялі, што жыхары горада запоўнілі вуліцы і схілы пагоркаў, галубцы і дахі дамоў. Па дарозе з Лаўры да Дняпра стаялі вайсковыя шыхты.

На перавоз мошчаў былі прызначаныя дзяржаўныя параходы: «Галавачоў» — для самой рэліквіі, «Кіеў» і «Аляксандраўск» — для асоб, якія яе суправаджалі. У насавай частцы аздабленага кветкамі, маем і сцягамі флагмана гэтай флатыліі стаяла капліца з люстранымі вокнамі, абапал яе — дзве залатыя харугвы. Раку з мошчамі паставілі на карме асляпляльна беллага карабля пад полагам.

Пад спевы трапара* ў гонар Еўфрасінні караблі адышлі ад берага і пачалі сваё ўрачыстае падарожжа. (Варта зазначыць, што ў Кіева-Пячорскай лаўры засталася сімвалічная частка астанкаў святой. Яна захоўваецца на старым месцы ў падземнай царкве і цяпер, па-ранейшаму прывабліваючы праваслаўных паломнікаў. Але гэты факт, безумоўна, не дае падстаў сцвярджаць, што мошчы святой Еўфрасінні Полацкай спачываюць у Кіеве, як паведамляюць некаторыя ўкраінскія публікацыі. На жаль, такую памылку зрабіла і «Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі».)

Флатылія з мошчамі прайшла па Дняпры ад Кіева да Оршы 695 вёрстаў, і паўсюль яе сустракалі сціжмы вернікаў. Асабліва маляўніча гэта выглядала ўначы, калі на берагах, ля самай вады, гарэлі зыркія вогнішчы, параходы мігцелі сотнямі агеньчыкаў свечак, якія адбіваліся ў люстрах капліцы, а на вяршыні фок-слямгі флагманскага карабля ззяў крыж.

У гарадах Любечы, Рэчыцы, Рагачове, Старым Быхаве, Магілёве і Оршы флатылія спынялася і адпраўлялася ўрачыстыя набажэнствы, якія збіралі велізарную колькасць багамольцаў і паломнікаў з усяго Прыдняпроўя. З Оршы да роднага Полацка мошчы святой падарожнічалі сухазем'ем. Пад перазвон усіх гарадскіх званоў

* Трапар — кароткі царкоўны спеў у гонар свята або святога.

рэліквію змясцілі спачатку ў катэдральным Мікалаеўскім саборы. 22 траўня па дарозе ў Спаса-Еўфрасінеўскі манастыр урачыстая працэсія расцягнулася на дзве вярсты.

Аб тым, якое значэнне надавалі пераносу мошчаў святой Еўфрасінні царскія ўлады, сведчыць удзел у хросным ходзе вялікага князя Канстанціна, які прадстаўляў самога імператара, а таксама каралевы Грэцыі Вольгі Канстанцінаўны і вялікай княгіні Елізаветы Фёдараўны, роднай сястры царыцы.

У змураваным некалі на заказ ігуменні Еўфрасінні Спаса-Праабражэнскім храме святыню змясцілі ў кіпарысавай рацы, абкладзенай срэбрам, аздобленай пазлачонамі чаканымі барэльефамі, а таксама эмалевымі выявамі крыжоў і арнаментаў. Рака была зробленая ў візантыйскім стылі на добраахвотныя ахвяраванні вернікаў і каштавала велізарныя на той час грошы — 12 тысяч рублёў.

Так, 23 траўня 1910 года, у дзень памяці святой Еўфрасінні, яе мошчы вярнуліся ў Спасаўскі манастыр.

Да ўрачыстай падзеі гарадское царкоўнае брацтва выдала «Путеводитель по городу Полоцку». Сярод змешчаных у гэтым даведніку разнастайных звестак знаходзім і паведамленні пра дзейнасць на радзіме асветніцы Спаса-Еўфрасінеўскага жаночага епархіяльнага вучылішча і самога царкоўнага брацтва ў імя святога Мікалая і найпадобнейшай Еўфрасінні, што пра-

цягвала дабрачынныя традыцыі падзвіжніцы, утрымліваючы жаночую багадзельню і дзіцячы сіроцкі прытулак, на карысць якога і быў выпушчаны «Путеводитель».

Тады ж у полацкай друкарні Х. Клячко выйшаў таксама прымеркаваны да пераносу мошчаў кароткі гістарычны нарыс «Минувшее и настоящее г. Полоцка». Яго аўтар Н. Зорын скарыстаўся выпадкам, каб нагадаць землякам пра занядбанне Сафійскага сабора, дзе некалі жыла святая: «Суровый упрек несется к нам с высот Верхнего замка от храма св. Софии Премудрости Божьей. Печальный, обезглавленный стихией, почти оставленный и полузабытый (службы в нем совершаются только в течение одного мая месяца), разрушенный беспощадным временем — этот храм, дорогое сокровище и сердце древнего Полоцка, теперь с находящимися вокруг него развалинами когда-то красивого и величественного здания, производит самое тяжелое впечатление на наблюдателя и вызывает краску стыда и чувство горькой обиды...»

Звычайна мошчы святых выяўляюць цудадзейную сілу. Пра адно з дзівосаў, што адбылося падчас пераносу мошчаў Еўфрасіні, пакінулі звесткі полацкі краязнаўца, сябра Віцебскай вучонай архіўнай камісіі Н. Кайгародаў і старэйшы лекар Полацкага кадэцкага корпуса, доктар медыцыны А. Мансветаў. Паводле іх, у Спа-

саўскім манастыры жыла чарніца, якая цяжка хварэла на верад страўніка і так знясілела, што ўжо амаль не падымалася з ложка. Доктар страціў усялякую надзею выратаваць хворую; яе цела было ў пролежнях, а боль сунімалі наркотыкамі.

Калі ў манастыр прыбылі мошчы Еўфрасінні, іх спачатку паставілі ва Узвіжанскай царкве. Па ўсяночнай вернікі стварылі да рэліквіі велізарную чаргу. Манастырскія сёстры, выконваючы просьбу хвораў, прывялі яе ў храм і ўзнялі на памост, дзе яна прыхінулася на рэліквіі і пацалавала руку святой Еўфрасінні. Пасля гэтага манашка адчула такі прыліў сіл, што здолела падняцца і ісці без усякай дапамогі. Назаўтра у час чарговага візіту да хвораў доктар Мансветаў сустрэў пацыентку на двары, прычым яна ўжо не мела ніякіх відочных прыкмет немачы. Доктар прызнаецца, што ў гэтым выпадку сустрэўся са з'яваю, якая выходзіць за межы людскога разумення.

Манастырская хроніка тых часоў, на жаль, не захавалася. Магчыма, Еўфрасіння працягвала чыніць дзівосы, але ўжо з непазбежнасцю чорнай навальнічнай хмары насоўвалася іншая эпоха. XX стагоддзе наканавала святыні не спакой, а пакуты.

Пасля бальшавіцкага перавароту 1917 года, калі пачалася бязлітасная вайна супроць рэлігіі, святыя мясціны і рэліквіі зазналі на сабе вар-

варства і здзекі новай улады. Драма не абмінула і Спаса-Еўфрасінеўскага манастыра.

Люты 1919-га. Народны камісарыят юстыцыі РСФСР выдае пастанову аб арганізаваным ускрышці мошчаў цудатворцаў па ўсёй краіне. Выкананне бязбожнага рашэння затрымліваецца толькі з прычыны грамадзянскай вайны.

У 1922 годзе адбылося злачыннае ўскрышце дамавіны з мошчамі святой Еўфрасіні. У фондах Полацкага гістарычна-археалагічнага запаведніка захаваліся дакументы, што распавядаюць пра гэтае блюзнерства.

ПРОТОКОЛ

вскрытия и освидетельствования мощей Ефросинии комиссией, выделенной согласно постановлению Полоцкого уездисполкома, утвержденному губисполкомом, состоявшегося 13 мая 1922 г. в гор. Полоцке в Спасо-Ефросиньевском монастыре

Присутствовали: от уездисполкома т. Хомяков, от укома т. Лейман, от Союза Молодежи т. Пискунов, от женотдела т. Барановская, от уездздрава доктор Ленский, ученый-археолог Дейнис, представители красноармейских частей и представители духовенства — священники Черепнин, Покровский, игуменья Елена, казначей общины Ксунина Лариса, монахини, представители верующих, городского населения и крестьян.

В 14 час. коллективно, в присутствии вышепе-

речисленных и членов комиссии уездисполкома т. Ткачева, начальника и военкома 43-х полоцких ком. курсов т. Фабрициуса, военкома 41-го полка, т. Дмитриева, представителя губотдела юстиции т. Шефкуна, члена губисполкома т. Григорьева, представителя губполитуправления т. Секса, врачей: Ленского, Христенсена, Лундберга, ученого-археолога Дейниса, игуменьи и монахинь монастыря; последние приступили к освобождению мощей от облачения.

По наружному виду в гробу лежит нечто имеющее форму человека. По снятии застежек и схимьи, изготовленной в 1910 г., обнажается другая одежда — мантия. Фигура лежит в голубом шелковом ваточнике, видны сложенные накрест руки, в красных ватных перчатках. Ноги обуты в красные шелковые туфли. Голова завернута — сначала ватный чехол розово-полосатого шелка, затем парчовый колпак и красно-шелковый чехол.

Под снятой одеждой находится хитон, шелковый, лилового цвета. Вся фигура обложена — по заявлению монахинь, во избежание тряски при перевозке — парчовыми скуфьями и разными частями церковных одежд. По снятии шелковой сорочки найдена записка современного происхождения, подписанная иереем Клавдием. Кроме того, найдены четки (янтарные), по заявлению монахинь, привезенные с мощами из Иерусалима. Из-под сорочки обнажается костяк, завернутый в шелковые лскуты. Череп без волос вплотную приложен к туловищу, но с ним не связан. Грудная клетка изломана, кое-где на остатках ребер сохранились заплесневшие и мумифицировавшиеся части мышечной ткани и кожи. Часть ребер провалилась внутрь и подперта каким-то материалом,

по разворачивании оказавшимся частями парчовых облачений. На реплику одного из присутствующих «Развязывайте скорее» монахиня Неонила заявляет: «Не торопитесь, вас больше ждали», другая заявляет: «Тут ничего нет, одне косточки». Священник Пестман, оттиснутый присутствующими в сторону, настаивает на своем праве быть впереди и удовлетворяется.

Заключение врачебно-научной экспертизы

Доктор Христенсен устанавливает, что череп отделен от туловища вследствие разрушения связочного аппарата; разрушения связочного аппарата — от тления. В середине череп пустой. Лицевая сторона черепа замазана какой-то мастикой давнего происхождения в области глаз, век и верхней челюсти, по предположению врачей — с целью туалета, дабы сгладить неприятное впечатление и придать форму лицу. Больше мастики нигде не замечается. На грудной клетке местами покрытая плесенью незначительно высохшая кожа. На суставах сухожилия мумифицировались и связывают некоторые суставы. По мнению врачебной экспертизы, все кости принадлежат одному трупу; волос нигде нет. Зубы имеются лишь только в верхней челюсти. Труп мумифицировался вследствие благоприятных почвенных условий. Давность мумифицированного трупа установить невозможно, но науке известно, что при благоприятных почвенных условиях трупы сохраняются от 10 до 1000 лет, постепенно подвергаясь разрушению. С указанным мнением согласны и вполне солидарны врачи Лянсберг, Калашников и Ленский.

Ученый-археолог Дейнис считает, что труп плохо сохранился, так как он видел и более хорошо сохранившиеся мумии египетского происхождения. Возможно, что последние более сохранились вследствие искусственной мумификации, тогда как этот труп подвергался мумификации почвенной.

Крест, надетый на костях, недавнего происхождения; в разные моменты произведены фотографические снимки фотографами Бермантом и Соловейчиком.

*Подписи председателя
и членов комиссии*

*Текст записки иерея Клавдия, найденной
при вскрытии «мощей» Евфросинии Полоцкой*

Ея рубашка без нужды от тела не снимается, кроме когда потребуется снятие частиц ее тела, только тогда развернуть ея. А для просушки тела не нужно разворачивать, так как воздух пройдет сквозь ея.

Мы не дерзали никогда раскрывать святое тело препод[обной] матер[и] нашей Ефросинии, только тогда, когда свидетельствовали ея.

Иер[ей] Клавдий

Пасля ўскрыцця мошчы адправілі на атэістычную выставу ў Маскву, адтуль — у Віцебск, дзе іх дэманстравалі ў мясцовым краязнаўчым музеі. За год да гэтага ў Спаса-Еўфрасіннеўскім манастыры былі рэквізаваныя ўсе каштоўнасці і сярод іх срэбная рака, у якой ляжала святыня.

У нямецкую акупацыю, калі зноў былі адчыненыя храмы і адноўленыя манастыры, віцябляне перанеслі нятленныя мошчы з музея ў Свята-Пакроўскую царкву. 23 кастрычніка 1943 года яны ўрачыста вярнуліся ў Полацк. Рабілася гэта з дазволу і з дапамогаю акупацыйных улад: рэліквію суправаджаў прадстаўнік штандарткамендатуры, у дзень прыбыцця цягніка з мошчамі ў горадзе адмянілі каменданцкую гадзіну. (Было б, вядома, наіўна казаць, што акупанты клапаціліся пра беларускую культуру — яны мелі свой разлік.)

Непасрэдны ўдзельнік тых падзей літаратар і дзеяч паваяеннай беларускай эміграцыі Юры Стукаліч (Юрка Віцьбіч) у сваёй выдадзенай у Нью-Йорку ў 1975 годзе кнізе «Мы дойдзем!» прыгадваў:

«Познім вечарам з Віцебска ў Полацк прыйшоў вагон з мошчамі св. Еўфрасіні. Нягледзячы на каменданцкую гадзіну, калі жыхарам забаранялася выходзіць на вуліцу, камендант Полацка дазволіў двум святарам і чатыром міранам, паміж імі быў і я... праводзіць мошчы з чыгуначнай станцыі ў сабор св. Сафіі.

Ужо была ноч, калі мы з цяжкасцямі ўсклалі старадаўнюю дубовую дамавіну-калоду на засланую дыванамі фурманку.

Наперадзе і пазадзі нас ішлі па двух нямецкіх салдат, якія ні то сачылі за намі, каб мы не зрабілі нейкай дыверсіі, ні то ахоўвалі нас ад сустрэчных немцаў. Мы ішлі за фурманкай і

спявалі сціхіру: «*Весяліся, манастыр Спасаў, і светла лікуй, зямля Полацкая*».

Наступным днём адбылося перанясенне мошчаў з Сафійскага сабора ў царкву Спаса... Фронт знаходзіўся за 36 кіламетраў ад Полацка на станцыі Дрэтунь. Таму спачатку камендант дазволіў, каб працэсія складалася з пару дзесяткаў асоб... пазней пагадзіўся на больш колькасную працэсію. Замест шматлікіх святароў ішлі ў сваіх пасхальных рызах толькі айцы Антоній і Мадэст. Невялічкі дзявочы хор Сафійскага сабора спяваў «Сёння святло красуецца старажытны горад Полацк».

Вернікаў, нават у паўразбураным вайной Полацку, сабралася больш чым меркавалася, між імі шлі я і мая маці, якая час ад часу шаптала:

— Дазволіў Гасподзь і мне грэшнай спадарожнічаць Табе, слаўная маці нашая Еўфрасіня...

Калі мы дайшлі да манастыра, у каторым не званілі званы, бо іх разбілі бальшавікі, то пабачылі, што па старадаўняму беларускаму звычайу дарожку да царквы Спаса выслалі льняною тканінаю, а насустрач нам выйшлі манашкі Еўпраксія і Леаніла. Іх падтрымоўвалі пад рукі, а яны з слязьмі... галасілі:

— Дамоў варочаешся, нашая маці ігумення. Дзякуем табе, Госпадзі Ісусе Хрысце, што дазволіў нам дажыць да гэтага радавання...»

З таго часу мошчы святой Еўфрасіні спачываюць у Спасаўскім храме.

ПАТРОНКА БЕЛАРУСІ

жо неўзабаве пасля смерці найпадобнейшай Еўфрасінні ў гонар яе былі складзеныя трапар і сціхіра. Канцом таго самага XII стагоддзя датуецца і стварэнне яе «Жыцця».

Гэта магло адбыцца толькі пры ўмове далучэння полацкай ігуменні да ліку святых.

Палачане прызналі сваю асветніцу святой і пачалі шанаваць яе восем стагоддзяў таму. Тымі часамі кананізацыя на ўсходнеславянскіх землях, як і наогул у праваслаўі, адбывалася досыць проста і залежала найперш ад мясцовага епіскапа. У гэтым акце ўвасаблялася агульная думка клера і вернікаў. Няма сумненняў, што ацэнка палачанамі жыцця і подзвігаў Еўфрасінні была аднадушная. Аўтар «Жыцця», сам палачанін, выказаў яе ў натхнёным хваласпеве, якім скончыў свой твор: «Якою мовай, братове, уславіць мне светлую памяць найблажэннейшай нявесты Хрыстовай Еўфрасінні! Была яна памочніца пакрыўджаным, зажураным суцяшэнне, распранутым адзенне, хворым наведванне ці, проста кажучы, — для ўсіх была ўсім. Еўфрасіння сэрца сваё паіла Божаю мудрасцю. Еўфрасіння — неўвядальная кветка райскага саду. Еўфрасіння — арол, што, лунаючы ў небе, праляцеў ад захаду да ўсходу, як прамень сонечны, прасвятліўшы зямлю Полацкую. Тым жа, братове, пахваляецца Селунь аб святым Дзімітрыі, а Вышгарад — пакутнікамі Барысам

і Глебам; я ж пахваляюся: шчасны ты, горадзе Полацку, што ўзрасціў парастак такі — найпадобнейшую Еўфрасінню».

Прызнанне святасці князеўны-ігуменні магло адбыцца ўжо пры полацкім епіскапе Дыянісіі (каля 1166—1182). За святую ўважалі Еўфрасінню і ў Ерусаліме. Невыпадкова ж, ратуючыся ад сарацынаў, праваслаўныя манахі вынеслі з сабою са Святой Зямлі і мошчы слаўтай палачанкі.

Цягам колькіх стагоддзяў найпадобнейшая Еўфрасіння лічылася мясцовай святой. Але Полацк да сярэдзіны XVI стагоддзя быў галоўным духоўным асяродкам беларускіх зямель, і культ князеўны-ігуменні пашыраўся па ўсёй Беларусі. Паступова святая Еўфрасіння зрабілася ў свядомасці вернікаў нябеснаю заступніцай — патронкаю не толькі Полацка, але і ўсёй Бацькаўшчыны.

Вызначыць, калі гэта адбылося, наўрад магчыма. Аднак неабходна зазначыць, што на ролю апекуноў-патронаў Беларусі прэтэндавалі і іншыя святыя — Казімір, Параскева Полацкая. Культ св. Казіміра сёння пашыраны пераважна сярод беларусаў-католікаў на Віленшчыне і ў прылеглых раёнах Рэспублікі Беларусь. Што да шанавання святой Параскевы Полацкай, дык пасля скасавання Уніі яе культ намаганнямі Рускай праваслаўнай царквы быў перанесены на святую Параскеву Пятніцу. Польскія ўлады да 1939 года намагаліся пашырыць на заходнебеларускіх землях культ святога пакутніка Андрэя Баболі.

Сцвярджэнню полацкай асветніцы як нябеснай апякункі Бацькаўшчыны спрыяла нацыянальнае адраджэнне пачатку ХХ стагоддзя. Газета «Крывічанін» у 1918 годзе пісала: «Ня ўсім ведама, што патронкай Беларусі зьяўляецца сьв. Еўфрасіньня-Прадслава княжна Полацкая, ігуменя манастыра сьв. Спаса...»

Менавіта нацыянальнай прыналежнасцю найпадобнейшай Еўфрасіні тлумачыцца, чаму яе доўга не шанавалі як святую суседнія з беларусамі народы. Нягледзячы на тое што ў Кіева-Пячорскай лаўры спачывалі яе мошчы, культ Еўфрасіні быў амаль невядомы і на Украіне. Полацкую падзвіжніцу прыгадвалі адно ў агульным набажэнстве 28 жніўня і на другім тыдні вялікага посту разам з іншымі святымі, мошчы якіх былі ў дальняй Феадосіевай пячоры.

У Маскоўскай дзяржаве нікага культу святой Еўфрасіні да XVI стагоддзя не існавала, бо на гэтых землях яна ўспрымалася як чужая. Святасць полацкай ігуменні прызнаная толькі на Маскоўскім саборы 1547 года, калі яе жыццё ўпісалі ў «Чэці-Мінеі» на 23 траўня. Гэта было зроблена найперш таму, што Масковія ўзмацняла свае агрэсіўныя дзеянні на заходняй мяжы і стварала ім ідэалагічнае забеспячэнне.

Адмысловую адправу расійскага ўкладу ў гонар сьв. Еўфрасіні зацвердзілі адно ў 1893 годзе, а праз сем гадоў іераманах Нікадзім напісаў ака-

фіст*. Позняе пашырэнне культу полацкай святой у Рускай праваслаўнай царкве звязанае з тым, што, як ужо адзначалася, найпадобнейшую Еўфрасінню шанавалі уніяты. Варожасцю царскіх улад да уніі, якая захоўвала нацыянальную самабытнасць беларусаў, тлумачыцца, пэўна, і знікненне створанага ў 1839 годзе беларускім мастаком Токаравым родам з Бешанковічаў абраза Еўфрасінні, прызначанага для полацкага Сафійскага сабора. На абразе, які апісвае ў сваёй кнізе «Святая Еўфрасіння-Прадслава, патронка Беларусі» айцец Леў Гарошка, святая была намалёваная на поўны рост, у левай руцэ трымала крыж, а праваю паказвала на карону і мантыю — знакі княжацкай ўлады.

Дарэчы, выяву полацкай падзвіжніцы можна ўбачыць не толькі на шматлікіх праваслаўных абразях, але і на размалёўках падземнай царквы Звеставання, ў Кіева-Пячорскай лаўры, на фрэсках кіеўскага Уладзімірскага сабора (аўтар В. Васняцоў).

Прамільгнуўшыя ў друку на пачатку нашага стагоддзя звесткі, што Еўфрасіння Полацкая была кананізаваная папам Грыгорыем X на другім Ліёнскім саборы ў 1274 годзе, не пацвярджаюцца дакументальна. Тым не менш паводле ве-

* Малітоўна-ўсхвальны спеў у гонар Хрыста, Багародзіцы і святых, які ўсе прысутныя выконваюць стоячы.

кавой традыцыі Еўфрасінню ўважае святою і каталіцкая царква. У сучасных літургічных выданнях для католікаў усходняга абраду (уніятаў) яна ўпісаная ў календары на сваім месцы.

Такім чынам, сёння найпадобнейшую Еўфрасінню разам з праваслаўнымі беларусамі глыбока шануюць іх браты-католікі. Патронка Беларусі дае духоўную падтрымку і нашым суайчыннікам далёка за межамі Бацькаўшчыны. У 1946 годзе беларусы, што апынуліся ў лагеры перамешчаных асоб у нямецкім горадзе Рэгенсбургу, практычна за адзін месяц збудавалі сабе праваслаўны храм, прысвяціўшы яго святой Еўфрасінні. Пры царкве быў створаны хор, якім кіраваў выдатны кампазітар, аўтар музыкі да беларускага духоўнага гімна «Магутны Божа» Мікола Равенскі. Беларускі праваслаўны прыход св. Еўфрасінні дзейнічае і ў Лондане.

Першым беларускім праваслаўным храмам у Паўночнай Амерыцы стала царква Еўфрасінні Полацкай у канадскім горадзе Таронта. Набажэнства ў ёй упершыню адбылося 25 сакавіка 1950 года, у дзень абвяшчэння незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі. Паблізу Нью-Йорка, у горадзе Саўт-Рывэр, штат Нью-Джэрсі, знаходзіцца яшчэ адна беларуская царква ў гонар Еўфрасінні.

Сёння, калі паміж католікамі і праваслаўнымі на Беларусі часам узнікаюць непаразуменні, агульная для вернікаў гэтых канфесій святая — Еўфрасіння Полацкая як бы закліканая паяднаць

іх, прынесці ўсім мір, згоду і ўзаемапавагу. У зацверджанай папам «Малітве за Беларускі народ» гаворыцца: «Цябе, Прачыстая Багародзіца і наша нябесная Маці, просім: прычыніся за намі, а ты, святая Еўфрасіння Полацкая — патронка Беларусі, ды ўсе святыя заступнікі Беларускага народу, апякуйцеся намі, каб мы сталіся народам святым, што выконвае волю Божую і сваё пасланство, каб прычыніліся да агульнага добра тут, на зямлі, а ў прышлым жыцці атрымалі вечнае шчасце, і Табе, прадвечнаму Валадару, прыносілі славу, чэсць і паклон на векі вечныя. Амін».

Дзень памяці святой Еўфрасінні Полацкай святкуецца 23 траўня (5 чэрвеня н. стылю).

Дзеля больш глыбокага шанавання нябеснай заступніцы Беларусі рада Згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына» ў 1997 годзе звярнулася да ўрада краіны з прапановаю надаць Дню памяці святой Еўфрасінні статус агульнадзяржаўнага свята.

ВАБІЦЬ ВОБРАЗ АСВЕТНІЦЫ

Незвычайны лёс Еўфрасінні, яе духоўныя подзвігі і самаадданае служэнне роднай зямлі, якія ўзнялі знакамітую палачанку над сваёй эпохай, зрабіўшы яе святой патронкаю Беларусі, ужо не адно дзесяцігоддзе прыцягваюць увагу гісторыкаў, літаратараў, мастакоў, кампазітараў...

Пісьменніца Вольга Іпатава стварыла вобраз асветніцы ў гістарычнай аповесці «Прадслава», дзе жыццё нашай суайчынніцы паказана на аснове драматычнага часу. З полацкай князёўнай-ігуменняй сустракаюцца чытачы рамана Таісы Бондар «Спакуса». Цікавы экскурс у Полацк XII стагоддзя зрабіў у рамане «Святыя грэшнікі» Алесь Асіпенка. Еўфрасінні і яе сучаснікам дойлідзкім Іаану і майстру-ювеліру Лазару Богшу прысвяцілі свае вершы, паэмы, аповяданні Ларыса Геніюш, Наталля Арсеннева, Алесь Разанаў, Рыгор Барадулін, Генадзь Бураўкін, Ірына Багдановіч, Сяргей Сокалаў-Воюш, Алег Мінкін, Пятро Ламан, Навум Гальпяровіч, Сяргей Тарасаў, Леанід Дранько-Майсюк...

Свецкая іканаграфія Еўфрасінні налічвае ўжо колькі дзесяткаў твораў. Сярод іх вылучаюцца палотны вядомых беларускіх жывапісцаў Аляксея Марачкіна і Нінэль Шчаснай, графічныя аркушы Арлена Кашкурэвіча. У тэхніцы габелена партрэт Еўфрасінні Полацкай стварыў Сымон Свістуновіч. Яе імя ўзнікае ў памяці, калі бачыш адухоўленыя жаночыя вобразы старажытных палачанак скульптара Алеся Шатэрніка. У 1997 годзе ў Нацыянальным мастацкім музеі Беларусі адбылася выстава «Шлях Еўфрасінні», якую склалі графічныя аркушы і скульптура маладой беларускай мастачкі Наталлі Апіёк.

Рэжысёр кінастудыі «Летапіс» Вольга Моракава зняла ў 1989 годзе фільм «Еўфрасіння

Полацкая». Тады ж у першым нумары новага рэспубліканскага часопіса «Спадчына» з'явіўся беларускі пераклад «Жыцця» святой, зроблены Аляксеем Мельнікавым.

Каб глыбей спасцігнуць душу выдатнага чалавека, трэба абавязкова пабываць у яго на радзіме. У велічным Сафійскім саборы, дзе восем з паловаю стагоддзяў таму Еўфрасіння «нача книги писати своими руками», цяпер канцэртная зала з арганамі, а таксама музейная экспазіцыя, якая знаёміць з археалагічнымі знаходкамі, зробленымі ў час даследаванняў сталіцы нашай старажытнай дзяржавы.

Разам з храмам святой Сафіі ў ахоўную зону Полацкага гістарычна-археалагічнага запаведніка ўключаны архітэктурны комплекс Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра.

Напярэдадні святкавання 1000-годдзя прыняцця беларускімі землямі хрысціянства ў Полацку з'явілася вуліца святой Еўфрасінні. Палачане мараць і пра помнік асветніцы, які мог бы цудоўна ўштукавацца ў архітэктурна-ландшафтную прастору Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра або Верхняга замка.

У дні, калі адзначаліся 1125-я ўгодкі «бацькі гарадоў беларускіх», адбылася незвычайная і сімвалічная падзея. Пад скляпеннямі Сафійскага сабора, дзе калісьці знайшла прытулак юная Еўфрасіння, прагучаў спеўны цыкл, створаны ў яе гонар у далёкім XII стагоддзі.

Сёння, калі лепшыя сілы беларускай інтэлігенцыі вядуць барацьбу за нацыянальнае адраджэнне, ім, без сумнення, дапамагае і патронка Беларусі. Найлепей пра гэта сказана ў паэме Дануты Бічэль-Загнетавай «Еўфрасіння Полацкая»:

Сілай духоўнай узвысіла Полацк высокая.
Тым, хто імкнуўся да кнігі,
свяціла, бы зорка...
Мове, адзінай дзяржаве
шчэ толькі злучацца —
свет нас прымаў як народ
па адной палачанцы.

Як маладзёк, узышла, засвяцілася шчыра
па-над вайной,
рассявальніцай цемры на шлях.
Унучка змаганца асветніцкі выбрала вырай.
Павандравала...
Як маладзёк, узышла...

Сталыя, моладзь!
Да слова пара падключацца
з поўнай напругай!
Даволі ўзаемных абраз!
Зверым душу па натхняльніцы,
па палачанцы!
Душы ўздымае духоўна
жаночы абраз.

МАЛІТВА ДА СВЯТОЙ ЕЎФРАСІННІ

сьвятая й слаўная апякунка й асьветніца Беларускага народу, Маці нашая, Еўфрасіньня! Глянё ласкавым вокам сваім на братоў і сёстраў Тваіх, што зь любоўю й надзеяй вочы душаў сваіх да Цябе падымаюць. Ты не асудзіла нас, што мы ў няволі сваёй доўгі час не маглі славіць у сьвятынях сваіх сьвятога імені Твайго. Бо мы ведаем, што гэта Ты сьвятымі малітвамі сваімі выпрасіла нам ласку Збаўцы нашага, і мы цяпер у сьвятых цэрквах сваіх можам аддаваць хвалу Трыадзінаму Богу й Табе, апякунцы нашай. Таму і ўдзячныя сэрцы нашы, поўныя любові й падзякі да Цябе, у захапленні сьпяваюць: РАДУЙСЯ!

Радуйся, заступніца, апякунка й ма-

лельніца наша! Радуйся, радаваньне Полацкай і ўсёй зямлі нашай! Радуйся, дзеваў чысьціня й зьзяньне! Радуйся, прамень Веры нашае! Радуйся, асьвячэньне любае Беларусі нашае! Радуйся, пашыральніца добра, праўды, красы й згоды ў краіне нашай! Радуйся, памочніца пакрыўджаных, сумных пацяшэньне! Радуйся, удоваў і сіротаў заступніца! Радуйся, кветка з райскага саду нясьмягнучая! Радуйся, у веры нашай на выгнаньні і ў пакутах патрыманьне! Радуйся, хворых і паміраючых пацеха й выздараўленьне! Радуйся, да магілы Хрыстовай зь сьвятымі духмянасьцямі прыходзячая! Радуйся, усё Хрысту ахвяраваўшая! Радуйся, сьвятых угоднікаў Божых краіны нашае зьзяньне, веліч і слава! Радуйся, сьвятая Маці нашая, Еўфрасінья!

Прыімі, заступніца нашая, гэтую малітву братаў і сёстраў Тваіх, як нашую невымоўную падзяку, любоў і хвалу Табе — надзея, слава й пацеха нашая! Усе мы з радасьцю аддаем сябе пад сьвятую апеку Тваю. Маліся і далей за шматпакутны народ наш перад пасадам Уся-

вышняга, каб мы сталіся верным і набож-
ным выбраным народам Ягоным! Каб Ён
Духам Сваім Сьвятым узмацняў і прась-
вятляў душы й сэрцы нашых пастыраў і
правадыроў, пацяшаў і радаваў нашых
удоваў і сіротаў, а ўсім нам паслаў спакой
і радасьць на чужыне, і прывёў нас на
вольную зямельку нашу, каб мы ўсе разам
там маглi славіць Цябе, і пяць хвалу
Яму, Збаўцу нашаму, ды цешыцца й ра-
давацца ў Валадарстве славы Ягонай на
вякі вякоў. Амін.

Фрагмент фрэскавай размалёўкі XII ст.
у Спасаўскай царкве

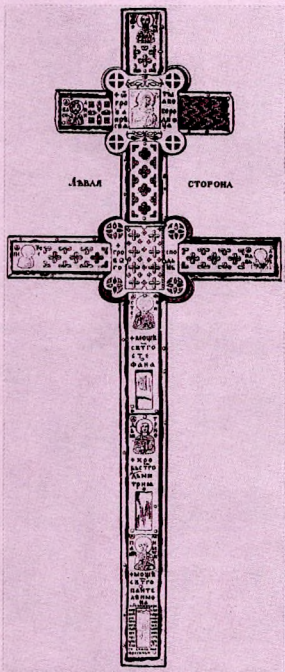
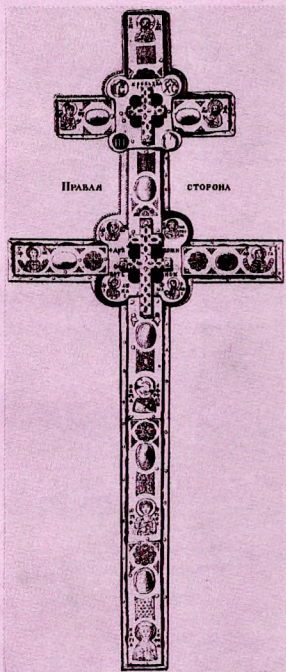
Абраз Адзігітрыі Полацкай. XII ст.

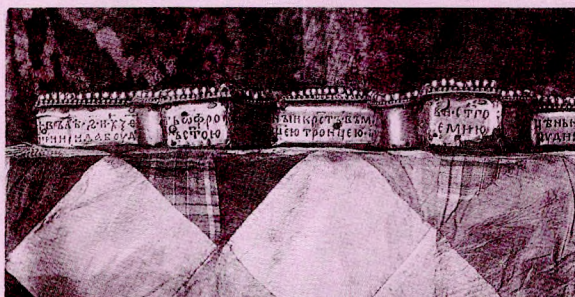
Каменны абразок XII ст. з выявамі святых
Канстанціна і Алены, знойдзены археолагамі ў Полацку

Фрэска «Грамніцы» Вялікага храма Бельчыцкага
манастыра ў Полацку. XII ст. *Не захавалася*

Кръж святой Еуфрасинні

Фрагменты надписаў на срэбных бакавых пласцінах крыжа.
 Здымак канца 20-ых гадоў

†ВЗЛѢ·Ѣ·Н·Х·Ѣ·Ѣ	ПОКЛАДАЕТЬ ѿ ФРО	СННЬ АУСТЬ
ЩНН·НАДОУДА	ТЬ ПРОКЛАГЪ СТОЮ	ЖИВОТВОРА

5

6

7

НЗИКРСТЪ·ВЪМА	НАСТЪИРН СВОКМЪ·ВЪЦР	КВН·СТГО
ЩЕЮ ТРОНЦЕЮ·Н	СТЪИМНѢ ТЦН·Т·Н·Н	СЕЛНЮ

8

9

СПСА·УСТЬ НОЖАДЪ	ВОБЕСЦѢНЬНОКСТЪ·АКОВАНЬКЕГО·
СЪБОРЪ СТЪИХЪ	ОТЦѢН·НБОУАНЕМОУЧАСТЬ СЪНЮДО

ЗЛОТО·НСЕРЕБРО·НКАМѢНЬЕ·НЖЪНУЮГЪ·ВЪ·Р·ГРНВ
Ю·НЖЕПРѢДАХСА·КТОЖЕАРЪЗНЕТЬСЪТВОРИТИ

10

11

НЪ·АДЪ	М·ГРНВНЪ·ААНЪНЗНЕСЪТ
СЪ	ВЛАСТЕЛННЪ·НЛИКНАЗЪ·

ЫСАНЗМАНАСТЪИРА·ННКОГАЖЕАКОННПРОДАТ
НАЛПНСКОУПЪ·НАЛННГОУМѢНЬА·НАЛННЪКОТ

12

13

14

Н·ННѢДАТИ	АЩЕСЕКТОПРѢСЛОУШ	АКТЬ·НЗНЕСЪТЪ
ОРЪИЛЮБС	УЛВКЪ АБОУАНЕМОУК	ЛАТВАСН ѿФР

15

16

17

НѢМАНАСТЪИРА	ААНЕБОУАНЕМОУ	ПОМОЩЬННКЪ·
ОСННЬАЖЕРАБА	ХЪА·СЪТАЖАВЪ	ШНИКРСТЪ СН

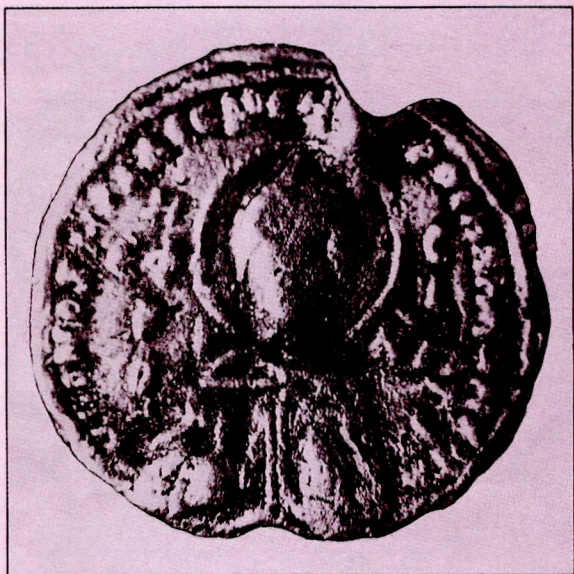
18

19

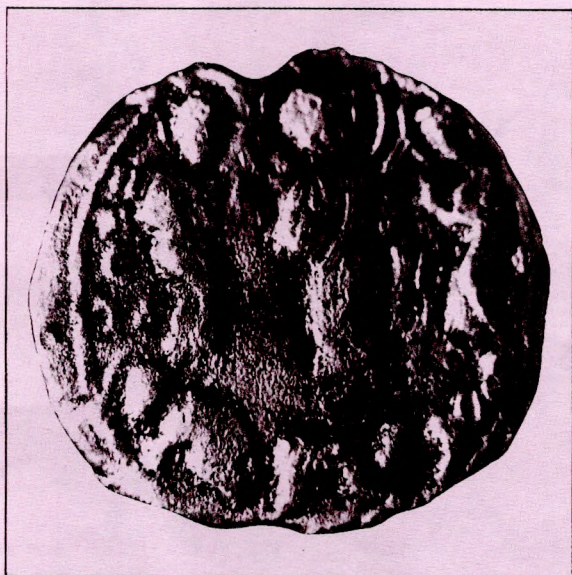
20

УСТЬ	НЗИКРСТЪ	ННВЪСЪВѢКЪНН	Н СЪ·ЗБОУДА
Н·ПРИНМЕТЪВЪУ	НЮЖНЗНЬСЪВ		

Вялікі надпіс на крыжы святой Еўфрасініі

Пячатка Еўфрасіні Полацкай

Пячатка Еўфрасіні Полацкай (адваротны бок)

Эмалевая выйва Ісуса Хрыста з крыжа
святой Еўфрасініі

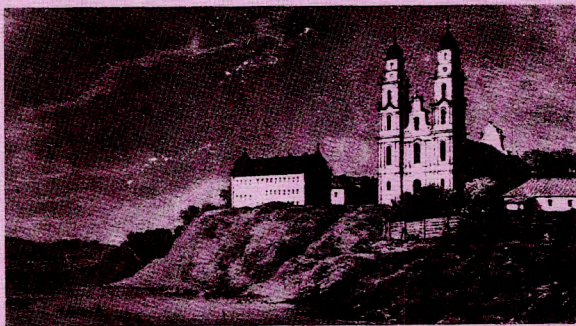
Узяцце Полацка вялікім князем літоўскім
і каралём польскім Стэфанам Баторыем у 1579 г.
Тагачасная гравюра

Полацкія замкі.
Малюнак Станіслава Пахалавіцкага. 1579 г.

Барысаглебаўская царква ў Полацку,
зруйнаваная бальшавікамі ў 20-я гады

Сафія і базыльянскі кляштар.
Малюнак Напалсона Орды

Уваход у Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр

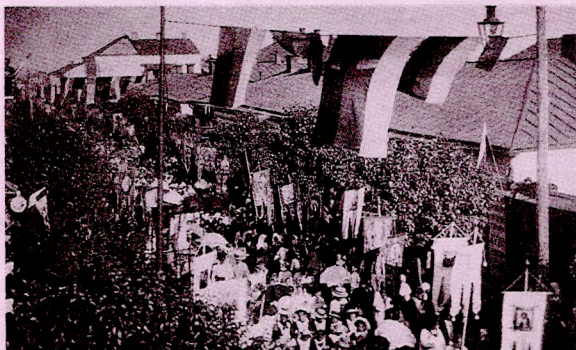

Ніжне-Пакроўская вуліца ў Полацку. Пачатак XX ст.

У Спаса-Еўфрасіннеўскім манастыры

Працэсія з мошчамі святой Еўфрасінні
на вуліцах Кіева

Святары нясуць раку з мошчамі.
Ваколіцы Полацка. 21 мая 1910 г.

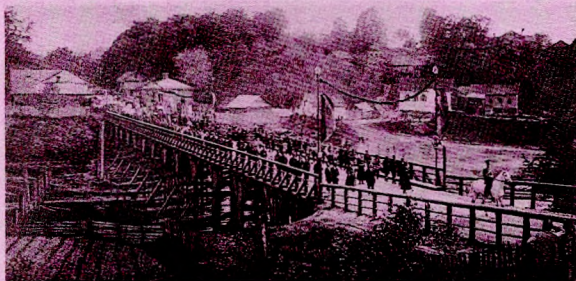

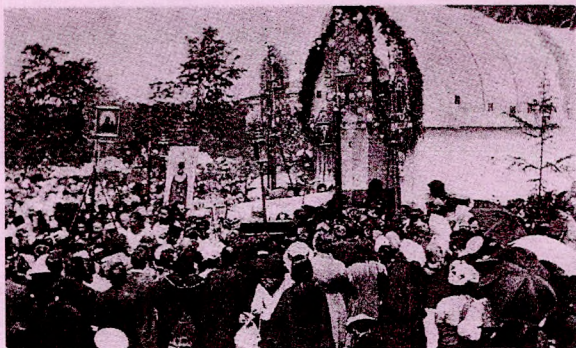
Сустрэча мошчаў святой Еўфрасінні
ў прадмесці Полацка маскоўскімі харугваносцамі

Пачатак хроснага ходу з мошчамі з Мікалаеўскага сабора
ў Спасаўскі манастыр. 22 мая 1910 г.

Хросны ход з мошчамі святой Еўфрасінні
на Чырвоным мосце ў Полацку

Унясенне святых мошчаў у Спасаўскую царкву.
23 мая 1910 г.

Капліца па дарозе ў Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр

ЖЫЦІЕ СВЯТОЙ
ЕЎФРАСІННІ
ПОЛАЦКАЙ

Месяца маия в 24 день. Повесть жития и преставления святыя и блаженныя и преподобныя Еуфросинии, игуменьи монастыря святого Спаса и пречистыя Его Матере, иже в Полотьске граде.

Благослови, Отче!

Благословен Господь Бог Израильв, Бог Авраамов, Бог Исааков, Бог Иаковль, несть Бог мертвых, но живых. Праведнии бо и по смерти живи суть, якоже Соломон в притчах глаголет: «Праведници в веки живут, и от Господа мзда их, и строение их от Вышнего, сего ради примут венци из руки Господня», яко и бысть. Еже на предпошедша скажем, о сих же сице есть: «Снидется, сущии в пустынях и в горах, житиа аггельскаа имуще: стариини немощь отложыше, униини, яко елени, скачюще, — все снидется». Хощу бо вы представити трапезу от брашен сих, да ядше възвеселитесь душами вашими. Се бо есть трапеза нетлеющих брашен, не иже гортань услаждает и чрево насыщает, но душа веселяща и ум укрепляюща на подвиги добрых дел. Сия бо яди, братие, аще кто насытитя, не вжадает паки, якоже речено есть в Писаньи: «Не заморит

Господь гладом душа праведных». Паки же на предлежащее найдем, о немже начахом повесть сию. Вы же, блазии послушници, князи и боляре, и церковници, и честнии собори святых, сущии в монастырех, и простии люди, снителесе на новое сие слышание и послушайте прилежно, отвръзше ушаса своя и умякчивши нивы сердец ваших, примете семена многоспасенаго житья послушанием жены сея преподобныя, святыя подвиги ея и труд, и любовь, яже к Богу. Яже предоидуще скажем, како родися и како възпитася, или како възрасте, в кою ли меру потече в след жениха своего Христа, о сих сице есть.

Бысть князь в граде Полотске именем Все-слав, той имея сыновы многы. И беше у него меньший сын именем Георгий, от негоже родися сии, блаженнаа отроковица. Родителя же ея възрадовастася о рожестве ея со всеми домашними своими. И по днех неколицех повелеста крестити ю, и крестиста ю во имя Отца и Сына и Святаго Духа. И питома бяше долицею ея, дне от дне растяше откровица, тело млеко растяше, а душа Святаго Духа наполняшесе. Лучи же ся* девици деснаго естества и молитвы плод, и толма бысть любящи учение, якоже чудитися отцу ея о толице любви учения ея. Вести же

* У рукапісах гэтай групы дапушчана памылка. Адзначаную мясціну трэба чытаць, напэўна, так: «Девици сей учение быти книжному писанию, еще не достигше ей в совершен возраст телеснаго...»

разшедшейся по всем градом о мудрости ея и о блазем учении ея и о телесней утвари, бяше бо лепа лицом. Красота же ея многы славныа князя на любление приведе ко отцу ея, каждо их тща-шеся, дабы пояти ю в жену сыну своему, и всем часто присылающимся к отцу ея. Он же отве-щеваше: «Воля Господня да будет».

Един же, преодолеваше славным своим кня-жением и богатством, прислав к отцу ея, испроси дщерь его за сын свой. И пришедши ей в возраст 12 лет, и нача отец ея глаголати княини своей: «Нама уже лепо дати Предслава за князь», — тако бо нарекоста ей имя преже крещения ея. Она же глагола ему: «Да како Бог хоцет и твоя, княже, воля, тако да будет». Тогда слышавши Предслава, размышляше в себе, глаголющи, паче же, реку, от Святаго Духа наплньнашеся мысль ея, и рече в себе: «Како се будет, же отец мой мыслит припрячи мя мужеви? То аще тако будет, то печали мира сего никакоже лзе гоньзнути». Паки в себе рече: «Что бо успеха преже нас бывшии родове наши? И женишася, посягаша и княжиша, нъ не вечноваша; житие их мимотече и слава их погибе, яко прах и хужее паучины. А иже прежняя жены, въземше муж-скую крепость, поидоша в след Христа, жениха своего, предаша телеса своя на раны, и главы своя мечеви, а другыя аще железу выя своя не преклониша, нъ духовным мечем отсекоша от себе плотскыя сласти, предавше телеса своя на пост и на бдение и коленное поклоняние и на

земли легание, то тии суть памятни на земли, и имена их написана на небесах, и тамо с Ангелы безпрестани славят Бога. А си слава есть прах и пепел, и яко дым разходится, и яко пара водная погыбает». И тако ей размышляющи в сердци своем, а ум ея больма на Божию любовь подвизашеся. И единою положися на сердци ея таково помышление, рече бо в себе: «Не се ли бы луче всего жития сего было, да бых ся постригла в чръници, и была подо игуменьею, повинующися сестрам и учащися, како страх Божий утвердити в сердци своем и како течение скончати». Сия на уме своем положивши, и утаившися отца своего и матери и всех домашних, и иде в монастырь.

В та же лета бяше княини Романоваа игуменьею. Прииде к той, просящи прияти аггельскаго образа и причтатися ту сущим инокиням, и быти подо игом Христовым. Видевши же она блаженная жена юность и возраст цветущий оней, и смятеся, и нача телом утерьпати и сердцем ужасатися, и лицем на землю преклоньши, и восклоньшися, и возревши на юность ея, воздохну и прослезившися, глагола ей: «Чадо мое! Какю могу се сотвороти? Отец твой, уведев, со всяким гневом возложит вред на главу мою. И еще же юна еси возрастом, не можеш понести тяготы мнишескаго жытия. И како можеш оставити княжение и славу мира сего?» Отвещавши же блаженнаа отроковица: «Госпоже и мати! Вся видимаа мира сего красна суть и

славна, но вѣскоре минуют, яко сон, или цвет увядае; вечнаа же и невидимая в веки пребывают, якоже писание глаголет: Око не виде, ни ухо слыша, ни на сердце человеку взыде, иже уготова Бог любящим Его. Или отца моего ради не хоццеша мене острищи? Не бойся, госпоже моя; убойся Господа, владеющаго всею тварию, и не отлучи мене от аггельскаго чина». Блаженная же княгиня удивившася разуму отроковица и любви ея, яже к Богу, повеле воли ея быти. И огласив ю иерей, и остриже ю, и нарече имя ей Еуфросиния, и облече ю в черныя ризы, и благослови ю игумена благословением святых отец, и рече ей: «Буди, чадо, последствующи преже тебе бывшим женам Февронии и Еупраксии и инех множество, иже Христа ради пострадаша, и Господь Бог даст ти победу и силу на супротивника нашего диявола». И тако ей рекши, отпусти ю в келию свою.

Уведев же сиа отец ея, скоро иде в манастирь, и жалостно терзаше власы главы своя, и любезно целоваше ю, глаголя: «Горе мне, чадо мое! Почто ми сице сотворила еси, и печаль души моей принесе? Почто ми преже сего мысли сея не явила еси? Люте мне, чадо мое сладкое, жалости сердца моего! О горе мне, чадо мое милое! Како гоньзнет доброта твоя вражыя пронырство? Уже достоин ми плакаться оструплению душею к Господу Богу моему, да внидеша в чрьтог царствия Его». Жалость же бысть всем

в дому его о ней. Преподобная же Еуфросиния сего всего небрежаша жалости отца своего, но яко доблий храбор, въоружившеся на супротивника своего дьявола, пребываше в манастири, повинующиися игумении и сестрам всем, и всех преспевающи постом и молитвами и бдении нощными. И оттоле паче подвижнейши нача быти, собирающи мысли благыя в сердци своем, яко пчела сот. И пребывши неколико время в манастири, и потом проси у епископа сущаго тогда, нарицаемаго Илью, правящаго стол святое Софеи в Полотьске, дабы ей велел ту пребыти в церкви святей Софеи в гольбци камене. И повеле ей, да пребывает ту. Вшедши же, начат подвижнейши подвиг постнический воспиимати, и начат книги писати своима рукама, и наем емлющи, требующим даяше.

Пребывающи же ей ту неколико время. В едину нощъ возлеже, опочивати хотящи от многаго стояния в молитвах, яже к Богу, виде видение: поим ю Ангел, и веде ю, идеже бе церковьца святаго Спаса, метохия святыя Софии, яже зовется от людей Селце. И ту показа ей Ангел Господень, глаголя: «Еуфросиние! Зде ти подобает быти». Она же, убуждшыся, дивляшеся в себе, глаголющи: «Что хочет ми се быти?» Тоя же нощи виде трищи. И възбудившыся от сна, со страхом вста, славословяще Бога и глаголющи: «Слава Тобе, Боже, слава Тобе, яко сподоби мя в нынешнюю нощъ видети святое лице Ангельское!» И по сем нача псалом

глаголати: «Готово сердце мое, Боже, готово сердце мое! И паки к Тобе привергохся от ютробы матере моя. Бог мой еси Ты, яко восхоте, тако и сотвори на мне, рабе Твоей!» И кончаваше утренюю.

Тоя же ноци явися епископу Илии тый же Ангел, глаголя: «Въведи ю, рабу Божию Ефросинью, в церквыцу святого Спаса, на рекомое Сельце место, бо то свято есть, яко достойна есть царству небесному, яко миро благовонно, въсходит мольтва ея к Господу, и яко венец на главе цареви, тако почивает Дух Святый на ней, и яко солнце сияет по всей земли, тако житие ея просияет предо Ангелы Божии». Епископ же воста въскоре со страхом и трепетом, прииде к ней. Еуфросиния же, видевши его, поклонися ему и рече: «Благослови, владыко святыи!» Он же глагола: «Бог да благословит тя, чадо, и даст ти терпение и силу на всех вразех видимых и невидимых». Она же, поклонившися, рече: «Аминь. Буди мне по глаголу твоему, владыко святыи». И седоста.

Отверз же блаженный епископ уста своя, начат беседовати о спасении души. Блаженная же Еуфросиния принимаше словеса его, яко семена в житницу душа своя, и плодящи ово 30, ово 60 или 100. Много же побеседовав с нею, и се прирече ей, глаголя: «Дщи! Хочу ти рещи слово, ты же с любовию приими е». Она же рече: «Рада, отче преподобный, приму слово твое, яко дар многоценен». И глагола ей епископ: «Веси ли, чадо, се церковь есть соборная, идеже

седиши, ту вси человеци собираются, и тебе не лепо zde пребывати. То се есть церковьца святаго Спаса в Селци, идеже братья наша лежат, преже нас бывшии епископи. Негли Бог поспешит молитвами их и твоим трудом, и возградит место то велико».

Еуфросиния же, слышавши от епископа, яко тако изглагола ей, и возрадовася душею, и возвеселися сердцем, и, явлению Ангелову веру имши, еже виде и слыша от Него, глагола епископу: «Бог да поспешит ми, отче, молитвами твоими святыми». Призвав же епископ князя Бориса, стрья ея, и отца ея Георгья, и преподобную Еуфросинию, и честныя мужа, и постави я сам послухы, рек: «Се отдаваю Еуфросинии место святаго Спаса при вас, да по моем животе никто же не посудит моего даниа». Се слышавше князи оба и боляре все от епископа, поклонистася ему, глаголюще тако: «Ей, владыко святой, се ти есть Бог положил на сердци твоём, еже сице еси умыслил отроковици сей попечение оней». Еуфросинии же реша: «Ты же иди и послушай епископа, еже ти велит, тако створи, то есть отец всем нам, того подобает слушати». Еуфросиния же, возревши на ня ослабленным лицом, и рече им: «Рада иду, яко Бог повелит ми, тако и будет; воля Господня да будет о мне». Князи же и боляре все, слышавше от преподобныя Еуфросинии глагол сий, возрадовашася и, приемше благословение от епископа и поклонившеся преподобной Еуфросинии

и целовавше ю любезным целованием, ехаша в домы своя. Еуфросиния же, поклонившися в святей Софеи и благословившися от епископа, и тоя ноци въставши, поимши с собою едину черноризицу, прииде на место, зовомое Селце, идеже есть церковьца святаго Спаса. И, вшедши в церковь, и, поклонившися, возгласи сице: «Ты, Господи, заповеда святым Своим Апостолом, рек: Не носите с собою ничесоже, токмо жезл. Се аз, Твоему словеси последствующи, изыдох на место сие, ничтоже носящи, но точию Твое слово в себе имущи, еже рещи: Господи, помилуй. Еще же се за все имение имею книги сия, имиже утешает ми ся душа и сердце веселит. Лише же сих триех хлеб не имам ничтоже, но токмо Тебе помощника и крѣмителя. Ты бо еси отец убогим, нагим одение, обидимым помощник, ненадеющимся надеяние, и буди имя Твое благословено на рабе Твоей Еуфросинии отселе и до века. Аминь». Сице рекши, и изшедши из церкви, нача подвижьнеши быти на молитву, яже к Богу.

И ту ей пребывающей неколико время. И тако посла ко отцу своему, глаголющи: «Пусти ко мне сестру мою Городиславу, — тако ей беста имя нарекла родителя, — да научится, — рече, — грамоте». Он же пусти ю к ней. Она же с прилежанием учаше ея спасению души. Сия же со прилежанием приимаше, яко нива плодovита, умягчивши сердце свое, и глаголаше: «Господь Бог да устроит ми на спасение души

моей твоими святыми, госпоже, молитвами». Сие рекши ей. Преподобная же Еуфросиния, введши ю в церковь, и повеле иерееви, огласивши, облещи в черьнеческия ризы, и нарече имя ей Евдокия. И по малех днех присла отец к ней, глаголя: «Пусти уже сестру свою ко мне!» Она же отвеща: «Еще не извыче всей грамоте». Увидев же отец ея, яко утаивши его, постриже ю, и възьярися на преподобную Еуфросинию, сердцем горя, приехав к монастыреви, и глаголя: «Чадо мое, что створи? Приложи ми сетование к сетованию и души моей печаль к печали». И сия ему глаголющу от горести сердца своего, реками слез часто изливаше от очию своею, любезно дръжа Евдокею и глаголя: «Чада моя, на се ли вас родих, или на се вас мати воспита? Уже ли ваю брак уготовах? Уже ли чертог и брачныя ризы ваю на сетование положих собе? Чада моя милая, что ми воздаста? В радости место горькия печали сердце мое наполниста?» Всеи же бояре его, слышавше жалость князя своего, горко плакахуся о напрасней печали князя своего. Блаженная же Еуфросиния отвещеваше ко отцу своему: «Что ради печалуешься на мя? Имеев печальника и помощника единого — Бога». Отец же ея малу утеху приим от словеси преподобныя Еуфросинии, еха в дом свой. И Евдокия же пребываше в монастыри, повинующися сестре своей. Блаженная же Еуфросиния трудом многим молящися к Богу о месте том, дабы е устроил Бог.

Бяше же во граде княжна Борисовна именованъ Звенислава. И принесе всю свою утварь златую и ризы многоценны ко Еуфросинии, и рече ей: «Госпоже и сестро! Вся красная мира сего ни во что же ми ся мнит. Сия вся даю святому Спасу, а сама хошу поклонити главу свою поидо иго Христова». Она же прият ю с радостию, и повеле иереєви пострищи ю, и нарече имя ей Еупраксия. И тако начаста пребывати в манастыри в едину мысль в молитвах, яже к Богу. И тако бяше видети, яко едина душа в дву телесу. И по сем блаженная Еуфросиния заложи церковь каменну святаго Спаса, и от начатка доспе за 30 недель.

И се хошу вам, братие, чюдо сказати. Бе муж именованъ Иван, приставник над делатели церковными; к нему же прихожаше многожды глас свитающу дни, глагола: «О Иване! Востани и поиди на дело Вседръжителя Спаса!» И во един от дний въстав, прииде ко блаженной Еуфросинии и рече ей: «Ты ли, госпоже, присылаеш понужати мене на дело?» Она же рече: «Ни». И паки рассмотривши, премудрая жена рече ему: «Аще и не аз тя возбужаю, а кто ты ни позывает на таковое дело, того послушай прилежно с потщанием». И паки другое чюдо скажу вам, добрии послушници: уже сконьчаней бывши церкви, и мало не доставшим плитам, нечим бяше верха скончати. И поискавше, не обретоша ничтоже. И печаловашеся о том Еуфросиния, и, воздохнувши, рече: «Слава Те-

бе, Вседръжителю и Человеколюбъче, дарова-
вый си нам болшая, то дай нам и меньшья, имже
свершится церковь Твоа!» И тако ей помоль-
шися, заутра по устроению Божию обретошася
в пещи плиты, и того дни свершиша церковь, и
крест возставиша.

Преподобная же Еуфросиния, видивше со-
връшену церковь, возрадовася душою. И бысть
священие и велия радость всем христьяном. И
собрашася князи и сильнии мужие, и иноки и
инокия, и прости людие, и бысть тръжество
веле, и празноваша дни многи, и разыдошася
кождо в свояси. Видевши же блаженная, яко
исполнил есть Бог желание сердца ея, и вшедши
в церковь, паде ниц на земли, и въздохнувши
от глубины душа, лице свое мочащи слезами, и
нача глаголати: «Ты, Господи, Сердцевидъче,
Благодателю, Боже богом, милостивый Господи,
призри на храм Свой, яже создах во имя Твое,
якоже рече Соломон: Вышний не в рукотворенах
церквах живет. Ты, Господи, призри на мя, на
рабу Твою Еуфросинию, и на рабыня Твоя сия,
яже собрах во имя Твое, да приемше иго Твое
легкое на выя своя, пойдут в след Тебе, и
сътвори я овца двора Твоего, и буди им пастух
и дверник, да ни едино от них не будет въсхы-
щено волком — губителем дияволом. Буди им,
Господи, оружие и забрала, да не приидет нань
зло, ни рана не подвижится к телесам нашим,
и не погуби нас со безаконии нашими, на Тя бо
упование наше положихом, яко Ты еси Бог

знаючим Тя, и Тобе хвалу воспушаю до последняго моего издыхания. В веки, аминь». Сестры же сице учаше, глаголющи: «Се собрах вы, яко кокош птенца под креле свои, и в паствину, яко овца, да пасетесь в заповедех Божиих, да и аз веселым сердцем подвизаюся учить вас, видящи плоды ваша трудовныя, и толик дождь проливаю к вам учением. А нивы ваша во едину меру стоят, не растуше, ни поступающе горе, а год приспевает во свершение, и лопата на гумне лежит. Но боюся, егда будет плевел в вас и предани будете огню негасимому. Потщитесь, чада моя, убежати сих всех, и створитесь пшеница чиста, и смелитесь в жръновах смирением и молитвами и постом, да хлеб чист принесетесь на трапезу Христову». Сице же ей всегда учаше и безпрестани, яко мати чадолюбивая г детем своим любовь пока зующи.

Мы же на предлежащая возвратимся. Видевши же преподобная Еуфросиния монастырь свой украшен и всего блага исполнен, умысли создати вторую церковь камену святей Богородици. И ту свершивши и иконами украси, и освятивъши, предаст ю мнихом, и бысть монастырь велий. Видевши же блаженная монастыря два устроена превелика зело и пребогата, и рече в себе: «Слава Тобе, Владыко, благодарю Тя, Святый! Что есмь восхотела, то дал ми еси, и скончал еси, Господи, желание сердца моего». И паки рече: «Помилуй мя, Господи, и скончай

прошение мое, да бых видела пресвятую Богородицю Одигитрию в сей святей церкви». И посла слугу своего Михаила в Царьград к царице, нарицаемому именем Мануилу, и к патриарху Луце з дары многоценными, просящи от нею иконы святыя Богородица, еже бе еуапталист Лука написа 3 иконы еще при животе святыя Богородица и постави едину во Ерусалиме, а другую во Цариграде, а третью в Ефесе. Она же с прилежанием прошаше Ефеския иконы святыя Богородица. Видев же царь любовь ея, и посла в Ефес семь сот оружников своих, и шедше, принесоша икону святыя Богородица в Царьград. Патриарх же Лука собра епископы и собор весь во святую Софию, и, благословив, даст ю слуге преподобныя Еуфросиниа. Он же с радостию прият и принесе госпожи своей Еуфросинии. Она же, внесши в церковь святыя Богородица, постави ю, и въздевши рече, и рече: «Слава Тебе, Господи, слава Тебе, и еще реку: слава Тебе, Владыко, сподобивый мя видети в днешний образ матери Своея!» И се рекши, украси ю златом и каменем многоценным, и устави по вся вторники носити ю по святым церквам, украси же всю землю Полотскую своима боголепными монастырема.

И видевши, яко просвети Бог монастыря ея, и възеле, глаголющи: «Абы ми дойти святаго града Иерусалима и поклонитися гробу Господню и всем святым местом, видети и целовати, и тамо живот свой скончати». Видевши же стадо

Божественных овец совокуплено множество, и радовашеся им, яко своему спасению, и на всяк день учаше сестры своя: старыя учаше терпению и въздержанию, уныя же учаше душевней чистоте и безстрастию телесному, говеванию образну, ступанию кротку, гласу смиренну, слову благочинну, ядению и питью безмольвну; при старейшей молчати, мудрейших послушати, к старейшим покорение, к точным и меньшим любовь без лицемериа; мало вещати, а множае разумети. Тако бо бяше дан дар сей блаженной Еуфросинии от Бога, аще кто яе въпрошаше о коей вещи, она ему разрешаше, чему быти, и кто ея послушаше, той добро получаше, не бо хотяше видети кого которающася: ни князя со князем, ни боярина с боярином, ни от простых кого со своим другом, но всех хотяше имети, яко едину душу.

Посла же по всей братьи своей, поведающи им мысль свою, оже восхоте ити во Иерусалим. Он же, слышавше вестъ сию, с жалостию мною съехашася отовсюду ко блаженной Еуфросинии и моляхут ея со слезами, дабы их не оставила сирых. Она же их тешаше благым смыслом своим, яко мати, дети своя любящи. И бе любим ей брат Вячеслав; приеха и той к сестре своей Еуфросинии со княинею и з детьми своими. И пришед, поклонися ей и рече: «Госпоже моя, мати и сестро! Что оставляеши мя, правителю души моей и свете оочию моею!» И горко ему плачущуся. Блаженнаа же Еуфросиниа

повеле ему ити к домови; дети же его повеле оставити у сестры своя Евдокеи. Дан же бысть дар блаженней Еуфросинии от Бога, аще кого зряше очима своима, то разумяше, в коем человеце сосуд будет избран Богови. Тогда же преблаженнаа Еуфросиниа, видевши братане свои, и рече има: «Хощу ваю обручити жениху безсмертному и ввести в чертог царства Его». Онама же послушающема, усладися душа ею паче сота медвена словесем преблаженныа Еуфросинии. И, падши на ногу ея, глаголаста к ней: «Воля Господня да будет и твоя святая молитва! Яко же хощеши, створи нама, госпоже!» Преподобная же Еуфросиниа с радостию и с поспешением призвавши брата своего и рече ему: «Аз хощу пострици Кироанну и Ольгу», — тако бо и бяста нарекла родителя ею. Смяте же ся отец ею о словеси сем и рече: «Госпоже моя, что ми хощеши створити? Два плача прилагаеши души моей: да плачуся отхода твоего ради и сетую чаду дея своею». Мати же ею жалостно тръзашеся. Блаженнаа же Еуфросиниа, пославши, призва епископа, тогда стол правяща святое Софеи, нарицаемаго Дионисия, и введши ею в церковь, и повеле острици ею, и нарече имя Кироанне Агафия, а Ользе Еуфимия, и благословивши и благословением святых отец. Сама же блаженнаа Еуфросиниа, положивши великое устроение обема монастырема, братии и сестрам, и даст дръжати и рядити сестре своей Евдокеи оба монастыря. Сама же,

поклонившись в церкви святого Спаса и у святое Богородици и рече: «Господи Сердцевидче! Се оставляю дом Твой незатворен никомуже; Ты же, Господи, не затвори от нас небеснаго Ти царствия».

И тако поиде во Иерусалим, поимши с собою брата своего Давида и сестру свою Еупраксию. Вся же братия горко плакахуся отхода ради госпожа своя, и вся гражане выйдоша проводити ея; старии плакаху, яко дщере, ркуще: «Увы нам, вожу старости нашея, просвящение души нашей, подпоре немощи нашей». Юнии же глаголаху: «Камо заходиши, свете оочию нашею! Кто нашу юность укрепит, воздръжание юности нашея? Не оставляй нас сиры, но в молитвах своих не забывай нас». Она же, целовавши всех, благословивши и, возревши на небо, рече: «Ты, Господи Сердцевидче, ходивый со Аврамом, иди и с нами, рабы Твоими, — с Еуфросиниею и с Давыдом и с Еупраксиею!» И тако поидоша все, еже суще с нею.

О дивное чудо! Не бывавши ни в коей стране, ни во граде, ни в селе; ныне же, взявши мужескую крепость, премину вся грады и власти и принимаше от всех князей честь велику. И тако пришедши в страны, и срете ю царь, идый на Угры, с великою честью посла ю в Царьград. Она же, пришедши, и вшедши в великую церковь святая София, и поклонися та же и всем Божиим церквам, и благословися от патриарха, и покупивши разноличныя фимияны и кадиль-

ницу злату, и иде во Иерусалим. И пришедши во Иерусалим, посла слугу своего Михаила тогда сущему патриарху, глаголющи: «Владыко свя-
тый! Створи милость на мне; повели, да отворят ми ся врата Христова». Он же повеле прошению ея быти. Пришедших ко вратам, паде на земли, глаголющи: «Господи Иисусе Христе! Не вмени ми сего в грех, занеже изволих по стопам Твоим ходити и внидох во святыи град сий!» И целовавши врата и сущии с нею, и вниде во град, и иде ко гробу Господню. И пришедши, поклонися, и целова гроб Господень и сущии с нею. И покади гроб Господень златою ка-
дильницею и многоразличными фимияны, и изыде, и обита у святое Богородици в Руском монастыри. И во второй день иде второе ко гробу Господню, и тако же сътвори: поклонися и целова, и покадивши, изыде. В третий же день то же створи, и давши злата много, и поставивши кадильницу злату на гробе и много-
различныя фимияны, возревши оочима своима, и руже воздевши на небо, и, со слезами воздохнувши из глубины сердца, глаголаше: «Господи Иисусе Христе, Сыне Божий, рожейся от Приснодевы Мариа спасения ради нашего! Рекл еси: Просите и примете. Аз же, грешнаа, егоже просих, получих от Тебе, Владыко. Се же и еще прошу у Тебе, милостиве, да сконьчаю место прошения моего: прими дух мой от мене во святем граде Твоем Иерусалиме и пресели мя в вышний град Твой Иерусалим, и покой мя на

лоне патрiярха Авраама со всеми угодьшими. Аминь». И сице ей глаголавши, изыде в прежереченый манастырь святыя Богородица, иде же бе обитала. Ту же посещением Божиим впаде в недуг и нача болети. И лежащи на ложи своем, глаголаше: «Слава Тебе, Владыко, яко восхоте и створи на мне, рабе Твоей». И тоя же ради болезни не може ити на Иердан. Иде брат ея Давыд и сестра ея Еупраксия и сущии с ними. Она же, лежащи на ложи своем, хваляше Бога, глаголющи: «Господи, призри на рабу Твою Еуфросинию, и помилуй мя!» И приидоша бывше на Иердане, и принесоша ей воды от Иордана. Она же с радостию воставши и приемши и пивши, и облиая по всему телу своему, и возлегши на ложи, и рече: «Благословен Бог, просвещающая всякого человека, грядущаго в мир. В веки молюся человеколюбивому Богу, ревнующи Петрову покаанию, еже в отвержении не отчаяша себе, но плакася горко. Господи, примый того покаяние, прими и мене, недостойную рабу Твою Еуфросинию, молящуся на супротивника своего диявола, да не възглаголет ми на Страшнем Суде ничтоже пред Тобою, Господи, он злый раб, въступих бо ногама своима на змиевую его главу и супротивихся дръзости его оканной, надеющися на Твое человеколюбие, Господи». И услыша Бог молитву ея, и посла Ангела Своего к ней, глаголюща: «Блаженна ты еси в женах, благословен труд твой! Се уже отвързоша ти ся двери породныя, и все

Ангели собращася, дръжаше свеща, чающе твоего сретения. А дар, егоже просиши у Бога, даст ти ся». И се рек Ангел, отиде от нея. Блаженнаа же Еуфросиниа возрадовася душею, и въскоре посла в лавру святого Савы, глаголющи: «Се уже приспе время, да же мя Бог покоит. И примете мя, а бых легла в церкви святого Савы?» Отвещаша же ту сущии иноци, глаголюще: «Имеем запрещение от святого Савы, оже жены не приимати никоеяже. Но се ти есть манастирь святыя Богородица Феодосиев опций, в немже лежат святыя жены: мати святого Савы, и мати святого Феодосиа, и мати святую безмезднику Козмы и Дамияна именем Феодотия, и инии мнози святии; ту ти подобает лещи». Пришедшу же посланному от нея и возвести Еуфросинии. Она же о всем похвали Бога и, пославши, купи гроб в комаре святыя Богородица. Лежаше же в болезни своей 24 дни, и познася при скончании, и рече: «Призовите ми прозвитера, да ми даст причащение святых тайн, уже бо зватай близ предстоит, ждый повеления владычня». И прииде прозвитер, несый причащение. Она же, въставши, и поклонися трижды, и приемши пречистое тело и честную кровь Христову, и возлеже на одре своем, и предаст душу свою в руке Бога жива месяца мая в 24 иде в покой небесный. Давыд же и Еупраксия и с прочими спряташа тело ея честно.

Къим убо языком, братие, достоит ми похвалити светозаръную память преблаженныя

невесты Христовы Еуфросиние! Бяшет бо по-
мощница обидимым, скорбящим утешение, на-
гим одение, больным посещение, и спроста рещи,
всем всяка бысть. Еуфросиния убо сердце свое
напаяше Божия премудрости. Еуфросиния не-
увядающий цвет райскаго сада. Еуфроси-
ния — небопарный орел, попарившия от запада
до востока, яко луча солнечнаа, просветившия
землю Полотьскую. Тем же, братие, хвалится
Селунь о святом Димитрии, а Вышегород му-
ченикома Борисом и Глебом; аз же хвалюся:
блажен сей ты, граде Полоцкый, такову лето-
расль возрастивый — преподобную Еуфроси-
нию. Блажени людие, живущеи во граде том.
Блажени родители твои, блажена утроба, от нея
же изыде преподобнаа госпожа Еуфросиния.
Блажено рожество ея, блажено воспитание ея,
блажен и возраст ея, Еуфросинии достохвалныя.
Блажен труд твой и подвижи, яже к Богу. Блажен
и монастырь твой, блажени и живушии в ма-
настыри святаго Спаса и святыя Богородица.
Блажении людие, послужившеи тебе. Но, о пре-
блаженная невеста Христа Бога нашего, молися
к Богу о стаде своем, еже еси совокупила о
Христе, яко Тому подобает всяка слава, честь
и поклонание с Отцем и со святым Духом ныне
и присно и в веки веком. Аминь.

*Рукапіс Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі,
Ф. 113. № 632. Л. 206—225 адв.*

Аповесць жыцця і смерці святой і блажэннай і найпадобнейшай Еўфрасінні, ігуменні манастыра святога Спаса і Найсвяцейшай Яго Маці, што ў горадзе Полацку. Блаславі, Ойча!

Нахвалены Госпад Бог Ізраіля, Бог Аўраама, Бог Ісаака, Бог Іакава, не мёртвых Бог, але жывых. Праведныя бо і пасля смерці жывуць; як кажа Саламон у прыповесцях: «Праведнікі ў вяках жывуць, і ад Госпада іх узнагарода, і клопат пра іх ад Усявышняга. Таму атрымаюць яны вянец з рукі Госпада. Так і ёсць. І яшчэ скажам пра іх: «Прыйдзіце ўсе, хто жыве ангельскім жыццём у пустэльных і ў гарах: старыя — адкінуўшы немач, маладыя — скачучы, быццам алені, — сыдзіцеся ўсе». Хачу бо даць вам трапезу з такіх страў, каб, паеўшы, узвесялілі вы свае душы. Бо гэтая трапеза ад страў нятленных — не тая, што дае асалоду гартані і чэрава насычае, але тая, што душу весяліць і розум умацоўвае на добрыя дзеі. Калі будзе хто есці яе, дык, насыціўшыся, болей не ўжадае, як мовіць Пісанне: «Не заморыць голадам Госпад

праведных души». Але вернемся да таго, з чаго пачалі мы аповесць. Вы ж, дабрачынныя слухачы — князі і баяры, царкоўнікі і пачэсныя сонмы святых, што жывуць у манастырах, і простыя людзі, — прыйдзіце на гэтую казань, паслухайце ўважліва, адкрыўшы вушы свае, памякчыўшы нівы сэрцаў вашых, і прыміце ў іх насенне ўратавальнага жыцця найпадобнейшай жанчыны той, яе подзвігі й працу святую, і любоў да Бога. Скажам спярша пра тое, як яна нарадзілася і гадавалася, як узрасла і як пайшла следам за сваім жаніхом Хрыстом.

Быў у горадзе Полацку князь Усяслаў, і меў жа ён многа сыноў. І быў у яго меншы сын імем Георгій, ад якога і нарадзілася шчаснае тое дзяўчо. І ўзрадаваліся бацькі яе нараджэнню разам з усімі роднымі. А праз колькі дзён наказалі хрысціць яе, і хрысцілі яе ў імя Айца, Сына і Духа Святога. І гадала яе карміцелька, і расло дзень за днём немаўля, жывячы малаком цела, а душу напаўняючы Духам Святым. І дзяўчына была вельмі здольная да кніжнай навукі, нават не дасягнуўшы яшчэ паўналецця, і было гэта плёнам малітвы. Так любіла вучэнне яна, што дзівіўся бацька яе з любові такой да навук. І па ўсіх гарадах разышлася слава пра яе мудрасць, і добрыя здольнасці да навук, і красу цялесную, бо была яна прыгожая надта абліччам. Хараство ж яе многіх слаўных князёў прыводзіла да бацькі яе: хацеў кожны з іх заручыць яе сыну свайму. І многія часта прасілі згоды на гэта ў

бацькі яе, але адказваў той: «Няхай спраўдзіцца воля Госпада!»

Адзін жа з князеў, найбольш слаўны княжэннем сваім і багаццем, паслаўшы да бацькі яе, папрасіў выдаць дачку за сына свайго. І калі споўнілася дзяўчыне дванаццаць гадоў, пачаў казаць бацька яе да княгіні: «Варта аддаць ужо за князя Прадславу» (так бо назвалі яе да хрышчэння). Яна ж адказала: «Хай спраўдзіцца воля Бога і твая, княжа!» Прадслава ж, пачуўшы ўсё тое, падумала, — ці скажу болей: Святым Духам напоўніўся розум яе, — і сказала сабе: «Што будзе, калі бацька надумае аддаць мяне замуж? Калі здарыцца так, смутку гэтага свету нельга будзе пазбыцца!» І яшчэ казала сабе: «Што ж учынілі нашыя роды, якія былі да нас? Жаніліся і выходзілі замуж, і княжылі, але не вечна жылі; жыццё іх праплыло, і загінула іх слава, быццам прах, горай за павуцінне. Затое жанчыны, што жылі раней і, узяўшы мужчынскую моц, пайшлі следам за сваім Жаніхом, і целы свае аддалі на пакуты, і паклалі галовы пад меч, а іншыя хоць і не схілілі шьі свае пад жалеза, але мечам духоўным адсеклі плоцкія асалоды, аддаўшы целы пасту, чуйнаванню, і малітоўнаму кленчанню, і зямельнаму ляжанню — тых памятаюць на зямлі, іх імёны напісаны на нябёсах, дзе яны з ангеламі Бога ўсхваляюць. А слава гэтая — пыл і попел, быццам дым разыходзіцца і нібы пара водная гіне!» Так яна думала ў сэрцы сваім, а розум яе больш узмацняўся на любоў Божую. І адзіная думка легла на сэрца яе, бо казала сабе:

«Ці не было б лепей за гэтае жыццё пастрыгчыся ў манашкі і быць пад ігуменняй, і слухацца сёстраў, і вучыцца, як Божы страх сцвердзіць у сэрцы сваім і як скончыць жыццё?» І гэтак вырашыўшы, пайшла ў манастыр пакрыёма ад бацькі і маці і ад усіх родных.

У тыя гады ігуменняю была княгіня Раманава. Прыйшоўшы да яе, Еўфрасіння прасіла, каб дазволіла тая прыняць ёй ангельскі воблік і далучыцца да інакіяў, што жылі там, і быць пад Хрыстоваю ўладай. І ўгледзела шчасная тая жанчына яе маладосць і квітучы ўзрост, і сумелася, і стала пакутаваць цела, і сэрцам жажнулася, і схіліла твар да зямлі, і надоўга ўкленчыла, і схілілася, і ўбачыла маладосць яе, уздыхнула і, плачучы, гэтак сказала: «Дзіця! Як магу я такое ўчыніць? Твой бацька даведаецца і гнеў свой абрыне на маю галаву. Ды і маладая ты яшчэ векам, каб несці цяжар манаскага жыцця. І як здолееш ты пакінуць княжанне і славу гэтага свету?» І адказвала ёй шчасная тая дзяўчына: «Панна і маці! Усё відочнае на гэтым свеце прыгожае і слаўнае, але хутка мінае, як сон, альбо вяне, бы квет; вечнае ж і невідочнае ў вяках жыве, як гаворыць Пісанне: Вока не бачыць і вуха не чуе, і на сэрца чалавеку не прыйдзе, што рыхтуе Бог тым, хто любіць Яго. Ці дзеля бацькі майго не хочаш пастрыгчы мяне? Не яго бойся, панна мая, а Бога пабойся, Які ўладарыць над усімі стварэннямі; не пазбаў мяне ангельскага чыну!»

Шчасная ж тая княгіня здзівілася розуму дзяўчыны і яе любові да Бога і загадала выканаць

волю яе. І абвясціў яе іерэй, і пастрыг яе, і даў ёй імя Еўфрасіння, і апрануў яе ў чорныя рызы. І блаславіла яе ігумення блаславеннем святых айцоў, гэтак мовячы: «Наследуй, дзіця, жанчынам, што жылі раней цябе: Фяўронні і Еўпраксіі і многім іншым, якія цярпелі дзеля Хрыста, і дасць Госпад табе перамогу і сілу на супраціўніка нашага д'ябла!» І так ёй сказаўшы, адпусціла яе ў сваю келлю.

І калі ўведаў усё тое бацька яе, адразу ж пайшоў у манастыр і ў распачы рваў на сабе валасы, і цялаваў дачку замілавана, і казаў: «Гора мне, дзіця маё! Што ж учыніла ты мне, прынёшышы душы маёй смутак! Што ж раней не сказала ты мне намеру свайго? Дзіця маё салодкае, жаль агортвае сэрца маё! О гора мне, дзіця маё мілае! Як абміне тваё хараство спакусы варожыя? Ужо трэба мне плакаць душою маёю аструпянелай да Госпада Бога майго, каб увайшла ты ў Царства Яго!» І смуткаваў па ёй увесь дом яго. Найпадобнейшая ж Еўфрасіння не зважала на смутак бацькі свайго, але, як добры ваяр, узброілася супраць ворага свайго д'ябла, і стала жыць у манастыры ў паслушэнстве ігуменні і ўсім сёстрам, і ўсіх пераўзыходзіла ў посце, малітвах, чуйнаванні начным. І з тога часу яшчэ руплівейшаю стала, збіраючы дабрачынныя думкі ў сэрцы сваім, як пчала — мёд у соты.

Так жыла яна нейкі час у манастыры, а пасля папрасіла епіскапа Ілю, што кіраваў пасадам Святой Сафіі ў Полацку, каб той дазволіў ёй жыць у царкве Святой Сафіі ў мураванай келлі.

І ён дазволіў ёй жыць там. І яна ўвайшла туды, і ўчыніла найпадзвіжнейшы подзвіг посту, і пачала пісаць кнігі сваімі рукамі, і прыбытак ад продажу іх аддавала тым, хто папросіць.

Так жыла яна там пэўны час. І ў адну ноч легла яна адпачыць пасля доўгіх стаянняў на малітве да Бога, і ўбачыла праяву: узяў яе ангел і павёў туды, дзе была цэркаўка Святога Спаса, метохія Святой Сафіі, што людзі завуць Сяльцом. І паказаў яе ангел Госпадавы, кажучы так: «Еўфрасіння! Тут належыць быць табе!» Яна ж, абудзіўшыся, вельмі здзівілася, кажучы: «Што гэта значыць?» І ў тую ж ноч бачыла гэтае тройчы. І, абудзіўшыся ад сну, узялася са страхам, славячы Бога й гаворачы: «Слава Табе, Божа, слава Табе, што даў мне ў гэтую ноч бачыць светлае аблічча ангелава!» І пачала пасля чытаць псалом: «Гатовае сэрца маё, Божа, гатовае сэрца маё! Зноў да Цябе прыбягаю ад чэрава маці маёй! Ты — Бог мой; паводле жадання Свайго ўчыні мне, рабе Сваёй!» І скончыла ютрань.

Той жа ночы явіўся той ангел епіскапу Ілю, кажучы: «Увядзі рабу Божую Еўфрасінню ў цэркаўку Святога Спаса на святым месцы, званым Сяльцом, бо яна вартая Царства нябеснага; як духмянае міра, узыходзіць да Госпада малітва яе, як вянец на галаве царавай, спачывае на ёй Дух Святы, і як сонца зые над усёю зямлёю, так празые жыццё яе прад Божымі ангеламі!» Епіскап жа ўзняўся хутка са страхам і трымценнем і прыйшоў да Еўфрасінні. Тая ж, пабачыўшы

епіскапа, пакланілася яму і сказала: «Блаславі, святы ўладыка!» Ён жа адказвае: «Бог няхай блаславіць цябе, дзіця, і надасць табе цярпення і сілы на ўсіх ворагаў відочных і невідочных!» Яна ж пакланілася і сказала: «Амін. Хай учыніцца мне паводле слова твайго, святы ўладыка!» І села.

Адкрыў жа той шчасны епіскап вусны свае і пачаў з ёю гутарыць пра ратунак душы. Шчасная ж Еўфрасіння прымала словы яго ў жытніцу душы сваёй, быццам насенне, якое радзіла: адно — 30, другое ж — 60 альбо 100. І доўга гутарыў з ёю епіскап, і пасля сказаў так: «Дачка! Хачу слова мовіць табе; ты ж прымі з любоўю яго!» Яна ж кажа: «З радасцю, найпадобнейшы ойча, прыму слова тваё, быццам дар шматкаштоўны!» І гаворыць епіскап: «Ведаеш, дзіця, што царква, дзе жывеш ты, — саборная; тут усе людзі збіраюцца, і нядобра табе быць тут. Але ж ёсць цэркаўка Святога Спаса ў Сяльцы, дзе брація наша ляжыць — епіскапы, што былі да нас. Калі Бог успаможа, дык малітвамі іх і працай тваёю ўзвялічыцца гэнае месца!»

Еўфрасіння, пачуўшы словы епіскапа, узрадавалася душою і ўзвесялілася сэрцам, веры даўшы яўленню ангела і таму, што бачыла і чула ад яго. І прамовіла да епіскапа: «Хай паможа мне Бог тваімі святымі малітвамі, ойча!»

І паклікаў тады епіскап князя Барыса, дзядзьку яе, і бацьку яе Георгія, і найпадобную Еўфрасінню, і пачэсных мужоў і, зрабіўшы іх сведкамі,

мовіў: «Вось, аддаю Еўфрасінні месца Святога Спаса пры вас, каб пасля маёй смерці ніхто не судзіўся за гэты дарунак мой». І чулі гэта абодва князі і баяры ўсе ад епіскапа, і пакланіліся яму, кажучы гэтак: «Сапраўды, уладыка святы: сам Бог уклаў у тваё сэрца клопат апекавацца над гэтай дзяўчынаю». Еўфрасінні ж казалі: «Ідзі і паслухай епіскапа, учыні, што ён табе скажа, бо ён усім нам бацька, і трэба слухаць яго». Еўфрасіння ж, узняўшы з усмешкаю твар на іх, мовіла: «Іду з радасцю; як Бог мне накажа, так і будзе; хай будзе на мне воля Госпада!»

Князі ж і баяры ўсе, пачуўшы словы найпадобнейшай Еўфрасінні, узрадаваліся і, атрымаўшы блаславенне епіскапа, пакланіліся Еўфрасінні, пацалавалі з любоўю яе і раз'ехаліся па дамах. А Еўфрасіння, памаліўшыся ў Святой Сафіі, атрымаўшы блаславенне епіскапа, тае ж ночы ўзнялася і, узяўшы з сабою адну манашку, прыйшла на месца, званае Сяльцом, дзе стаяла царква Святога Спаса. І ўвайшла ў царкву, і пакланілася, і прамовіла так: «Ты, Госпадзе, даючы святым Сваім апосталам завет, казаў: «Не насіце з сабою нічога, апрача посаха. Я ж, слухаючыся слова Твайго, прыйшла на гэтае месца, нічога не ўзяўшы з сабою, маючы ў сабе толькі слова Тваё: Госпадзе, памілуй! А з маёмасці ўсяе ёсць у мяне адно гэтыя кнігі, з якіх мае ўцеху душа і ўзвесаляецца сэрца. І, апрача трох хлябоў, больш не маю нічога, толькі Цябе, успаможніка і карміцеля. Бо Ты — бацька ўбогім, адзенне

распранутым, памочнік пакрыўджаным, надзея расчараваным. Хай жа пахвалена будзе імя Тваё на рабе Тваёй Еўфрасінні ад сёння й давеку! Амін». Сказаўшы гэта, пайшла з царквы і пачала руплівейшай быць на малітву да Бога.

Пажыўшы тут пэўны час, паслала яна да бацькі свайго з такімі словамі: «Пусці да мяне сястру маю Градзіславу, — так назвалі яе бацькі, — каб навучылася грамаце». І пусціў яе бацька. І Еўфрасіння рупна вучыла яе ратаванню душы, а тая рупна прымала, нібы ўрадлівая ніва, памякчыўшы сэрца сваё і кажучы гэтак: «Госпад Бог хай наставіць мяне на ратунак душы тваімі святымі малітвамі, панна!» Так казала яна, найпадобнейшая ж Еўфрасіння, прывёўшы яе ў царкву, наказала іерэю, каб, абвясціўшы, апрануў яе ў рызы манаскія, і дала ёй імя Еўдакія. Праз колькі дзён прыслаў па яе бацька, кажучы: «Адпусці ўжо сястру да мяне». Тая ж так адказала: «Не навучылася яшчэ ўсёй грамаце».

Бацька ж, даведаўшыся, што ад яго ўпотай пастрыгла сястру, раз'юшыўся на найпадобнейшую Еўфрасінню, і, палаючы сэрцам, прыехаў да манастыра, і казаў: «Дзіця маё, што ты ўчыніла! Дадала ты сэрцу майму жалю да жалю і смутку да смутку!» І так мовіў ён ад гаротнага сэрца свайго, і рэкі слёзаў ліліся з вачэй яго. І казаў ён, з любоўю абдымаючы Еўдакію: «Дзеці мае! Ці ж дзеля гэтага вас нарадзіў я, ці ж на тое ўзгадавала вас маці? Дзеля чаго шлюб вам рыхтаваў? І няўжо палац і шлюбныя шаты вашыя

ператворацца ў гора маё? Дзеці мае любасныя, што вы мне ўчынілі? Заместа радасці сэрца маё вы напоўнілі горкім смуткам!» І ўсе баяры, чуўшы жаль князя свайго, горка плакалі аб яго марным смутку. Шчасная ж Еўфрасіння адказвала бацьку: «Што турбуешся ты пра нас? Маём бо мы заступніка і ўспаможніка адзінага — Бога!» Але мала сцешаны гэтымі словамі найпадобнейшае Еўфрасінні, паехаў бацька яе да свайго дому. А Еўдакія жыла ў манастыры сястры сваёй у паслушэнстве. Шчасная ж Еўфрасіння нястомна малілася Богу, каб зладзіў Ён тое месца.

Была ж у месце Полацкім князеўна Звеніслава Барысаўна, якая прынесла аднойчы ўсе свае рэчы залатыя і шматкаштоўныя шаты да Еўфрасінні і сказала: «Панна і сястра! Не патрэбная мне гожаць гэтага свету. Аддаю ўсё Святому Спасу, а сама хачу схіліць галаву сваю пад Хрыстова ярмо!» Яна ж прыняла сястру з радасцю і наказала іерэю пастрыгчы яе, і назвала яе Еўпраксіяй. І пачала тая жыць у манастыры ў малітвах, з адзінаю думкай пра Бога. І былі яны як адна душа ў двух целах. Пасля ж гэтага паставіла Еўфрасіння царкву каменную Святога Спаса, і збудаваці тую царкву за 30 тыдняў.

І тут хачу вам, братове, расказаць пра дзіва. Быў муж Іван, прыстаўнік над майстрамі царкоўнымі. І колькі разоў на досвітку чуў голас ён, які прамаўляў: «О Іване! Узрушся, ідзі на будоўлю царквы Уседзяржыцеля Спаса!» І аднойчы ён узняўся, і прыйшоў да шчаснае Еўфрасінні,

і сказаў ёй: «Ці не ты, панна, па мяне пасылаеш, каб я ўзяўся за працу?» А яна адказвае: «Не». Але, падумаўшы, кажа яму шчасная тая жанчына: «Нават калі і не я цябе ўзрушваю, усё адно паслухай шчыра і ўважліва тога, хто цябе кліча на гэтую працу». І скажу вам яшчэ пра адно дзіва, добрыя слухачы. Ужо збудавана была царква тая, але крыху не хапіла плінфаў, і не было чым скончыць верх. І шукалі, але не знайшлі нічога. І зажурылася Еўфрасіння, і, уздыхаючы, мовіла: «Слава Табе, Уладару Уседзяржыцель і чалавекалюбча! Ты, Хто даў нам вялікае ўсё, дай і меншае, каб завяршылася царква Твая!» Так яна памалілася, а назаўтра па Божай волі знайшліся плінфы ў печы, і ў той самы дзень скончана была царква і ўнесены крыж.

Найпадобнейшая ж Еўфрасіння, угледзеўшы завершаную царкву, узрадавалася душою. І асвяцілі царкву, і была радасць вялікая ўсім хрысціянам. І сабраліся князі і ўладарныя мужы, і інакі з інакіямі, і просты люд, і адбылося вялікае свята, і святкавалі яго шмат дзён, а пасля разышліся. І бачыла шчасная, што выканаў Бог жаданне сэрца яе, і ўвайшла ў царкву, і ўпала ніцма на зямлю, і ўздыхнула ад глыбіні душы, і свой твар зрасіла слязамі, і пачала мовіць: «Ты, Госпадзе сэрцазнаўча, дабрадзею, Божа багам, міласцівы Госпадзе! Зірні на храм Свой, што паставіла я ў імя Тваё! Як Саламон кажа: Усявышні не ў рукатворных цэрквах жыве. Ты, Госпадзе, зірні на мяне, рабу Тваю Еўфрасінню, і

на рабынь Тваіх, якіх тут сабрала ў імя Тваё, каб, усклаўшы ярмо Тваё лёгкае на шыі свае, пайшлі следам за Табою! Учыні іх авечкамі двара Твайго і будзь ім пастырам і вартаўніком, каб ніводную з іх не ўкраў воўк — губіцель д'ябал. Будзь ім, Госпадзе, зброяю і забралам, каб не сышло на іх зло, каб раны не закранулі цел нашых; не загубі нас з нашымі беззаконнямі, бо на Цябе ўскладаем надзеі свае — на Бога тых, хто Цябе вызнае, і Цябе мы ўсхваляем да апошняга нашага ўздыху! Давеку — амін!» Сёстраў жа так павучала: «Вось, сабрала вас, нібы птушанятаў, пад крылы свае і на пашы, нібы авечак, каб вы пасвіліся ў Божых наказах. А я з лёгкім сэрцам стараюся вучыць вас, бачачы плён вашай працы, і такі дождж вучэння на вас праліваю! Але ж вашыя нівы стаяць, не ўзыходзячы і не ўзрастаючы ўгору, а год ужо завяршаецца, і лапата ляжыць на гумне. І баюся, што будзеце вы пустазеллем, і аддадуць вас агню непагаснаму. Пастарайцеся ж, дзеці мае, пазбегнуць яго, і ўчыніце сябе вы пшаніцаю чыстай, і змяліцеся ў жорнах уміранасцю, малітвамі, постам, каб чыстым хлебам прынесціся на трапезу Хрыстову!» Так яна павучала нястомна, нібы дзеталюбная маці дзяцей.

Але ж вернемся да ранейшага. Бачыла найпадобнейшая Еўфрасіння манастыр свой аздоблены і поўны ўсялякага добра, і задумала паставіць другую царкву, мураваную, Святой Багародзіцы. І, завяршыўшы яе, аздобіла абразамі,

асвяціла і аддала манахам; і быў там вялікі манастыр. І ўбачыла шчасная два ўзведзеныя манастыры, вельмі вялікія і багатыя, і сказала ў сабе: «Слава Табе, Уладару, дзякуй Табе, Святы! Што хацела я — даў мне і спраўдзіў, Госпадзе, жаданне сэрца майго!» І зноў мовіла: «Памілуй мяне, Госпадзе, спраўдзі прашэнне маё, каб жа бачыла я Найсвяцейшую Багародзіцу Адзігітрыю ў гэтай святой царкве!»

І паслала слугу свайго Міхаіла ў Царгород да цара Мануіла і да патрыярха Лукі з дарамі каштоўнымі, просячы ў іх абразы Святой Багародзіцы. Напісаў жа евангеліст Лука тры абразы яшчэ пры жыцці Святой Багародзіцы і паставіў адзін у Іерусаліме, другі — у Царгородзе, а трэці — у Эфесе. Яна ж прасіла Эфескі абраз Святой Багародзіцы. І бачыў цар любоў яе, і паслаў у Іерусалім семсот вояў сваіх. І тыя пайшлі і прынеслі абраз Святой Багародзіцы ў Царгород. Патрыярх жа Лука сабраў епіскапаў і ўвесь сабор у Святую Сафію і, блаславіўшы, аддаў той абраз слуге найпадобнейшае Еўфрасінні. Ён жа з радасцю ўзяў і прынес той абраз Еўфрасінні. А яна, унёсшы ў царкву Святой Багародзіцы, паставіла яго і, узяўшы рукі, мовіла: «Слава Табе, Госпадзе, слава Табе, Уладару, што даў сёння мне бачыць аблічча Маці Сваёй!» І, сказаўшы так, аздобіла яго золатам і самацветамі, і ўстанавіла насіць яго кожны аўторак па святых царквах. І аздобіла ўсю зямлю Полацкую сваімі багалепнымі манастырамі.

І, бачачы, як прасвятліў Бог манастыры яе, пажадала, молячыся: «Каб жа дайсці мне да святога горада Іерусаліма і пакланіцца гробу Госпадаву і ўсім мясцінам святым, бачыць іх і ца-лаваць, і там скончыць жыццё сваё!» Гледзячы ж на супольнае мноства статку Божых авечак, радавалася яму, як свайму ўратаванню, і кожны дзень навучала сёстраў сваіх: старых вучыла цярпенню і ўстрыманню, юных — душэўнай чысціні і цялеснаму супакаенню, гавенню чэснаму, хаджэнню рахманаму, голасу ціхмянаму, слову дабрачыннаму, ядзенню і піццю маўкліваму; пры старэйшых маўчаць, мудрых слухаць; да старэйшых — пакоры, да роўных і меншых — любові некрывадушнай; мала казаць, а больш разумець. Такі ж мела дар шчасная Еўфрасіння ад Бога: калі хто спытае яе пра што-небудзь, — яна давала адказ, і хто слухаў яе — атрымліваў даброты ўсялякія. І не хацела яна бачыць, каб хто варагаваў: ні князь з князем, ні баярын з баярынам, ні з простых хто са сваім сябрам, але ўсіх жадала бачыць адзінадушнымі.

І паслала да ўсіх братоў сваіх, распавядаючы ім сваю думку, што вырашыла яна ісці ў Іерусалім. Тыя ж, чуючы гэтую вестку, адуюць з'ехаліся з вялікім смуткам да шчаснае Еўфрасінні і малілі яе са слязамі, каб сіротамі іх не пакінула. Яна ж іх суцяшала разважліва, як маці дзяцей сваіх мілых. І любасны брат Еўфрасінні Вячаслаў прыехаў да сястры сваёй з княгіняй і дзецьмі сваімі. І, прыйшоўшы, пакланіўся і мовіў:

«Панна мая, маці і сястра! Што пакідаеш мяне, уладарка душы маёй і святло маіх вачэй!» І горка плакаў. Шчасная ж Еўфрасіння наказала яму ісці дадому, дзяцей жа яго загадала пакінуць у сястры сваёй Еўдакіі. Бо быў дадзены шчаснай той Еўфрасінні дар ад Бога: на каго зірне вачыма сваімі — разумее, які чалавек будзе абраны ёмішчам Божым. Калі ж убачыла шчасная Еўфрасіння пляменніц сваіх, сказала ім: «Хачу вас заручыць з Жаніхом несмяротным і ўвесці ў палаты Царства Яго!» Тыя ж пачулі, і ўцешыліся іх душы словамі найшчаснейшае Еўфрасінні больш чым мядовымі сотамі. І ўпалі яны да яе ног, кажучы ёй: «Хай будзе воля Госпада і твая святая малітва! Як хочаш, так і ўчыні нам, панна!» Найпадобная ж Еўфрасіння паслала па епіскапа Дыянісія, які кіраваў пасадам Святой Сафіі, і ўвяла іх у царкву, і загадала пастрыгчы іх, і назвала Кірыану Агаф'яй, а Вольгу — Яўфіміяй. І блаславіла іх блаславеннем святых айцоў. Сама ж шчасная Еўфрасіння, уладзіўшы свае манастыры з братамі і сёстрамі, дала ўладарыць і кіраваць імі сястры сваёй Еўдакіі. Сама ж, пакланіўшыся ў царкве Святога Спаса і Святой Багародзіцы, мовіла: «Госпадзе сэрцазнаўча! Вось пакідаю Твой дом не зачынены нікому, і Ты, Госпадзе, не зачыні перад намі нябеснага Свайго Царства!»

І пайшла Еўфрасіння ў Іерусалім, узяўшы з сабою брата свайго Давіда і сястру сваю Еўпраксію. Уся ж брація плакала горка дзеля адыходу

панны сваёй. І ўсе месцічы выйшлі правесці яе: старыя плакалі, нібы юніцы, наракаючы: «Гора нам, павадыр старасці нашае, апірышча немачы нашай!» А маладыя казалі: «Куды заходзіш, святло вачэй нашых? Хто наша юнацтва ўзмоцніць, устрыманне нашае маладосці? Не пакідай нас сіротамі і ў малітвах сваіх не забывай нас!» Яна ж, цалаваўшы ўсіх, блаславіла і, паглядзеўшы на неба, прамовіла: «Ты, Госпадзе сэрцазнаўча, Які хадзіў з Аўраамам, ідзі і з намі, рабамі Тваімі — з Еўфрасінняю, і з Давідам, і з Еўпраксіяй!» І так пайшлі ўсе, хто быў з ёю.

О дзіўны чуд! Не была яна раней ні ў якой старане: ні ў горадзе, ні ў сяле; цяпер жа з нежаночаю сілай прайшла ўсе гарады і ўладанні, прымаючы ад усіх князеў пашану вялікую. Так прайшла яна ўсе краіны. І сустрэў яе цар, што ішоў вайною на уграў, і паслаў яе з вялікай пашанай у Царгорад. Яна ж, прыйшоўшы туды, увайшла ў вялікую царкву Святой Сафіі, пакланілася ёй і ўсім святым цэрквам, і прыняла блаславенне ад патрыярха. І, купіўшы разнастайныя фіміямы і залатое кадзіла, пайшла ў Іерусалім.

Прышоўшы ж у Іерусалім, паслала слугу свайго Міхаіла да патрыярха, кажучы: «Уладыка святы! Зрабі мне міласць: скажы, каб адчынілі мне браму Хрыстову!» І ён загадаў учыніць па прашэнні яе. Тады прыйшла яна да брамы і ўпала на зямлю, кажучы: «Госпадзе Ісусе Хрысце! Не залічы мне за грэх, што хаджу па Тваіх слядах, уваходзячы ў горад святы!» І цалавала

браму з усімі, хто з ёю быў. І ўвайшла ў горад, і пайшла да гроба Госпадава. І прыйшла, і пакланілася, і цалавала гроб Госпадавы яна і ўсе, хто быў з ёю. І пакадзіла гроб залатым кадзілам, размаітымі фіміямамі. Потым пайшла ў Рускі манастыр Святой Багародзіцы і жыла там. А на другі дзень зноў пайшла да гроба Госпадава, і зноў пакланілася, і цалавала яго, і, пакадзіўшы, адышла. І на трэці дзень тое зрабіла, і, даўшы шмат золата, узяла свае вочы да неба, і рукі ўзняла, і са слязамі ўздыхнула з глыбіні сэрца, і мовіла: «Госпадзе Ісусе Хрысце, Сыне Божы, Які нарадзіўся ад Вечнадзевы Марыі дзеля нашага паратунку! Ты казаў: Прасіце і атрымаеце. Я ж, грэшная, што прасіла, атрымлівала ад Цябе, Уладару. Вось жа яшчэ прашу ў Цябе, Міласцівы, і на гэтым скончу прашэнні свае: прымі дух мой ад мяне ў святым горадзе Іерусаліме, перасялі мяне ў Нябесны Твой Іерусалім, супакой мяне на ўлонні патрыярха Аўраама з усімі, хто Табе дагадзіў! Амін».

Так сказаўшы, пайшла яна ў раней згаданы манастыр Святой Багародзіцы, дзе жыла. І тут Божым наканаваннем заняджала і пачала хварэць. І, лежачы на пасцелі, казала: «Слава Табе, Уладару: што скажеш, тое мне і ўчыніў, рабе Сваёй!» І праз тую хваробу не змагла пайсці да Іардану, а пайшлі брат яе Давід і сястра яе Еўпраксія, і тыя, хто з імі быў. Яна ж, лежачы на пасцелі сваёй, славячы Бога, казала: «Госпадзе, зірні на рабу Сваю Еўфрасіню і памілуй

мяне!» І вярнуліся тыя, хто быў на Іардане, і прынеслі вады Іарданскай. Яна ж з радасцю ўзнялася, прыняла і піла, і абліла ўсё цела сваё, і, лёгшы на ложка, прамовіла: «Пахвалены Бог, які прасвятляе кожнага чалавека, што прыходзіць у свет! Заўжды малюся чалавекалюбнаму Богу, раўнуючы Пятроваму пакаянню, калі той не ўпаў у распач пасля адрачэння свайго, але плакаў горка. Госпадзе! Калі Ты прыняў пакаянне яго, дык прымі і мяне, нявартую рабу Сваю Еўфрасінню, што моліцца, каб вораг яе д'ябал нічога перад Табою, Госпадзе, не сказаў супроць яе на Страшным Судзе Тваім, бо яна наступіла на змяіную галаву гэтага злога раба і процістаяла дзёрзкасці яго акаяннай, спадзеючыся на Тваё, Госпадзе, чалавекалюбства!»

І пачуў Бог малітву яе, і паслаў да яе Свайго ангела, які казаў: «Шчасная ты сярод жанчын і шчасная праца твая! Вось ужо расчынілася райская брама, і сабраліся ангелы, трымаючы свечкі і чакаючы сустрэчы з табою. Дар жа, які просіш у Бога, дадзены будзе табе!» Так ангел прамовіў і адышоў ад яе. Шчасная ж Еўфрасіння ўзрадавалася душою і хутка паслала ў лаўру Святога Савы, кажучы: «Вось ужо надышла часіна, калі мяне Бог супакоіць. Ці прымеце мяне, каб я легла ў царкве Святога Савы?» Адказвалі ж манахі, што былі там: «Забараніў святы Сава нам прымаць тут жанчын. Але ёсць паблізу манастыр Святой Багародзіцы Феадосіеў агульнабытны, дзе пахаваны святыя жанчыны: маці свя-

тога Савы і маці святога Феадосія; і маці святых бяссрэбранікаў Казьмы і Даміана імем Феадодзія, і шмат якія святыя; тут і табе легчы належыць». І вярнуўся яе пасланец, і абвясціў тое ўсё Еўфрасінні. Тая ж уславіла Бога, і паслала купіць сабе дамавіну ў камары Святой Багародзіцы. І ляжала, хварэючы, 24 дні, і, даведаўшыся пра сваю смерць, сказала: «Паклічце да мяне прэсвітэра, каб даў мне прычасць тайнотаў святых, бо звястун стаіць ужо блізка, чакаючы наказу Уладара». І прышоў прэсвітэр, несучы прычасць. Еўфрасіння ж узнялася, і пакланілася тройчы, і прыняла найчысцейшае цела і кроў святую Хрыстову, і легла на ложак свой, і аддала душу ў рукі Бога живога 24 траўня і ўвайшла ў пакоі нябесныя. Давід жа з Еўпраксіяй і з іншымі пахавалі святое цела яе.

Якою мовай, братове, належыць уславіць светлую памяць найшчаснейшай нявесты Хрыстовай Еўфрасінні! Была яна дапамогай пакрыўджаным, суцяшэннем смуткуючым, распранутым — адзеннем, хворым — наведаннем ці, проста кажучы, — для ўсіх была ўсім. Еўфрасіння сэрца сваё паіла Божаю мудрасцю. Еўфрасіння — незвядальны квет райскага саду. Еўфрасіння — арол, што, лунаючы ў небе, праляцеў ад захаду і да ўсходу, як промень сонечны, прасвятліў зямлю Полацкую. Вось, братове, Селунь хваліцца святым Дзімітрыем, Вышгарад — пакутнікамі Барысам і Глебам; я ж хвалюся: шчаснае ты, места Полацкае, што ўзрасціла такі

парастанк — найпадобнейшую Еўфрасінню!
Шчасны люд, што жыве ў месце тым! Шчасныя
бацькі яе; шчаснае ўлонне, з якога выйшла най-
падобнейшая панна Еўфрасіння! Шчаснае нара-
джэнне яе, шчаснае гадаванне, шчаснае і ўзра-
станне найпачэснейшай Еўфрасінні! Шчасная
праца яе і подзвігі дзеля Бога! Шчасны і ма-
настыр, шчасныя і насельнікі манастыроў Свя-
тога Спаса і Святой Багародзіцы! Шчасны люд,
што табе паслугаваў! Але, о найшчаснейшая ня-
веста Хрыста, Бога нашага, маліся да Бога аб
статку сваім, які ты спалучыла ў Хрысце, Якому
належыць усялякая слава, гонар і пакланенне з
Айцом і Святым Духам цяпер і заўжды і давеку!
Амін.

*Пераклаў са старажытнарускай
Аляксей Мельнікаў*

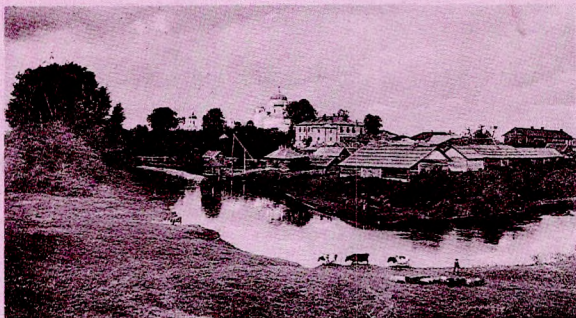

Від на Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр
з боку ракі Палаты

Спасаўская вуліца ў Полацку. Пачатак XX ст.

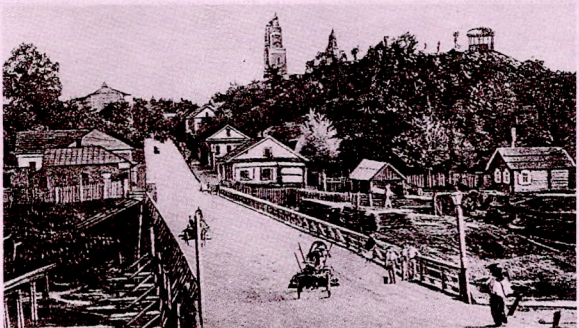
Манастирская ідылія

Спаса-Еўфрасінеўская епархіальная вучэльня
ў Полацку. Пачатак XX ст.

Сабор святога Стэфана (Мікалаеўскі) з карпусамі
езуіцкага «гарадка», дзе пазней размясціўся кадэцкі корпус

Чырвоны мост у Полацку. Пачатак XX ст.

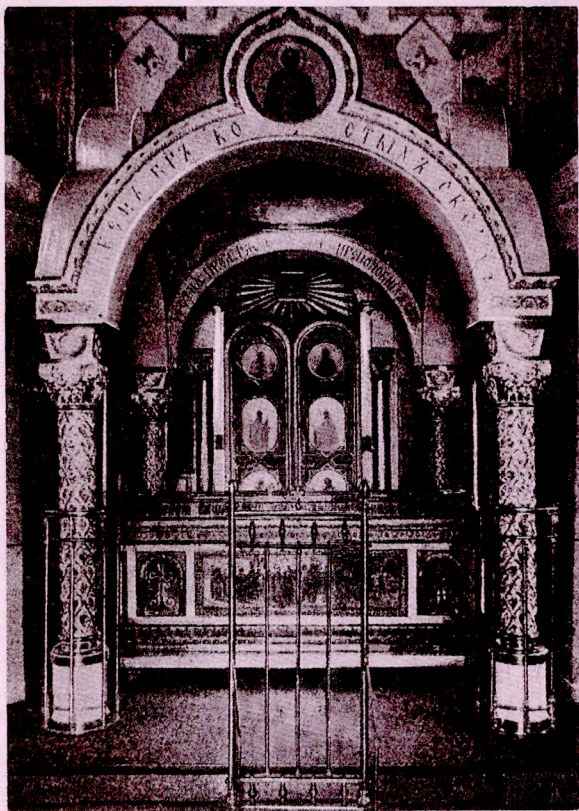
Від на Спаса-Еуфрасіннеўскі манастыр з боку горада

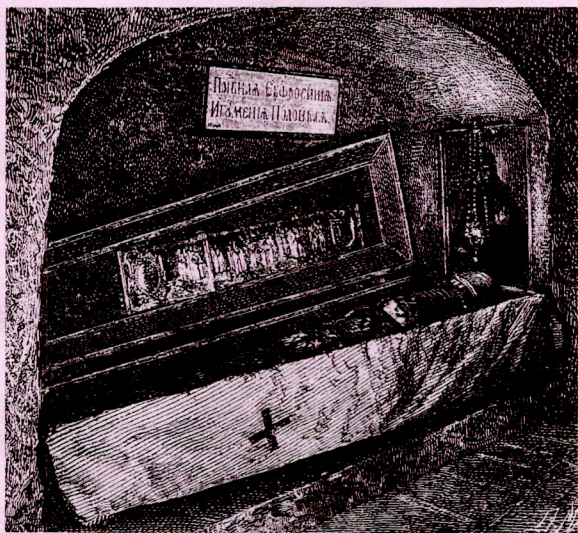
Святая Еуфрасіня, ігуменія полацкая

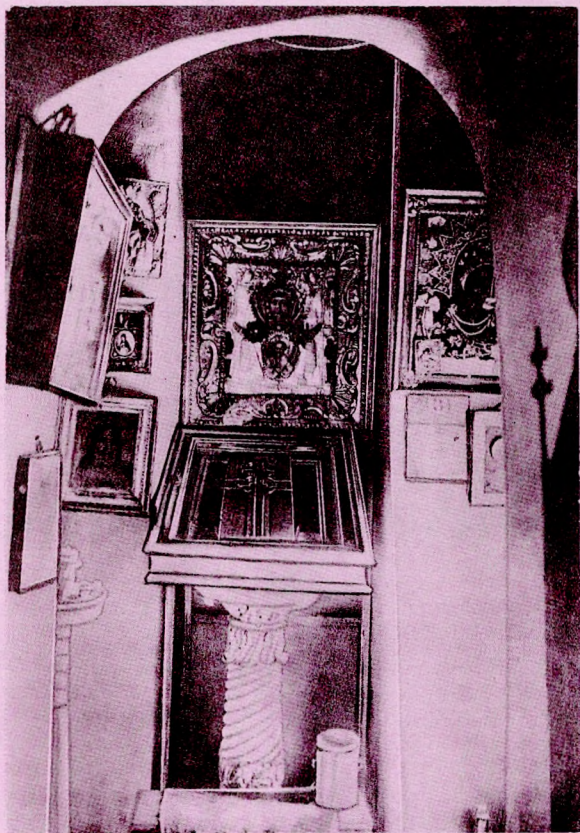
Святая Еуфрасінія, ігуменія полацкая

Рака з мошчамі святой Еуфрасіні
ў Спасаўскай царкве. Пачатак XX ст.

Рака Еуфрасинні Полацкай у Кіева-Пячорскай лаўры.
Гравюра канца ХІХ ст.

Келля найпадобнейшай Еўфрасіні

а. Леў Гарошка.

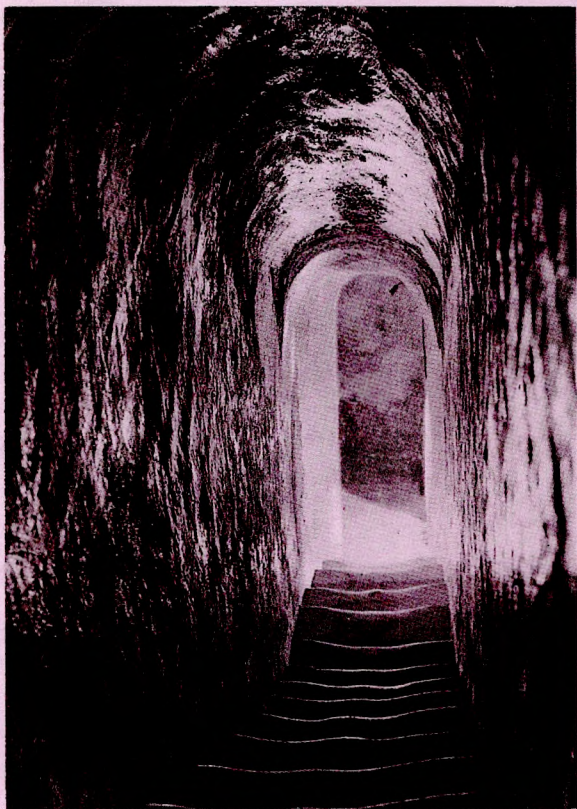
СВ. ЕЎФРАСІНЯ - ПРАДСЛАВА

Ігуменя манастыра св. Спаса
у Полацку
патронка Беларусі

Выданьне Беларускае Рэлігійнае Місіі

ПАРЫЖ — 1949

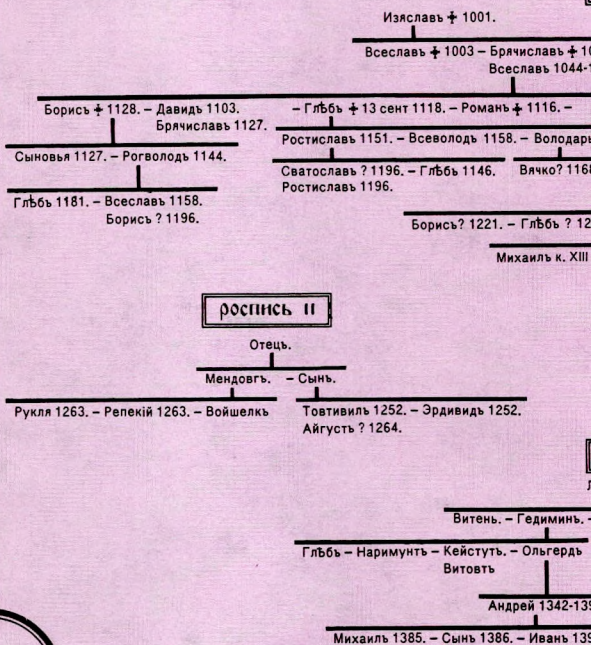
Тытульны аркуш кнігі а. Льва Гарошкі, прысвечанай
Еўфрасіні Полацкай

Усходы ў келлю ігуменні Еўфрасінні

Царква святой Еўфрасінні Полацкай
у горадзе Саўт-Рывэр (ЗША)

Радавод полацкіх князеў паводле В. Данілевіча

1129. – Рогволодь 1128. – Святослав-Георгій 1129.

Василій 1129. – Ивань 1129. Василько 1133. – Прп. Предслава-Евфросинія † 1173 (?).

86. Всеславъ 1161. – Брячиславъ 1159. – Володша 1159. – Изяславъ XII ст. – Марія 1143.

Владимір ? 1186. Василько 1181.

Микула ? 1181 – Андрей 1181. – Сынъ?

Сынъ ? 1264. Брячиславъ ? 1239. – Любовь (?) 1209. Всеславъ 1181. Изяславъ ? 1181.

ст. Сынъ ? Параскевія (?) 1239. – Изяславъ 1264.

Изяславъ ? 1264.

Изяславъ ? 1265. – Ярославъ ? к. XIII ст.

РОСПИСЬ III

Гердень 1264.

Двое сыновей 1266.

Сынъ 1326. – Василій 1326.

Ско † 1342

Скригайло. – Ягайло. – Свидригайло.

У Спаса-Еўфрасіннеўскім манастыры
ў Дзень памяці нябеснай заступніцы Беларусі

Перанясенне вобраза Жыватворнага Крыжа
святой Еўфрасінні ў Спасаўскі храм. 6 снежня 1997 г.

Вершы беларускіх паэтаў,
прысвечаныя Еўфрасінні Полацкай

СВЕЦІЦЬ СВЯТОЕ ІМЯ
ПРАЗ ВЯКІ

Уладзімір Арлоў

ЕЎФРАСІННЯ

Калі апусцее храм і абязлюднее цвінтар, калі аціхне прадмесце і шызы голуб апусціцца на вузкае вакенца, лёгкі павеў кранае тваё аблічча і ты ажываеш — уся, апрача вачэй, бо вочы твае ніколі не паміралі.

У святле нямесячнай ночы ідзеш ты ў сваю галубніцу, і нашы дзённыя пацеры шапацяць у цябе пад нагамі апалым лісцем і ўспыхваюць халоднымі балотнымі агнямі.

Штоночы прыходжу, каб сустрэцца з табою, але ты яшчэ не чуеш маіх слоў, і, калі на світанні я асмельваюся заступіць табе дарогу, ты праходзіш скрозь мяне і зліваешся з халодным тынкам.

Кожны дзень маюся тваім вачам.

Кожную ноч спадзяюся, што ты пачуеш
мой голас.

Кожнае світанне чакаю, што ты пройдзеш скрозь мяне і — застанешся ўва мне.

Рыгор Барадулін

У ПОЛАЦКАЙ
СПАСА-ЕЎФРАСІННЕЎСКАЙ
ЦАРКВЕ

Перад спакойнай веліччу замры.
Насельніцтва славянства маладога
Плячыма грэе стылыя муры,
Кароцячы вачыма шлях да Бога.

Не на пякельным — на жывым жвіры
Святыя, як ратаі, басанога
Стаяць, хоць штовякова пласт сыры
Кладзе на іх абліччы асцярога.

Душы і фрэсцы хочацца раскрыцца.
На ветры часу стыне веры крыца.
Красой падзольнай думку расцвялі.
У крыжакрылай келлі Еўфрасіні
Згадаецца акрайчык неба сіні
І посах, што падаўся ў бабылі.

Данута Бічэль-Загнетава

ЕЎФРАСІННЯ ПОЛАЦКАЯ

1. МАЛІТВА

Узышла высока асветы эпоха.
Колькі ж нарадзілася дужых дзяўчат,
каб у дванаццаць звярнуцца да Бога
і павандраваць да яго ў пяцьдзсят.

Шэнціла ж нам на акрутных чужынцаў!
Знішчаных імі, знявераных шмат.
Укленчыла дзяўчынка за свет памаліцца.
Смагу наталіў шчырых слоў вадаспад.

На летапісанне ёй часу ставала.
Камяні і коп'і світалі, гулі.
Храм прысніла ў сне,
а ў Сяльцы збудавала
за трыццаць тыдняў да скону зямлі.

Нібы дзіўны сон, той помнік нябескі,
светлы, як зямлі нашай спёка і стынь.
Дыхаюць гарачымі вуснамі фрэскі.
З горыччу ўглядаюцца вочы з вышынь.

На ахвярны шлях несмяротных пісьменніц
ад цялеснай прагі да горасных шат
як мага выводзіць сяцёр і пляменніц.
Да нябеснай сутнасці ўносіць дзяўчат.

Паўз алей стагоддзяў яснеюць адкрыцці —
у тутэйшых золкаў лазурак густы.
Журацца на сценах пісьмёны графіці,
пішуць нам падлеткі з нябыту лісты.

Пачуццё ў заціснутых вуснах дзявочых.
Вусны пацалункам кранаў толькі крыж.
Як усё ты зведаў, о люд наш прарочы!
І натхнёна, горда, спрадвечна маўчыш!

2. САМААДРАЧЭННЕ

О прыгажосць!
Губіць кволае сэрца раскоша.
Ты на вачах, бы асенняе дрэўца, гарыш.
Плоцкія страсці духоўным мячом адсякоша,
Цела — у пост, у вярыгі,
На кленчы, на крыж.

Доўга ты будзеш у сэрцы жарлівым княгіняй?
Гіне былое, што дым, потым ласкі прасі.
Слава, як порах, ды горай за павуцінне.
Дужых імёны, як зоры на небясі.

Існасць аблічча схавала ў восеньскі прыцем.
Чорнаю шатай закрылася — не для пяшчот.
Воку — не бачыць.
Вуху — не слухаць.
Сэрца не скрыўдзіць...
Думкі збіраць, нібы пчолы руплівыя мёд.

У галубніцы пры вузкім акенку на лаве
свечкі спалох, амаль не патрэбен парог.
Кнігапісальніцы полацкай славы Прадславе
скінулі родныя гускі з надхмар'я пяро.

А нівы бяссоння высокія думкі збірае.
Твар не пабляк ад малітваў і дум уначы.
Як маладзёк, узыходзіць над Полацкім краем.
Доляй пільгрымкі натхняе смяротных
жанчын.

Так, прыгажосць без кахання намарна
не гіне —
роднай прыродзе аддасць віднаты белізну.
Стане ў тутэйшых стагоддзяў духоўнай
княгіняй.
Пераўвасобіцца ў Полацк, у сад, у вясну.

3. ПРАВИЛЫ ПАВОДЗІН

Веры наіўнасць на досвітку веры!
З часам туман яе ў душах замглуў.
Насцеж да кніг адчыняюцца дзверы —
стала настаўніцай роднай зямлі.

Ўсіх пасадзіла за школьную лаву.
Мала малечам вясёлай гульні.
Летапіс пішуць пра Полацка славу.
Не захаваўся. Знік у агні.

Колькі прабудуць мужчыны з сынамі
на поўдні?

Суджана ім яшчэ ўбачыць прасцяг дабрыні,
каб памутнелы заход распагодзілі пожны?
Краю ахова — жанчына з мячом на кані.

Сціпрых паводзін, высокіх святыняў ахова.
Пушчы занесці пяском не аддасць скавышу.
Матрыярхат, адухоўлены справай і словам,
край свой хацяша імеці, яка адзіну душу.

Раду прыняць Еўфрасініну сэрцу на радасць.
Бачыць не хоча яна між сабой на нажах
ні з князем іншага князя, ні з братам брата,
ані слугу са слугой — усе, як душа.

Будуць бары скідваць шоламы, панцыры
з медзі.

Засмуж нябёс адамкнецца птушыным
ключом.

Будзе вяртацца дружнына з палонным
мядзведзем.

У небяспецы Радзіма — жанчына з мячом.

5. СПАС

Паспалітаму люду, як Богу, аддавала
натхненне.

Непарушну храміну ўзвяла на разумным
каменні,

6. КРЫЖ

Над Беларуссю
крыж Лазара Богшы узняты.
Вочы красою пячэ, быццам не ўкраў яго кат.
Восем слязін-камянёў —
нацыянальныя страты,
жомчуг — застылыя слёзы дзяцей і дзяўчат.

Дзве папярочыны — шэсць накірункаў
магчымых,
Дзе спаконвечна засаду ладзіў чужак.
І дванаццаць абліччаў з пазнаўшымі праўду
вачыма.
Укрыжаваны прарокі тут на крыжах!

Думкі ўзнікалі, бы промні, на прыспаным
дасвецці.
Адчуванне шэдэўра на пальцах майстравых
рук.

Разабрацца ў драбніцах дакладна
дапамагаў яму вецер —
адзіны світальны дарадца, таемных мараў
сябрук.

Малады быў, любіў ён Прадславу,
ды не так, як кахаюць мужчыны:
і здалёк зірнуўшы на сонца, аслепнеш,
а зблізку згарыш.
Натхнёны яе яснотай, стварыў,
што стварыць немагчыма —

Як прызнанне ў любові, знак вечнай
любові — крыж.

Укрыжаваў ён сябе на векі вякоў без надзеі.
І адхланне знайшоў у зямлі.
А безліч мінула падзей.
Крыж грабежнікі ўкралі і збылі,
як збываюць зладзеі.
Ды вучоныя пішуць і пішуць пра крыж,
як пра будучы дзень.

Беларускі народ у вяках абакралі.
Ён выжыў.
І душу, і святочную песню, і мову збярог.
Напрастоільны крыж Еўфрасінні збярог.
І не маем мы крыжа.
Толькі памяць пра цені крыжоў
ля крыжовых дарог.

7. НАТХНЯЛЬНІЦА

Тут, дзе варожыя стрэлы падлеткаў касілі,
здужала ўскласці цярновы вянок
Еўфрасінні —
подзвіг манашкі егіпецкай з пятага веку
з дальняга краю дзяўчынка прымае на веру.

Справай занята, нідзе не бывала далёка.
Сілы мужчынскай зачэпнула вузкай
далонькай.

На жураўлінага выраю восеньскі гоман
павандравала, ад людства маючы гонар.

Сілай духоўнай узвысіла Полацк высока.
Тым, хто імкнуўся да кнігі, свяціла, як зорка.
Мове, адзінай дзяржаве шчэ толькі злучацца.
Свет нас прымаў як народ па адной
палачанцы.

Болей заззяла ў краі балотным ясноты,
а перад бляскам красы знікла зацятае зло.
...Наканаваны дзявочы абсяг адзіноты
тым, каго вартых мужчын у свой час
не ўзрасло.

Сталыя, моладзь, да слова пара падключацца
з поўнай напругай, даволі ўзаемных абраз.
Зверым душу па натхняльніцы, па палачанцы.
Дух уздымае ў нашчадкаў жаночы абраз.

Навум Гальпяровіч

* * *

Веі замружу, і выплыве вечар,
Белая цэркаўка тоненькай свечкай,
Гнёзды шпачыныя над Палатой,
Цені дубоў над халоднай вадой.
Там, за стагоддзямі, у прыцемку снім
Вочы зямлячкі маёй, Еўфрасінні.
Цьмяна бялее на кнізе рука,
Б'ецца аб шыбу агонь матылька...
Полацк драўляны, малінавы звон...
Хто ты? Ці мроя, ці ява, ці сон?
Можа, твой майстар на холад муроў
Выплеснуць здолеў гарачую кроў,
Позірк праменны, дыханне надзей,
Каб засталася святло для людзей?
Што ты хацела на роднай зямлі?
Ціха ў адказ. І стагоддзі прайшлі.
Толькі вось цэркаўкі белы пажар,
Толькі аблокаў павольных цяжар.
Толькі прымроіцца ў прыцемку снім
Позірк зямлячкі маёй, Еўфрасінні.

Ларыса Геніюш

ЕЎФРАСІННЯ ПОЛАЦКАЯ

Мінуласць ляжыць надмагільным вянком
над тымі, што ў смерці застылі,
зые святлом праз цемру вякоў
святное імя Еўфрасінні.

А доля ж была ў крывіцкіх жанчын
з кудзеляю, з прасніцай злучана.
Яна ж за асветніцкі слаўны пачын
дастойна прайшла ў неўміручасць.

Ад Лады, вяснянай красуні ў бары,
ад моцы Ярылы, Стварога
знайшла сярод вечна паганскай пары
да мудрасці новай дарогу.

Яшчэ над Дзвіною старыя багі
ў сялібах людзьмі карагодзяць,
яе ўжо прывабіў свет праўды другі,
што неслі Кірыл і Мефодзій.

У пушчы-лясы адыходзяць далей
продкаў сівых абаронцы.
Пісьменніцтва,
новая вера мацней
за ўсіх багоў грому і сонца.

Народ яшчэ даўніх мілуе багоў.
З каменя ім стодзіва ставіць.
Абараняць іх у пушчах гатоў
і моц над людзьмі славіць.

Дарэмна. Другія стаяць алтары.
У Прадыславы мэта —
святыні, царквы, манастыры —
тагачасныя універсітэты.

Вяртаецца ў край з навукай, з дабром,
братэрства і мір у ім сее.
Валодае смела князеўна пяром,
людзьмі завалодаць сумее.

Асветніца наша, духоўны ўладар,
паганства і цемру скарыла,
каб Полацк узвысіць.
На шлях яе мар
з Полацка выйшаў Скарына.

У сэрцы чарніцы палае агонь.
Падзеі тых дзён па парадку
збівае на славу народа свайго
і летапіс піша нашчадкам.

У келлі маленькай, у ціхім Сяльцы,
не марыць пра ўзнагароду.
Не толькі царкве яе веліч душы —
жывому народу і роду.

Адчула: народ не ўчора паўстаў.
Не заўтра канец нам прысудзяць.
З мінуўшчыны слаўных падзеяў і спраў
мы ёсць.
Мы былі.
Мы будзем.

* * *

У горы я над тваімі ранамі...
Божа, болей цябе не карай,
старажытны, любы, каханы мой,
вечна скованы, родны край!

Мой курганны, жытні, зубрыны мой,
вытрывалы ў агні пакут,
Еўфрасінін, святы, Скарынавы
Беларускі адвечны кут.

Ломяць віхры збуялае, кволае,
абмінаюць цвярдзя камлі.
Прашумелі яны над сёламі,
свой пакінуўшы след на зямлі.

Воблік твой і адвечную мову,
літасць ў сэрцы і лад стары
не крануў нат віхор суровы
у балотах ды у бары.

Світка наша, льняная кашуля
не здала свае мовы ў палон,
затуліла яе, прыгарнула,
захавала да сённяшніх дзён.

Калі зноў агартае нас цемра,
мы ўцякаем душою ў сяло,
бо прывыклі мы чэрпаць абэруч
у народа жывога святло.

Сяргей Законнікаў

СВЯТЛО ЕЎФРАСІННІ

«Нача кнігы пісати сваімі рукамі».
З «Жыцця святой Еўфрасінні Полацкай»

Званіцы Сафіі залоціць дзянніца,
Усхліпвае соннаю хваляй Дзвіна.
Над Кнігай Святой у сваёй галубніцы
Шчыруе з прасветленым сэрцам яна.

Прыціхлі ў нямым утрапенні стагоддзі,
Глядзяць на той цуд,
што плыве з-пад рукі.
Пяшчотныя пальчыкі цвёрда выводзяць,
Нібыта выкоўваюць,
веры радкі.

Уборы князёўны на рызы чарніцы
Змяніла,
бо так пажадала душа.
Ёй срэбра і злата,
як іншым,
не сніцца,
Ёй хочацца люд да асветы зрушаць.

Жыццё — як загадка, як вечная згадка,
Як радасны ўзмах маладога крыла.
Каб жыватварыць

дух і волю нашчадкаў,
Свой Крыж над Айчынай яна узяла.

Нябеснай заступніцы нашай
малітва
Не ціхне,
не моўкне
з дня ў дзень,
з году ў год,
Таму і Ўсявышні пакуль мае літасць —
Не спіхвае ў бездань панылы народ...

І сёння яна прачынаецца рана,
Рыпіць па пергаменту пёрка-сціло...
Ліецца,
ліецца над краем забраным
Душы Еўфрасінні
святое святло.

Алесь Звонак

ЦЕНЬ ЕЎФРАСІННІ

Па руінах разбураных келляў,
Там, дзе зеўраюць з трэшчын вякі,
Я спускаўся ў твае падзямеллі,
І спалохана ў пальцах трымцелі
Свечак доўгія языкі...

Пачарнелыя глыбы скляпенняў,
Лабірынты бясконцых хадоў
Праглыналі дрыготкія цені...
Быў, як мудрасці сімвал нятленны, —
Сцёрты надпіс далёкіх гадоў.

Сустракалі няветліва госця,
Не ўставалі з сатлелых грабніц
Мудрых продкаў пажоўклыя косці...
А жылі ж, пракліналі кагосьці,
Перш чым пасці закутымі ніц.

Пахла воскам у прыцемку сінім.
І здавалася, з дна тайнікоў
Свецяць вочы Вялікай Княгіні...
Гэта здань твая, Еўфрасіння,
Мільганула з глыбінь вякоў!

1927

АПОШНЯЯ МАЛІТВА ЕЎФРАСІННІ ПОЛАЦКАЙ

Я крывінка твая — крывічанка,
Я былінка твая — палачанка,
Як над пожняй тужлівая чайка,
Я лячу да цябе, Радзіма,
Са святога Ерусаліма.

Я лячу, ды не маю сілы
Узяцець, бо аслаблі крылы,
А не хочацца ж так у магілу —
На святой хай сабе — ды чужыне:
Смерць, як рай, у сваёй дамавіне...

Мне б тады — і жыццё не віною,
Што не сплачана цяжкай цаною,
І агні б сплывалі Дзвіною,
Як грахі мае, як правіны,
Прад табой, маім сонцам адзіным.

Я крывінка твая — Еўфрасіння,
Нада мной неба сіняе-сіняе, —
Ападаюць крылы знясілена...
Забяры мяне, Маці, Сястрыца,
Ці прышлі хоць жменьку зямліцы...

ШУКАЮ БОГШУ

Амерыка ўлюбёная ў музеі, —
Я гэту схільнасць сведчу і хвалю:
Ідуць — сустрэцца з ценем Калізея,
Ці моўчкі пазайздросціць каралю —

Людовіку якому альбо Карлу,
Ці зазірнуць у экзатычны кут...
Хаджу і я. Але шукаю марна
Вачыма негра ці індзейца тут...

Няма. І не ідуць сюды ніколі...
Няўжо не вабіць экспанатны рай?
Ды тут жа іх жыццё, былая воля:
То Афрыка, то інкаў даўні край...

Бязродныя, сумуюць экспанаты,
Ні крэўных твараў тут, ні гаманы...
Затое белых — аж ці не занадта.
Між іх і я — б'ю ў памяці званы...

І ўсё карціць: а раптам побач з Босхам,
Альбо з Радэнам, ці яшчэ там з кім
Славуты майстар — палачанін Богша —
Гукне на дапамогу праз вякі...

Украдзены рукою заграбастай,
Ніхто не знае, дзе з вайны асеў
Крыж Еўфрасінні Полацкай, што майстар
Адштукаваў — як гімн самой красе.

Зьніч (Алег Бембель)

АБСЯГ ЕЎФРАСІНІІ
(маленькі ў яе храме)

...вазьму я Краіну Сінюю
ці шчасьце шляхотна слыннае?..
запытваю Еўфрасінію:
якою пайсці пуцявінаю?..

ЕЎФРАСІННЯ ПОЛАЦКАЯ

Сонца над брамай без руху.
Манастырская брама.
Неспатольная скруха,
Безвыходная драма.

Мір табе, Еўфрасіння!..
Посах твой не прыстане,
Над Іарданам сінім
Скончыцца выпрабаванне.

«Прэч, мірскія спакусы!..
Вечная Богу слава!..»
У раба Ісуса
Волі шукае Прадслава,

Праўды шукае, міру
І жывым, і магілам,
Шчасця — ніцым, сірым,
Бедным, галодным, хілым.

Над Іарданам сінім
Скончыцца выпрабаванне...
Мір табе, Еўфрасіння!..
Посах твой не прыстане!..

Сонца над брамай без руху.
Манастырская брама.
Неспатольная скруха,
Чалавецтва драма.

Алесь Разанаў

ПАПЯРЭДЖАННЕ (Урывак з паэмы)

Час абарваны...

Сню нябыт...

Абрабаваныя пагляды:

нібы спывае ў плыні плыт —
срабрыста свеціцца спагада.

І зые захад залаты,
і сны распаўленыя

паляць...

Расперазаныя плыты —
спывае спадчына і памяць.

І праступае праз зеніт
крыж зорны ў зорным карагодзе...

А мне і долі —

сню нябыт —

крыж Богшы Лазара ўзыходзе.

Рукою творцы і судзі
да судных дзён,

каб, быццам раны,

смылелі словы:

не ўкрадзі

і не аддай! — занатавана.

І славу — прэч,

і ўцеху — прэч...

У змрочнай пільнасці астралу
цябе дзялілі зман і меч,
а папярэджанне вяртала.

У камянях хаваўся след:
і пераймалі футаралы,
і зацінаўся бранзалет...
А папярэджанне вяртала.
Няўжо не вернешся цяпер?
Ці ўжо няма куды вярнуцца?!
І толькі цягнецца няўцерп
час абарваны... —
звёны рвуцца.
Былы і новы парадні,
злучы ў адзіную сцяжыну!
Якая скруха дзень пры дні
цябе праводзіць на чужыну.
Якая бездань — не змагчы,
не памагчы,
не ўзяць з палону...
Не лес выносны — а карчы...
Што прызначалася для плёну?
Што лёс паклаў?
А з мітульгі —
у перападах не прыстала —
прадвесце славы і тугі
глядзіць маўклівая Прадслава.
І той жа зор, і той жа твар...
Я сню нябыт.
Якое ранне
адзначыў зорны каляндар?!
Гняце няпамяці цяжар.
Праменна свеціцца вяртанне.

Людміла Рублеўская

ЕЎФРАСІННЯ (Балада аб жаночай волі)

На фрэсках лік яе жаўцее,
Сухі, як ліст, і гожы цяжка...
Прадслава, ўнучка Чарадзея,
Упарта хоча стаць манашкай.

«Навука дзеўку папсавала!» —
Старыя па вуглах скуголяць.
Але яна была — Прадславай!
А слава вымагае волі.

Счарнеў аж з твару
горды бацька.
Жаніх гульбою ганьбу глушыць.
А маці!..
Што ж казаць пра маці...
А слава да таго ж —
і мужнасць.

Жанкі!
Такі наш выбар будзе
Паўсюль, няўмольна і адвечна:
Ці — крыж на маладыя грудзі,
Ці — церам з цемрай чалавечай.

Балюча нам даецца воля.
Заплаціш мужаю душою.
А дзеці?!

Што належыць болей —
Сваё радзіць?
Вучыць чужое?

І што на што мяняць не варта —
Ні адгадаць,
ні прадугледзець...
...Прадслава хоча стаць упарта
Святой —
і вольнаю, як вецер.

Віктар Шніп

ХРЫСТОВА НЯВЕСТА

Еўфрасінні Полацкай

сярод зімаў і вёснаў
у келлі Сафійскага сабора
у змроку ля свечкі дрыготкай
Хрыстова нявеста сядзіць
і дзень пачынаецца ў Полацку
і ноч адыходзіць з ікон
і бачыць Хрыстова нявеста
свой крыж і сябе на крыжы
і лётаюць над ёй анёлы
і трапеча агеньчык свечкі
ад узмахаў анельскіх скрыдлаў
і сумна Хрыстовай нявесце
як кветцы сярод траваў зжаўцелых
і дыхае вецер як д'ябал
і сыплецца лісце як попел
і піша Хрыстова нявеста
Полацкі летапіс

Сяргей Панізьнік

Прысвячаецца
Еўфрасінні Полацкай

СПОВЕДЗЬ

Мне не суджана на вяку
Два разы — у адну раку
Увайсці.

Мне не суджана, мілы мой,
Для цябе быць другой вясной
У жыцці.

Прыпеў:

Я — адна
Кветка зорная
З неба сіняга.
Я — вясна
Непаўторная:
Еўфрасіння я!

Мне не суджана быць другой,
Бо сама я плыву ракой...
— Адпусці!
Са святой душой адыйду,
Ад Радзімы зло адвяду,
Ад Русі.

Прыпеў.

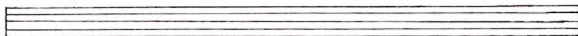
Мне не суджана пакахаць,
Буду веру аберагаць
Ад грахоў.
Цераз тысячу я гадоў
Прыплыву — і ты будзь гатоў
На любоў!

Прыпеў.

First system of musical notation, featuring a treble clef and a bass clef. The music includes various notes, rests, and dynamic markings such as *mf* and *f*.

Second system of musical notation, including a vocal line in the treble clef and piano accompaniment in the bass clef. The piano part features a *sp* (sustained piano) section with a tremolo effect.

Third system of musical notation, including a vocal line in the treble clef and piano accompaniment in the bass clef. The vocal line has lyrics: *Мне не суджана на в'яку два разы у одну р'яку у-вайсці*. The piano part features a *mf* section followed by a *f* section.

Fourth system of musical notation, including a piano accompaniment in the bass clef. The piano part features a *mf* section followed by a *f* section.

Fifth system of musical notation, including a vocal line in the treble clef and piano accompaniment in the bass clef. The vocal line has lyrics: *Мне не суджана мілы мой, для цябе боцьо другой вясной у жыцці.* The piano part features a *mf* section followed by a *f* section.

Sixth system of musical notation, including a piano accompaniment in the bass clef. The piano part features a *mf* section followed by a *f* section.

Прыпеў

Я - адна кветка зор-на-я з неба сі-ня-га

Я - вясна непаўтор-на-я. Еўфрасім - ня я!

ff

- сім - ня я - сім - ня - я!

2

8. \oplus ЗАКОНЧЭННЕ

sp

p. p.

ЕЎФРАСІННЯ

Ты спачын знайшла
 У палесцінскім краі,
 Журба аліў злятае
 З твайго чала.
 Твае малітвы памятае
 Вечная зямля святая.

Прыпеў:

Еўфрасіня, пад алівамі
 Сніла ты ў апошнім сне
 Воблака шчаслівае,
 Што купалася ў Дзвіне;
 Сніла і той дзень балесны,
 Калі брала шлюб нябесны,
 Полацак свой бачыла ў тумане.
 Светла пад алівамі
 Сніла ты ў апошнім сне
 Воблака шчаслівае,
 Што купалася ў Дзвіне;
 Сніла і той дзень балесны,
 Калі брала шлюб нябесны,
 Полацак свой бачыла ў тумане.

Цень жалобы лёг
 На твар Ерусаліма...
 Жыла ў душы радзіма,
 А ў сэрцы — Бог.

Плыла радзіма над вачыма
Сінім дымам, сінім дымам.

Прывеў.

Ты спа-чын знайшла у па-ле-сцін-скім кра-і
Жур-ба а-ліўля-та-е з твай-го ча-ла
І ва-е ма-лі-твы па-мя-та-е веч-на-я зям-ля свя-та-я Еў-фра-
сін-ня, пад а-лі-ва-мі Сні-ла ты ў а-паш-нім сне
воб-ла-ка шча-слі-ва-е, Што ку-па-ла-ся ў Дзві-не,
Сні-ла і той дзень ба-ле-сны, Ка-лі бра-ла шлюб-ня-вес-ны
По-ла цок свой ба-чы-ла ў ту-ма-не.

ЧЫТАЙЦЕ ПРА СВЯТУЮ ЕЎФРАСІННЮ ПОЛАЦКУЮ

Арлоў Уладзімір. Асветніца з роду Усяслава: Еўфрасіння Полацкая. Мн.: Навука і тэхніка, 1989.

Арлоў Уладзімір. Еўфрасіння Полацкая. Мн.: Маст. літ-ра, 1992.

Гарошка Леў. Святая Еўфрасіння-Прадслава, патронка Беларусі. Мн.: Маст. літ-ра, 1996.

Жыватворны сімвал Бацькаўшчыны. Гісторыя Крыжа святой Еўфрасінні Полацкай. Мн., 1998.

Мельнікаў А. «Жыццё» і жыццё Еўфрасінні, ігуменні Полацкай // Адраджэнне: Гістарычны альманах. Мн.: Выш. шк., 1995. Вып. 1.

Мельников А. А. Путь непечален: Исторические свидетельства о святости Белой Руси. Мн., 1992.

Преподобная Евфросиния Полоцкая. Мн., 1997.

ЗМЕСТ

Уладзімір Арлоў	
ЕЎФРАСІННЯ ПОЛАЦКАЯ	5
«Яко луча сонечная...»	7
Як хрысцілася Полацкае княства	13
Калыска беларускай культуры	18
Унучка Чарадзея	22
Хрыстова нявеста	25
Полацкая кніжніца	27
Схіліўшыся над пергаменам	35
«Тут належыць быць табел!»	37
Аз, букі, ведзі...	40
Сёстры-манашкі	43
Ад заняпаду да адраджэння	45
Узлёт полацкага дойдства	48
Старажытныя вобразы	54
Крыж Лазара Богшы	78
Хто выкраў рэліквію?	87
Адраджэнне вобраза святыні	112
Пра што маўчыць «Жыццё»	115
Апошняя дарога	121
Вяртанне ў Полацк	125

Патронка Беларусі	139
Вабіць вобраз асветніцы	144
Малітва да святой Еўфрасінні	148

ЖЫЦЦЕ СВЯТОЙ ЕЎФРАСІННІ ПОЛАЦКАЙ 171

<i>Месяца маія в 24 день. Повесть жития и преставления святых и блаженных и преподобных Еуфросинии, игуменьи монастыря святого Спаса и пречистых Его Матере, иже в Полотысьце граде. Благослови, Отче!</i>	173
--	-----

<i>Аповесць жыцця і смерці святой і блажэннай і найпадобнейшай Еўфрасінні, ігуменні манастыра святога Спаса і Найсвяцейшай Яго Маці, што ў гораде Полацку. Блаславі, Ойча!</i> Пераклад А. Мельнікава	195
--	-----

СВЕЦІЦЬ СВЯТОЕ ІМЯ ПРАЗ ВЯКІ 231

Вершы беларускіх паэтаў, прысвечаныя Еўфрасінні Полацкай	232
---	-----

<i>Уладзімір Арлоў.</i> Еўфрасіння	233
---	-----

<i>Рыгор Барадулін.</i> У Полацкай Спаса-Еўфрасіннеўскай царкве	234
--	-----

<i>Данута Бічэль-Загнетава.</i> Еўфрасіння Полацкая	235
--	-----

<i>Навум Гальпяровіч.</i> «Веі замружу, і выплыве вечар...»	244
--	-----

<i>Ларыса Геніюш.</i> Еўфрасіння Полацкая	245
--	-----

«У горы я над тваімі ранами»	247
--	-----

<i>Сяргей Законнікаў.</i> Святло Еўфрасінні	249
--	-----

<i>Алесь Звонак.</i>	
Цень Еўфрасінні	251
<i>Васіль Зуёнак.</i>	
Апошняя малітва Еўфрасінні Полацкай	252
Шукаю Богшу	253
<i>Зьніч (Алег Бембель).</i>	
Абсяг Еўфрасінні	255
<i>Алег Лойка.</i>	
Еўфрасіння Полацкая	256
<i>Алесь Разанаў.</i>	
Папярэджанне (Урывак з паэмы)	257
<i>Людміла Рублеўская.</i>	
Еўфрасіння	259
<i>Віктар Шніп.</i>	
Хрыстова нявеста	261
<i>Сяргей Панізьнік.</i>	
Сповідзь	262
<i>Леанід Дранько-Майсюк.</i>	
Еўфрасіння	266
ЧЫТАЙЦЕ ПРА СВЯТУЮ ЕЎФРАСІННЮ ПОЛАЦКУЮ	268

ISBN 985-07-0198-6

Літаратурна-мастацкае выданне

ЕЎФРАСІННЯ ПОЛАЦКАЯ

Аўтар-укладальнік
АРЛОЎ Уладзімір Аляксеевіч

Рэдактары *В. В. Лапцiк, В. К. Жолтак*
Мастацкі рэдактар *Р. У. Кондрад*
Тэхнічны рэдактар *Т. А. Тарасенка*
Карэктары *Л. А. Адамовіч, Г. В. Алсiшка*

Набор і вёрстка выкананы на камп'ютэрнай тэхніцы Рэспубліканскага унітарнага прадпрыемства «Выдавецтва «Полымя» Дзяржаўнага камітэта Рэспублікі Беларусь па друку. Падапісана да друку з арыгінал-макета 05.10.2000. Фармат 70×90¹/32. Папера мелаваная. Гарнітура акадэмічная. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,94. Ум. фарб.-адб. 20,48. Ул.-выд. арк. 8,38. Тыраж 2000 экз. Выд. № 124. Зак. 1638

Падатковая льгота — Агульнадзяржаўны класіфікатар Рэспублікі Беларусь АКРБ 007-98, ч. 1:22.11.20.300

Рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства «Выдавецтва «Полымя» Дзяржаўнага камітэта Рэспублікі Беларусь па друку. Ліцэнзія ЛВ № 6 ад 31.12.97. 220004, Мінск, пр. Машэрава, 11

Рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства паліграфкамбінат імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23

ЕЎФРАСІННЯ ПОЛАЦКАЯ

"Прыкладам тваім,
Маці, Прасьветніца Беларусі,
можна збавіцца, бо ты ўзяла крыж
і пайшла за Хрыстом і прыкладна вучыла,
як трэба грэбаваць целам,
а ходацца за душу несмяротную.
Дзеля гэтага, дастойная Еўфрасіньня Вялікая,
князьёўна Полацкая,
твой дух будзе радавацца
разам з анёламі".

Праваслаўны малітоўнік

ГҮӨФРАСНИН ГЭЦАЛКАР